

HONTI LÁSZLÓ

Uráli etimológiai és hangtörténeti jegyzetek

The author comments, from the vantage point of Uralic linguistics, on the treatment of the origins and the historical phonology of certain Hungarian words (1. *edz* 'to harden, to steel', 2. *ér* 'to arrive, to reach', 3. *ezüst* 'silver', 4. *lel* 'to find, to come across', 5. *mese* 'tale; riddle', *magyar* 'Hungarian' ~ *megyer* 'name of an Old Hungarian tribe', 6. *ólom* 'lead', *ón* 'tin', 7. *sajt* 'cheese', 8. *szül* 'to bear, to give birth', 9. *táltos* 'sorcerer, medicine man'. 10. *ver* 'to plait, to lay the rope') in ANDRÁS RÓNA-TAS' and ÁRPÁD BERTA's 2011 book „West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian”

Keywords: Hungarian, Ugric, Finno-Ugric, Uralic, West Old Turkic, etymology, historical phonology

0. Bevezetés

2011-ben jelent meg RÓNA-TAS ANDRÁS és BERTA ÁRPÁD kétrészes, gigantikus műve, a „West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian”, amely népünk és nyelvünk östörténetének fontos részleteivel foglalkozik. A két kötet számos olyan új nézetet, magyarázatot tartalmaz, amely nyilván élénk érdeklődést vált-hat ki a magyar nyelvtörténet, az uralisztika és a turkológia művelőinek körében.

Az etimológiai állásfoglalások végső megformálása minden bizonnyal RÓNA-TASTÓL származik, hiszen tehetséges tanítványa és munkatársa, BERTA ÁRPÁD fiatalon eltávozott az életből. Éppen ezért és az egyszerűsítés végett tanulmányomban e munkát csak RTA-ként (RTA 2011a és RTA 2011b) aposztrofálva idézem. Az én ismereteimmel részben vagy egészben ellentétes állásfoglalások készítettek arra, hogy megfogalmazzam véleményemet, amire egy önálló kötet megírásával szántam rá magamat, amely 2017-ben lát napvilágot a Tinta Könyvkiadónál (HONTI 2017). E mostani tanulmányomban a könyvből kiemelt azon nyolc szavunkkal foglalkozom (a kötetbeli terjedelemtől sokkal szűkszá-vúbban), amelyeknek szókinccs- és hangtörténeti vonatkozásait különösen fontosnak tartom a magyar etimológiai kutatások szempontjából.

A téma széleskörű volta miatt meglehetősen nagy (szándékom szerint teljességre törekvően bőséges) szakirodalmat dolgoztam föl, hogy az elődök eredményeit hasznosíthassam, és hogy esetleges tévedéseiket korrigáljam.

Az idézeteket olykor – a könnyebb olvashatóság végett és az esetleges bizonytalan értelmezéseket elkerülendő – szükség szerint kisebb tipográfiai módosításokkal közlöm. Az idegen nyelvű idézetek közül csak a finn nyelvűeket teszem közzé magyar fordításban is.

A RÓNA-TAS által tárgyalt szavakról megfogalmazott korábbi véleményeket az egyes szócikkekben igyekszem az általában kronológiai sorrendbe állított legfontosabb etimológiai szótárak (MSzFE, TESz, UEW, EWUng) szócikkeiben előadott állásfoglalásokkal és esetleg az ezek előzményeként megjelent nézetek ismertetésével indítani. A szótárak állításait utólag kommentáló írásokkal többnyire ezek után foglalkozom. Ezek lezárásaként RÓNA-TAS nézeteit ismertetem, majd végül az én megjegyzéseim kerülnek sorra új egységbe foglalva. Nem lévén turkológus, én természetesen csak uralisztikai szempontból mérlegheltem RÓNA-TAS nézeteit.

Ezenközben sajnálatos módon kénytelen vagyok olyan, tudományosnak tűnő mezbe burkolt naivságokkal is foglalkozni, amelyek nélkülözik a szakmai meg-alapozottságot, és így persze csak zavarkeltésre alkalmasak.

Elsődlegesen az említett szótárakban publikált nyelvi adatokat idézem, kiegészítésül azonban más forrásokból is közlök ilyeneket; az obi-ugor nyelveknek a vizsgálatba bevont lexémáit igyekszem minél több adattal szemléltetni, hogy a magyar megfelelőikkel fennálló viszonyukat hitelesen mutathassam be. A vogul adatokat főleg MUNKÁCSI BERNÁT és ARTTURI KANNISTO szótárából idézem (az ottani nyelvjárási sorrendet megtartva), az osztjákat pedig legtöbbször WOLFGANG STEINITZ szótárából, vagyis a DEWOS-ból. A hitelesség megőrzése végett nem módosítottam idézett forrásaim adatközlésének módját, tehát maximálisan betűhív adatközlésre törekedtem az esetleges téves interpretációkat elkerülendő.

Uralisztikai etimológiai kutatásainkban az „Uralisches Etymologisches Wörterbuch” a nézetek legfontosabb tárháza, ezért – a magyar nyelvű idézetek kivételével – az uráli nyelvek dialektusainak ott alkalmazott rövidítéseit használok. Egyébként némelykor kénytelen voltam korrigálni ezen szótár állásfoglalásait, rekonstruktumait is.

1. *edz*

E szavunk eredetéről csak viszonylag nemrég lebbent föl a fátyol (RÉDEI 1965b: 328–329), a TESz még a BÁRCZI (SzófSz 57b) által első és második helyen közölt és időközben tévesnek bizonyult értelmezést adta elő (l. alább).

Az MSzFE (1: 138) az *edz* megfelelőiként vogul és osztják igéket sorol fel: vog. KU *ñät-*, *òät-* '(Eisen) härten': KU *ñätəm kēr*, KM *òät-*: *òätəm kēer* 'das gehärtete Eisen' (K-WWb 130a; *kēr*, *kēer* 'Eisen' K-WWb 345a), osztj. V Vj *ättä*, Trj 'à' *lā'z*, DN *ättà*, Kaz *attätī*, O *ättädä* 'härten (Eisen)'. „A szó ugor kori jelentése 'acélt edzeni; (Stahl) härten, zementieren' lehetett... Az ugor alapalak: **ättz-* vagy **ätz-*.” Szavunk hangtani problémáját a következőképpen kívánta megoldani: „Ha a magyarban a később jelentkező *ötsz* (< **etsz*) alakból indulunk ki, akkor a szóközépi mássalhangzó ugor *-*tt-* lehetett. Ebben az esetben az -*sz* gyak. képző. Az *edz* zöngésüléssel keletkezhetett... Ha viszont az *edz* volt az

eredetibb alak, akkor a *-dz-* *z*-ből (< ugor **-t-*) jöhetett létre affrikálódással... – A R. *egyzeth* alak *gy*-je a várható *d* helyett feltehetőleg a *fagy* ~ *fadni*, *hagy* ~ *hadni*, *hëgy* ~ *hëd* stb. analogikus hatásával magyarázható” (MSzFE 1: 138).

A TESz ugyanazokat az obi-ugor igéket említi lehetséges megfelelőként, mint az MSzFE. Kommentárja: „Vitatott eredetű. – 1. Származékszó: a ’víz’ jelentésű *ügy*² főnévből alakult *-z* képzővel. Ezt a magyarázatot támogatja a szó első adatának *gy*-ző volta... A magyarázatnak az *ügy* nyílt tövéghangzója miatt vannak hangtani nehézségei. – 2. Származékszó: az *önt* ige R. *öt* változatából alakult; szóvége eredetibb *-sz* gyakorító képzőből zöngésült... Ellene mond azonban e származtatásnak az első adat *gy*-ző volta, valamint a tövéghangzóval és képzővel kapcsolatos hangtani problematika. – 3. Ósi örökség az ugor korból... Az ugor alapalak: **ättz-* vagy **ätz-* lehetett. E magyarázat szerint vagy **etsz* volt a szó korábbi hangalakja, amelyben az *sz* gyakorító képző, s amelyből zöngésüléssel lett a mai alak (vö. *játszik* > N. *jádzik*), vagy ugor **t* ~ *m*. *z* megfelelés alapján *z* > *dz* affrikálódás történt a szó végén. E magyarázatnak szintén gyengéje az első adat *gy*-ző volta, valamint a szóvég magyarázatának hangtani-alaktani szempontból nem kielégítő megoldása. – Törökből és németből való származtatása téves” (TESz 1: 709ab). A TESz 1. és 2. etimológiai magyarázata („a ’víz’ jelentésű *ügy*² főnévből alakult... 2. Származékszó: az *önt* ige R. *öt* változatából alakult”) teljes képtelenség; az MSzFE az elsőt meg sem említi, a másodikat pedig okkal elutasította: „Az *edz*... eredeti nyílt *e*-je miatt nem származtatható a R. *öt* igéből” (MSzFE 1: 138). A TESz-beli 3. etimológiai feltevés hangtörténeti magyarázata pedig az MSzFE-ben előadott hibás nézettel azonos.

Az UEW (2: 837) az Ug **ättz-* (**ätz-*) ’(Stahl) härten’ alatt lényegében ugyanazt a hangtörténeti magyarázatot adja elő, amit az MSzFE, csak éppen rövidebben.

Az EWUng (1: 294b–295a) etimológiai állásfoglalása megfontoltabb, ugyanis a TESz 1. magyarázatát már nem közli, a 2. lehetőséget alternatívaként még megtartotta, a 3. (az ugor eredetet valló) nézetet pedig az 1. helyre tette.

RÓNA-TAS szerint az UEW magyarázata „nehézkés”, amely voltaképpen az MSzFE (1: 138) közölte nézettel azonos (RTA 2011b: 1318).

Megjegyzések

Mind az MSzFE (1: 138), mind a TESz (1: 709ab) olyan régi feljegyzésű magyar adatokat idéz, amelyek e szótárak szerzőit spekulatív magyarázatokra készítették, ezek a következők: *egyzeth* ’edzett’ (1531-es adat), *edczik* ’edzik’, *öt/zeni* ’edzeni’, *ötzem* ’edzem’. Az MSzFE szerint ezen „alak *gy*-je a várható *d* helyett feltehetőleg a *fagy* ~ *fadni*, *hagy* ~ *hadni*, *hëgy* ~ *hëd* stb. analogikus hatásával magyarázható” (MSzFE 1: 138). E *gy* a TESz-ben (1: 709b) is problémaként említetik meg, noha perdöntő szerepet az akkoriban még nem kikristályosodott

írás módból fakadó formának tulajdonítani igencsak indokolatlan. Egyébként nem is értem, miként gondolhattak az *edz* eredetével és történetével foglalkozók arra, hogy a *z* affrikálódása palatalizált mássalhangzót eredményezett volna: *gyz* (= *ž*)...

Ha tehát az UEW írásakor vagy szerkesztésekor e körülmény nem került volna el a szerzők és a szerkesztő figyelmét, akkor helyesen csak az **ätz-* lett volna közölve alapalkként. Ekkor nem kényszerült volna a szótár a nem létező hangtani probléma kényszerű és oktalan magyarázatára, amely így szól: „Im Falle von Ug. **tt* ist altung. *ötsz* (< *etsz-*) die ältere Form, und *sz* ist ein Ableitungssuffix, woraus *edz-* durch Stimmhaftwerden entstanden ist” (UEW 2: 837).

A másik zavaró tényező e szavunk rokonságának és előzményének meghatározásában az osztják megfelelő hangtani megítélésében rejlik, mégpedig abban, hogy az UEW (2: 837) „*ättz-* (*ätz-*) ’(Stahl) härten’ Ug.” alapalak-alternánsokat közöl az osztj. V *ät-* (*it-*) ~ DN *ät-* ~ O *ättä-* ’härten (Eisen)’ adatok alapján. A hosszú *t*-t tartalmazó ugor alapnyelvi rekonstruktum az osztják adatoknak az etimológiai szótárainkban történt téves hangtani értelmezése és transliterálása folytán születhetett meg, egyébként a DEWOS is tévesen járt el az északi adatok hangalakjának közlésekor: Kaz *attä-*, O *ättä-* ’härten (Eisen)’, Ni *attäptä-* ’id.’ (DEWOS 199–200). Ezekben az adatokban a hosszú *t* (*tt*) írásmód – legalábbis nyelvtörténeti szempontból – nyilvánvalóan hibás, a *-t-* ugyanis nem lehet képző, ilyenre nem is találtam adatot ezen igével kapcsolatban GANSCHOW (1965) könyvében. Legfeljebb arra gondolhatok, hogy szórványos alkalmi nyúlásról van szó, ami spontán módon keletkezhet, és meg is szilárdulhat (a magyarból is lehetne ilyen példákat idézni). Az alapige egy ősosztják kori derivátuma minden kétséget kizáróan mutatja, hogy rövid a *-t-*: Ni Kaz *etäp*, O *itäp* ’Stahl’ (STEINITZ 1966: 78–79, DEWOS 200). KARJALAINEN eredeti lejegyzésű Ni és O adatában „nagyon rövid *ĭ* + rövid *ĭ*” van, míg a Kaz adatban „*t* + *ĭ*” található, az O adat írásképe ebből a szempontból lényegében megegyezik a Ni szóéval: Ni *ätäptäĭä*, Kaz *ä tĭtĭ*, O *ättäda* ’karaista (rautaa); härten (Eisen)’ (KT 106). A *ĭt* írásmódot *ĭ*-nek kell tekinteni, a Kaz *ä tĭtĭ tĭ*-je pedig íráshiba. A KT-ben gyakran előfordul, hogy az intervokalikus rövid mássalhangzók félhosszúként jelentkeznek, tehát pl. *p̣* = *p*, *ṭ* = *t*, *ḳ* = *k*, vö. Vart *äp̣äĭäx* ~ Vj *äp̣ä ĭäx* ’isäntä | Vater des Vaters’ (KT 66a) ~ Vart *äp̣ä-jäy*, Vj *äp̣ä-jäy* (DEWOS 146); V *ḳäĭäĭäĭä* ~ Vj *ḳäĭäĭäĭä* ’laskea mäkeä | abwärts fahren, rutschen’ (KT 363b) ~ V Vj *kätäy-lä-*, *kätäl-* (DEWOS 569); V *ḷiḳär* ’reki; nartta; сани; нарта’ (KT 1055b) ~ V *likär* (DEWOS 742). De arra is van példa, hogy a hosszú mássalhangzó félhosszú fokon jelentkezik, pl. V *ạĭä* ’kutsua, tilata, заказать | einladen, bestellen’ ~ *itä* (imperativus) (KT 101b) ~ V *at-* ~ *itä* (DEWOS 198), ahol a V *ạĭä* infinitívuszi alak morfológiai szerkezete „igetö + igenévképző”: *at-tä*. Az *edz* osztják megfelelőinek fonematikus átírása tehát: Ni *ätäptäta*, Kaz *ätäĭ*, O *ätäta*.

Nyilván az okozta a zavart RÓNA-TAS számára, hogy etimológiai szótáraink az 1531-ből való *egyzeth* 'edzett' adatnak perdöntő fontosságot tulajdonítottak. „A R. *egyzeth* alak *gy*-je a várható *d* helyett” csak az írásmód még szabályozatlan voltából eredő íráshiba lehet. Szerintem az *egyzeth* kiváltotta aggodalmaskodás megalapozatlan volta indokolatlanul teszi RÓNA-TAS elutasító véleményét (amely a most következő idézet második mondatában van): „*edz* 'to harden, to steel' < AH **eðə*- < PUG **ätə*- (> POUgr **āt*- > PVog **ūt*-, POsty > **ūt*-). This is rather thorny (see AD 1531 <egyzeth>). If this is to read *ežet(t)*, rendering an older **ež*- [> **ežez*- > **ežz*- > *edz*-] stem, the etymology is hardly acceptable” (RTA 2011b: 1318). Egyébként az ugor kori alapalakból a következő lépéseken át juthatunk el a mai magyar formához: **ätz*- > **äðz*- > **ez*- > (affrikálódással) *edz*-. Nem is értem, RÓNA-TAS miért számol **ež*- > **ežez*- > **ežz*- > *edz*- változási sorral, mivel az affrikálódás után már eleve *ežz*- (= *edz*-) hangértékűnek kellett lennie az ősmagyar igető záró mássalhangzójának, hiszen a (**VtV* > **VðV* >) *VzV* affrikálódásának *VžV*-t (= *VdzV*-t) kellett eredményeznie, az **ežez*-ben pedig a *ž* (= *d*) kakukkfióka, a *z* (az **ežz*- alakban) is teljes mértékben „idegen test”... A „*z* > *dz*” magyar affrikatizáció eredménye hosszú *ž* (azaz *žž* = *ddz*), aminek nyelvtörténeti oka (is) lehet: „A legfontosabb... hangzóközi *z*, *žž* > *ddz*. Ez a változás a XVI. század elején kezdődött, és ma sem szűnt meg hatni” (BÁRCZI 1967: 122); még vö. „Kettőzött mássalhangzó megoszlik a szótaghatáron: egyik eleme zárja az előző szótagot, másik eleme kezdi a következőt – az affrikáta esetében is:... *pedz-dzi* (az írásban egyszerűsítve: *pedzi*)” (PAPP 1971: 90). Ennek az a következménye, hogy a mássalhangzós kezdetű morféma előhangzóval csatlakoznak az ilyen mássalhangzós tövű szavakhoz, tehát pl. *edzeni*, *pedzeni*. Oka pedig ebben rejlik: „...a [dž] és a [dz] hangsor belsejében magánhangzóközi helyzetben és hangsor végén fonológiai időtartamától függetlenül mindig hosszú” (KASSAI 1980: 235).

A 16. századi *egyzeth* – etimológiai szótárainkkal és nyomukban RÓNA-TASSal ellentétben – csak *edzött* (*ežžött*) olvasatú lehet, és így nincs semmi hangtani akadálya annak, hogy ugor kori örökségünk biztos elemének tekinthessük *edz* igénket.

2. ér

MSzFE: Az *ér*- igének az ezen szótárunk által ajánlott megfelelései nem helytállóak: „Egyeztethető a következő szókkal: vog. (AHLQV.) *sartitam*, *sartitaxtam* 'berühren, anrühren'; (MTR.) *sarätäli* 'érint' | cser. (PS.) *šürqam* 'etwas flüchtig berühren (im Vorbeigehen)'" (MSzFE 1: 161), e két szó ugyanis jövevényt (a vogul a zürjénből, a cseremis pedig a csuvasból való, l. UEW 1: 498), következésképpen az ott közölt finnugor etimológiai szócsalád nem létezik.

TESz: Azonos tőből származó két *ér*- igét tárgyal: *ér*¹ 'beteljesedik; eltalál, érint'. „Vitatott eredetű. – 1. Ótörök jövevényt... 2. Ósi örökség a finnugor

korból”; ez utóbbi esetében az MSzFE által ajánlott téves megfelelőket sorolja föl (TESz 1: 778b). *ér*² ’értéke van’. „Magyar fejlemény: jelentéshasadással különült el az *ér*¹ ’igétől” (TESz 1: 779a).

UEW: A FU *šärz-² ’kommen, gelangen, reichen, erreichen; sich verbreiten’ szócikkben a következő szócsalád látható: zürj. V *šerged-* ’ausdehnen, recken, strecken, ausspannen; entzweien’, osztj. V *lerəmt-* ’ausbreiten, unter-, auf die Erde... legen’, Vj *jerəmt-*, DN *terəmt-* ’auseinanderwerfen; legen, ausbreiten’, Kaz *lerməλ-* ’ausbreiten, ausgebreitet hinlegen’, vog. TJ *tārt-*, KU *tārət-*, P *tārt-* So *tārat-* ’entlassen’, P *tārtākt-* ’sich senken, hinabsteigen’, TJ *tārā-mt-*, KU P *tārəmt-* So *tāramt-* ’ausbreiten’, ma. *ér-* ’berühren; reichen, erreichen, kommen, gelangen; wert sein: reif werden’, *ered-* ’entspringen; entstehen, entstammen: sich auf den Weg begeben’, *ereszt-* ’lassen; nachlassen’, *érint-* ’berühren’, *érkez-* ’ankommen’, *érlel-* ’reif machen’, *ért-* ’verstehen’. „Syrj. *ged*, ostj. *mt*, λ, wog. *t*, *takt*, *mt* und ung. *d*, *szt* sind Ableitungssuffixe... Zu der ung. Bedeutung ’reif werden’ (*ér-*), vgl. syrj. *eštj-* ’rechtzeitig hinkommen’ ~ ’fertig werden’ ~ ’reifen, reif werden’. In den ung. Ableitungen *ered-*, *ereszt-* kann man eine Bedeutungsentwicklung ’kommen, gelangen’ → ’entstehen, entstammen; lassen’ annehmen. In semantischer Hinsicht s. auch wotj. *pot-* ’hinausgehen’ ~ ’hervorsprießen’ ~ ’entstehen” (UEW 1: 497–498).

EWUng: „*ér*¹... ’sich erfüllen, sich bewahrheiten’... ’wert sein’... Bed-Absonderung aus → *ér*². Der BedWandel dürfte ’ankommen’ > ’das Ausmaß, die Höhe von etw erreichen’ > ’sich erfüllen’ gewesen sein; Herleitung aus dem Atürk ist kaum wahrsch” (EWUng 1: 327a). „*ér*²... ’berühren, treffen’... ’ankommen’... Unbest Urspr, evtl Lehnw aus einer türk Spr vor der Landnahme... Die bisherigen fgr Erklärungen sind kaum wahrsch” (EWUng 1: 327ab).

RÓNA-TAS: „Of FUgr origin contaminated with a copy of the T verb *er-* ’to reach, get to” (RTA 2011a: 324). „... *ér-* < **er-* ← WOT **er-* | EOT *er-* ’to reach, arrive’ → ← PFUgr *šärz-. [Bekezds] Of FUgr origin contaminated with a copy of the T verb *er-* ’to reach, get to” (RTA 2011a: 324). „E/H H lexicography usually distinguishes between three H verbs. *ér*¹, which is intr ’to get to, to reach, arrive, extend as far as’; *ér*², which is tr ’to touch (sg), to be worth, to hit, befall, catch, take, find’; and *érik-* ’to ripen’. We claim (in agreement with LAKÓ, see below) that two words coincided. One word is of FUgr origin, but H also copied the T word, hence the great semantic variety and the extended word family of its ders” (RTA 2011a: 325). Később viszont finnugor eredetűnek minősítette az *ér*, az *ered* és az *ért* szavakat (RTA 2011b: 1274), ha jól értem: „BÁRCZI (1941: 65–66; 1952: 355–356) listed the H verb in the oldest layer of the OT elements in H. His most important argument was, however, that, like the T verb, the H verb shows a very broad semantic field. According to LAKÓ (1952: 368), there could also be a verb of FUgr origin with the meaning ’to touch, to reach’ in H” (RTA 2011a: 325–326).

A legfrissebb tanulmány, amely *ér* igénkkel foglalkozik, HORVÁTH KATALIN (2014) munkája. A most következő bőséges idézeteket alább, a Megjegyzések rovatban kommentálom.

„... a ma használatban lévő, mérvadó etimológiai szótáraink, elsősorban a TESz. és az EWUng, régebbi (EtSz., SzófSz., MSzFE.) és a legújabb (EtSzt.) szakszótárunkhoz hasonlóan a felvetett gondolatot nem támasztják alá: a szócikkekben az *ér* főnév és az *ered*, *ereszt* igék etimológiai összefüggésének, egyazon eredetének a lehetősége fel sem merül. A szótárakban nyoma sincs annak sem, hogy a kettős szófajú *ér* a régiségben igenévszó lett volna. Kihívást jelentett számomra és kutatásra sarkallt azonban az, hogy a szótáraink szócikkeiből kibontakozó kép itt sem egységes: régi értelmező szótárainkban (CzF., BALLAGI, BALASSA), illetve az Oklevélszótárban, a Nyelvtörténeti szótárban és a Magyar táj-szótárban ötletemet megtámogató adatokat és gondolatokat találtam. Sőt, CZUCZOR és FOGARASI szótárában a felmerült etimológiai összefüggést is megtaláljuk: a szerkesztők az *ered* szócikkében ezt írják: »az *ér* gyökből származik« (CzF. 2: 380)” (HORVÁTH 2014: 208).

Az *ér* (’vérér’ és ’vízér’) főnevekről ekként nyilatkozik: „Korábbi szótáraink (l. CzF., BALL., MUSz., MTSz., NySz., OklSz., EtSz., BALASSA, SzófSz. továbbá az újabbak közül a SzT és az ÚMTSz.) az *ér* két jelentését egységesen egy címszó alatt jegyzik, vagyis a szót egyértelműen *p o l i s z é m á n a k* tartják”¹ (HORVÁTH 2014: 211; kiemelve az eredetiben, H. L.).

„Különös azonban az, hogy nyelvtörténeti-etimológiai szótáraink szócikkei – a CzF. és az Oklevélszótár kivételével – a későbbi ’véna’ jelentést tekintik elsődlegesnek, s a korai ’kis vízfolyás’ jelentést ebből vezetik le. Ennek magyarázata csak az lehet, hogy szavunk régen megállapított finnugor megfelelőinek (l. vog. *tār* ’gyökér’; osztj. Vj. *ier* ’vonás, vonal’; osztj. V. *lër* ’sáv, csík’; O. *ler* ’gyökérost’; votj. Sz. *ser*, *vir-ser* ’vérér’; cser. *sär* ’vérér’; a kikövetkeztetett alapalak: **sär3* [TESz. 1: 779; EWUng. Lieferung 2: 327]) – a jelentések egyeztetetősége ellenére – sehol nincs ’vízér, vízfolyás’ jelentése. Hogy a levezetés »rendben legyen«, feltehetően kényszerűen (és egyúttal mesterkélten), a magyar nyelvi időrendnek és jelentések logikus összefüggésének ellentmondva, a ’vérér’ jelentésből kellett kiindulniuk” (HORVÁTH 2014: 211).

„*P o l i s z é m a v a g y h o m o n i m a?* – Miután RÉDEI KÁROLY 1965-ben új, a magyar jelentéssel az addig egyeztetett szavaknál jobban egyezőnek látszó, permi megfelelőket talált a ’vízér’ jelentéshez (l. zürj. V., Sz. *šor* ’patak’; votj. *šur* ’folyó, folyam’; a föltett alapforma: **sär3* vagy **ser3*), úgy vélte, hogy

¹ Az *ér* ’vérér’ és ’vízfolyás’ egy szócikkben van a felsorolt szótárak legtöbbjében (CzF 2: 518–519, BALLAGI 1878: 318b, NySz 1: 655–656, OklSz 190–192, EtSz 1: 1590–1591, BALASSA 1940: 182a, SzT 3: 267ab, ÚMTSz 2: 198b–199a), de a hivatkozott források egyikében (MTSz 495) csak az *ér* ’vérér’ található meg.

a magyar *ér*-ben két különböző szó eshetett egybe: egy 'véna' jelentésű, mely a korábbi megfelelőikkel egyezik, s egy 'Bach' jelentésű, melynek ezek a permi szavak a valódi megfelelői (RÉDEI 1965: 118–9).² [Bekezdés] Ennek az új elképzelésnek a nyomán – annak ellenére, hogy ezek a megfelelők csak két, távolabbi rokon nyelvből valók, és ráadásul veláris hangrendűek – újabb etimológiai szótáraink (MSzFE., TESz., EWUng., EtSzt.) megkettőzték az *ér* főnevet. Az *ér*₁ és *ér*₂ a MSzFE.-ben homonimák, a TESz., az EWUng. és az EtSzt. szerint pedig a 'patak' jelentésű *ér* bizonytalan, vitatott eredetű: a régi vagy az új magyarázat egyaránt helyes lehet. [Bekezdés] A több jelentésű szó azonos alakú szavakká tördelése ellen azonban berzenkedik az egészséges magyar nyelvérzék: az *ér* főnév két fő jelentésének összefüggése annyira nyilvánvaló” (HORVÁTH 2014: 211; kiemelés az eredetiben, H. L.).

Egy, a BÁRCZITÓL (1958: 50) idézett, megszívlelendő tartalmú mondattal tér át az *ér* főnevek kérdéséről az *ér* ige eredetére: „Lehet, hogy egyes laikusok számára meglepő lesz, ha együtt találják az *ér* ige minden változatát, a különböző jelentésű *nap*-ot stb., de ez legfeljebb a nem szakmabeli szótárhasználó nyelvi öntudatát fogja fejleszteni, esetleg meggondolkoztatja a szavak életéről, összefüggéseiről... Ha igen, annál jobb, semmilyen szótárnak sincsen ártalmára, ha tanít... [Bekezdés] Igen lényegesnek tartom, hogy magában a szóban végbement jelentésváltozásokon alapuló jelentés-elágazódást sohase tekintsük homonímia alapjának...” (vö. HORVÁTH 2014: 212).

Az *ér* ige eredetkutatásáról rövid tudománytörténeti leírást közöl: „... ellentmondásos a szó eredetéről kialakult kép: az *ér* igének nincs érvényes etimológiája: etimológusaink szerint finnugor vagy ótörök eredetű egyaránt lehet, bár mindeddig egyiket sem sikerült megnyugtatóan igazolni. GOMBOCZ ZOLTÁN (1901: 247) és a SzófSz. az igét inkább török eredetűnek gondolták, a TESz. mindkét elképzelést lehetségesnek véli, az EWUng. pedig az *ér*₁ címszó alá vett jelentések esetében szinte kizárja a török eredetet: »Herleitung aus dem Atürk ist kaum wahrscheinlich«. BÁRCZI meglepőnek találta azt, hogy a szónak »jövényszó létére, sok jelentés-változata és nagy családja« van (SzófSz. 65). A TESz harmadik magyarázatkísérletként felveti azt a lehetőséget is, hogy az *ér* eredendően két – egy finnugor és ótörök ige – későbbi keveredéséből is létrejöhetett (vö. TESz 1: 778–9). [Bekezdés] Magam azokkal értek egyet, akik egyetlen, sokjelentésű igét látnak *ér* igénkben” (HORVÁTH 2014: 213). – Az „érvényes etimológia” talán „általánosan elfogadott etimológia” vagy „helyes etimológia” lehet...

„A főnév és az ige ősi nomenverbum voltának kérdése. – Az *ér* ige érvényes etimológiájának hiánya, hatalmas szócsaládja – ez a tény ősi volta, de egyúttal belső keletkezése mellett is szólhat –,

² RÉDEI 1965a: 118–119.

alaki egybeesése az *ér* főnévvel és alapjelentésének az *ér* főnévvel való egybevetethetősége alapján felmerülhet a kétfajta *ér*, az ige és a főnév egyazon eredetének, ősi nomenverbum voltának a lehetősége is. [Bekezdés] Szótárainkat lapozgatva feltűnhet, hogy vannak olyan azonos hangalakú szavaink, melyeknek jelentése ma egymástól függetlennek látszik, s a szótörténeti-etimológiai kutatás mai állása szerint is valódi homonimáknak tekintendők. Ezeket a szótárak két külön szócikkben mutatják be. Érdekes ugyanakkor az, hogy – az igenévszók ismertet, tankönyveinkben szereplő eseteihez (l. például *fagy*, *les*, *nyom*, *vadász*, *vész*) hasonlóan – szófajilag megoszlának: az egyik szó ige, a másik pedig főnév. Az ilyen esetekben – úgy vélem – mindig érdemes gyanakodni, s a kérdést a rendszerszerű szemantikai kutatások eredményeire támaszkodva továbbvizsgálni. Hiszen lehetséges, hogy ezek a – ma egyértelműen homonimáknak látszó – szavak valamikor szintén nomenverbumok voltak: egy eredendően egyazon szóból létrejött elemisméltéses – t a u t o l o g i k u s – [A + A] szerkezetű ösmondattal kategóriális (főnévi és igei) és funkcionális (alanyi és állítmányi) megoszlása nyomán egy történeti folyamat végeredményeképpen különültek el. Ezen kettős szófajú, egymástól függetlennek tartott szavaink közé tartozhat a fentiek szerint az *ér* ige és az *ér* főnév is (vö. HORVÁTH 2013: 28–30). Az ösmondattal, mely keretül szolgálhatott elkülönülésüknek[,] az **ér ér* iteratív szerkezet lehetett. Ennek a kikövetkeztetett ősi, elemi predikatív sztuktúrájának a máig továbbélő, fejlettebb, variánsa: az [A + A] szerkezetű mondat: *Az ér ered*” (HORVÁTH 2014: 213–214; kiemelés az eredetiben, H. L.).

„Összefoglalás [Bekezdés]... b) A két ige és származékaik – kikerülve fiktív tövű igeink közül – belső keletkezésű szavaink számát gyarapíthatják (vö. BALÁZS 1976: 68–73). [Bekezdés] c) Valószínűvé vált, hogy az *ér* főnév és az *ér* ige sem függetlenek egymástól: egy ősi nomenverbum kettévált, főnévként és igeiként továbbélő formáit láthatjuk bennük” (HORVÁTH 2014: 214).

Megjegyzések

BÁRCZI egészen pontosan így fogalmazott ezen igénkről: „Török jövevényszavaink legrégebb rétegébe tartozónak vélem az *ér* igét, noha ezzel kapcsolatban hangtani érvet nem lehet felhozni az átvétel régiségének támogatására, a szó jelentéstörténete azonban szinte kényszerű erővel hozza előtérbe ezt a megoldást... A krimi és kazáni származékok jelentései a maguk szűk körében (egy-két tatár nyelvre szorítkozva) nem lehetnek a magyar szó sok jelentésének forrásai, hanem csak arra mutatnak, hogy az a jelentésfejlődés, melyet a magyarban tapasztalunk, a feltett kiindulópontból logikus és egyebütt is végbemehetett” (BÁRCZI 1952: 355–356, hasonlóan: SzófSz 65).

A ma *ér*- igeinek etimológiai szótáraink tanúsága szerint olyan bő jelentésköre és sokféle származéka van, hogy szókincsünk legrégebb rétegeinek valamelyikébe kell tartoznia, és ezért PAIS okkal tételezhetette fel, hogy esetleg a rokon

nyelvek nyújtanak támpontot eredetének tisztázásához, de a törökségi kapcsolatot sem zárta ki: „A szónak gazdag jelentésköre és nagy kiterjedésű családja érint, érez, ért, érdekél, érlel, érték stb. inkább arra vall, hogy eredeti nyelvelemmel van dolgunk. Valószínű, hogy a mi szavunkat, meg a ’megérkezik, elér, eljut, követ, lesz’ jelentésű török szókat... ősrökonság fűzi egymáshoz” (PAIS 1945: 20).

Azt hiszem, már jó húsz évvel ezelőtt rábukkantam *ér* igénk régóta keresett rokonságára: az *ér* és az *ered* ’entspringen; entstehen, entstammen; sich auf den Weg begeben’ finnugor kori szavunkkal tartozik együvé, és így FU *šärz- ’gelangen, erreichen, sich verbreiten’ alapalakra megy vissza. Úgy látom, nincs sem hang-, sem jelentéstani akadálya annak, hogy kései ősma. *er- > *ēr- > ēr, ér, ill. *er-ed- > ered ~ *er-eszt- > ereszt alap- és származékszók révén kapcsoljuk e szavakat az MSzFE-ben található obi-ugor és zürjén adatokhoz (HONTI 1985a: 447). Ehhez jelentéstanilag vö. óegyházi szláv *prispěti* ’be in time; arrive’, *spěti* ’make progress succeed’ ~ szanszkrit *sphā-* ’grow, increase’ ~ óangol *spōwan* ’succeed’ (BUCK 1949/1988: 704). Az EWUng (1: 327b) alig valószínűnek minősítette etimológiai magyarázatomat, de sajnos minden indokolás nélkül tette ezt, meglepő és ellentmondásos módon viszont az *ereget* alatt – ahol többek közt az *ered* és az *ereszt* igét is szerepelteti – már elfogadja a finnugor eredetet (tehát HONTI 1985a: 447 és UEW 1: 497–498; 1. EWUng 1: 328b–329a). Éppen azért csak lapszusnak hiszem ezt a negatív állásfoglalást, mivel az MSzFE (1: 161) és KATZ (1971: 146) valóban téves feltevésének cáfolatával indítottam írásomat (KATZ etimológiájával kapcsolatban l. még HONTI 1972: 23–24, 1. jegyzet, 1974: 372–373), és a szerző(k) figyelmét elkerülhette az én megoldásom.

HORVÁTH KATALIN etimológiai eszmefuttatásával kapcsolatban van néhány fontos észrevételem.

(1) Kár, hogy a szerző nem számítja „mérvadó etimológiai szótáraink” közé az UEW-t, pedig talán hasznára válhatott volna. Úgy tűnik, nem is hallott erről a sokak által gyakran forgatott etimológiai szótárról, mert etimologizálgató írásainak egyikében sem találkoztam megemlékezésével.

(2) Én nem csodálom, hogy „az *ér* főnév és az *ered*, *ereszt* igék etimológiai összefüggésének, egyazon eredetének a lehetősége fel sem merül”. A szerző által említett igék ugyanis az *ér* ige származékai, ez pedig helyváltoztatást jelent, az *ér* főnevek pedig jobbra valamilyen folyadék (rendszerint vér és víz) lelőhelyét jelölik.

(3) Sajnálatos módon nem tudom, mi értendő „a magyar nyelvi időrend” (HORVÁTH 2014: 211) kifejezésen.

(4) A „HORVÁTH 2014: 211” passzusban a szerző zavarba ejtő módon összevegyítette a kétféle *ér* főnevet és az azokat tárgyaló kétféle TESz- és EWUng-szócikk tartalmát, ezért azokat most rövidítve idézem:

„*ér*³... Vitatott eredetű. – 1. Ősi örökség a finnugor korból; vö. zürj. V. Sz. *šor* 'patak'...; votj. Sz. *šur* 'folyam, folyó; patak csermely'... 2. azonos a 'vérér, bányaeér stb.' jelentésű *ér*⁴ szóval. E feltevést a két szó hangalaki azonosságán kívül más nyelvekben található jelentésbeli párhuzamok is támogatják" (TESz 1: 779b). Az EWUng (2: 327b) csak annyiban módosított a TESz álláspontján, hogy az egyeztetések valószínűségi sorrendjét megcserélte. Az UEW-nek ezzel kapcsolatos szócikke a FU **šer3* (*šär3*) 'Ader, Faser, Wurzel' alatt található meg (UEW 1: 499, még vö. MSzFE 1: 160).

„*ér*⁴... 'véredény; Ader'... Ősi örökség a finnugor korból; vö. vog. T. *tār* 'gyökér'...; oszjtj. V. *lèr*, Vj. *ier* 'vonás, vonal; sáv, csík <szövetben>', O. *ler* 'gyökérost'... cser. KH. *šär* 'vérér'" (TESz 1: 779b, hasonlóan: EWUng 2: 327b; még vö. MSzFE 1: 159–160). A TESz természetesen helyesen közli – HORVÁTH KATALINnal ellentétben – az osztyák és a cseremiszi nyelvi adatokat. A TESz azonban furcsa módon nem hivatkozik az UEW megfelelő szócikkére: FU **sär3* 'Ader, Faser, Wurzel' (UEW 1: 437). BERECZKI is egyértelműen a ma. *ér* 'Ader' rokonsági körébe vonta a cser. P B stb. *šer*, M UP stb. *šer*, K *šär* 'ér | Ader' szót (EWbTsch 226), miként az UEW is.

(5) RÉDEI (1965a: 118–119) cikkében nincsen az *ér* 'Bach' alapnyelvi előzményként **sär3* vagy **ser3* rekonstruktum HORVÁTH (2014: 211) állításával ellentétben, van viszont az etimológiai szótárakban, de **šer3* vagy **šär3* formában (MSzFE 1: 160, TESz 1: 779b, EWUng 1: 327b, UEW 1: 499).

Nem ártott volna tájékozódnia a szerzőnek az ún. nomenverbumból, ezért most felhívom az olvasó figyelmét arra, miként ítélik meg ezt a kérdést azok a szakemberek, akik alaposan szemügyre vették ezt a jelenséget: „A névszók alkalmi igésítése... nem szórványos jelenség" (HAJDÚ 1972: 398, 1975a: 140, 1. még HAJDÚ 1975b: 29). A szamojéd nomenverbumokról: „a szamojéd nyelvek morfológiai eszközökkel vagy morfofonematikus alternációkkal határozottan elkülönítik az egyalakúnak várható névszókat és igéket... vagyis ezek a tövek voltaképpen nem is ambivalensek, mert névszói és igei tagjainak homonímiája egy olyan fiktív hominímia, amely csak a beszédűl, a mondattól, a valóságtól izolált helyzetben mutatható ki" (HAJDÚ 1981: 131). „Nomen-verbumok... nincsenek a szamojédban, de nincsenek egyéb rokon nyelveinkben sem. Pl. a m. *nyom*, *fagy*, *les*, *zavar*, a fi. *neuvo* 'tanács', *kutsu* 'meghívás', *onki* 'horog' hangsorhoz járulhat esetrag (*fagy-ban*, *zavar-ból*; *neuvo-sta* ['tanácsról]), de csatolhatunk hozzájuk igei toldalékokat is (*fagy-nánk*, *zavar-jon*; *neuvoisin* 'tanácsolnám', *kutsu-kaa* 'hívjatok'. Az említett esetekben a toldalék jobbra önmagában eldönti, hogy a kérdéses szót az N vagy a V kategóriába soroljuk-e. Néha persze előállhat olyan helyzet, hogy az ilyen tórmorfémák ugyanabban az alakban egyszer névszói, máskor meg igei szerepűek: a *tavaszi fagy nagy károkat okozott* és a *föld csonttá fagy* mondatokban a nominatívus \emptyset , ill. a jelen idő Sg3 \emptyset morfémája formailag nem alkalmas arra, hogy a szó névszói vagy igei természetét

elárulja... [Bekezdés]... a névszó és az ige osztályai... jól elkülönülnek, a két szófaji kategória között jól felismerhető határ húzódik” (HAJDÚ 1981: 131–132). Mondattani tekintetben konverzió terminussal illetve HAJDÚ (1981: 133) ezt a jelenséget.

HAJDÚ (1981: 134) hivatkozik LAZICZIUS alábbi közlésére, amelynek ismerte szintén igencsak kívánatos lenne annak, aki belebotlik a nomenverbum problémájába: „Egyesek, akik nem rendszerben nézik a nyelvi tényeket, ma is azt tanítják, hogy pl. a *fagy* szó ebben a »rag nélküli« alakjában megkülönböztethetetlenül névszó is, ige is, egy szóval nomenverbum. Ha rendszerben nézzük a dolgokat, akkor ez a tanítás tarthatatlan, mert a *fagy* főnév egészen más, mint a *fagy* ige. Mind a kettő ragos alak, mégpedig zérus morféimakkal ellátva. A *fagy* ige zérus morféimje azonban éppen úgy nem azonos a *fagy* főnév zérus morféimjével, mint ahogy a *fagynak* (jelen több. 3. szem.) és a *fagynak* (dativus) alakok *-nak* ragjai nem azonosak, s mint ahogy a *fagyok* (jelen egyes 1. szem.) és a *fagyok* (több. nom.) *-ok* morféimjei sem azonosak. Nem is lehetnek azonosak, már csak az alaki jelentések különbsége miatt sem. De a tárgyi jelentések sem ugyanazok, mert az ige folyamatként, a főnév pedig tárgyként állítja eléink az illető időjárási jelenséget” (LAZICZIUS 1942: 39–40). Ehhez a kérdéskörhöz l. még VAN STIPRIAAN 1996: 14. – Az itt előadottak alapján tehát a nomenverbum terminus technicus legfeljebb csak arra alkalmas, hogy olyan etimológiailag összetartozó, azonos hangsorú névszót és igét nevezzen meg, amelyek esetében nem dönthetjük el, mi volt előbb: a tyúk vagy a tojás. Az a lényeg, hogy szó sincs önálló szófaji kategóriáról!

„Érdekes ugyanakkor az, hogy – az igenévszók ismert, tankönyveinkben szereplő eseteihez (l. például *fagy*, *les*, *nyom*, *vadász*, *vész*) hasonlóan – szófajilag megoszlanak: az egyik szó ige, a másik pedig főnév” (HORVÁTH 2014: 213). Ebben nincs semmi érdekes sem, hiszen a nomenverbumot úgy értelmezték, hogy két szófajú realizációja van, egyrészt névszó, legtöbbször főnév, másrészt pedig ige, legfeljebb abban, hogy akadt valaki, aki az *ér* főnevet és az *ér* igét is ebbe a kategóriába tartozónak véli.

(7) RÉDEI a ma. ’vízér’ jelentésű szóval egyeztetette a zürj. V S *šor* ’patak’, votj. *šur* ’folyó, folyam’ szavakat (RÉDEI 1965a: 118–119). Úgy tűnik, hogy a szerző szerint probléma, hogy a permi szók veláris hangrendűek (HORVÁTH 2014: 211). Ennek természetes voltáról írt RÉDEI (1965a: 118–119), ami gyaníthatólag elkerülte ezen szerző figyelmét. Akik valamelyest is ismerik az egyes finnugor nyelvek hangtörténetét, nem lepődnek meg, ha pl. „magyar/finn palatális magánhangzó ~ permi/obi-ugor veláris magánhangzó” megfeleléssel találkozunk, vö. pl. ma. *víz*, finn *vesi* ~ zürj. *va*, votj. *vu*, ma. *jég*, finn *jää* ~ vog. So *jāṅk* (TJ *l’āṅ*), ma. *kéz*, finn *käsi* ~ vog. So *kāt* (TJ *kāt*), osztj. Kaz *kātəλ* (V *köt*).

(8) Azt hiszem, hogy HORVÁTH nagyon félreértette a BENKŐ (1984) bevezette fiktív ige fogalmát, amikor ezt írta: „A két ige³ és származékaik – kikerülve fiktív tövű igéink közül – belső keletkezésű szavaink számát gyarapíthatják” (HORVÁTH 2014: 214). A *fiktív tő* terminusról BENKŐ ekképpen nyilatkozott: „éppen a morfológiai elemzésben ez a tő nem »fikció«, hanem valóságos, kiemelezhető morféma. Fikciónak legfeljebb lexikai síkon lehetne tekinteni, ám a tő fogalma nem erre a síkra utal... a *fiktív* jelzót terminusomban nem ’kitalált, nem létező stb.’ jelentésében, hanem ’közvetlenül nem kimutatható, nem igazi’ jelentésében kell értelmezni” (BENKŐ 1984: 22; kiemelés az eredetiben, H. L.). Hogy még világosabb legyen: „egyelőre csupán a mindenkori *s z i n k r ó n i a* viszonylatában a következő a helyzet: A valódi képzett ige abszolút tövének ugyanabban a belső nyelvi rendszerben van lexémaváltozata, a fiktív tövű igének nincs. Ennek megfelelően a valódi képzett ige képzője a tő lexémaváltozatához képest betölti a deriválás funkcióját, a fiktív tövű igéé nem” (BENKŐ 1984: 20). – HORVÁTH az *ér* igét az állítólagos nomenverbum igei részeként kezeli. Az *ered*, *ereszt* igék az *ér* igének a származékai, ezt mintha HORVÁTH is talán így értené, legalábbis ezt sejteti, hogy egy cikkben tárgyalja őket, noha ezt nem írta le *expressis verbis*. Ezért persze szó sem lehet az *ered* és az *ereszt* ige valamiféle *er-* fiktív tövű bázisáról, lévén ezek (történeti) bázisa az *ér* ige.

Az *ér* szavakkal összefüggésben kell utalnom arra, hogy újabb etimológiai „ötletelés” is megjelent ugyanezen szerzőtől: a „... tautologikus struktúrák gyűjtése és vizsgálata közben merült fel bennem, hogy talán ide, ebbe a típusba tartozhat a szintén azonos hangalakú *ég* főnevünk⁴ és *ég* igénk⁵ is. Szavunk talán ősi nomenverbum lehetett, s ugyanolyan tautologikus hipotetikus struktúrát alkothat, mint az előbbi példák: **A fog fog*; **A szív szív*; **Az ég ég*. Az ötlet életképesnek látszik, a kérdés azonban az, hogy vannak-e meggyőző érvek, melyek a kétféle *ég* ősi azonosságát, valamikori nomenverbum voltát bizonyíthatják” (HORVÁTH 2013: 30). Én nem találtam ebben az írásban (sem) meggyőző érveket. Továbbá mindkét *ég* rokon nyelvi megfelelőivel, a hangmegfelelésekkel kapcsolatban vannak a szerzőnek nehézségei (i. m. 31–32). Ezeket könnyen legyűrheti, ha szert tesz akár csak minimális szakirodalmi ismeretre. De ha még-

³ Az *ered*, *ereszt* igékről van szó.

⁴ Finn *sää* ’Witterung’ ~ zürj. Pr. *sined* ’nach einem Feuer aufsteigender, wie blaue Luft schwebender Rauch’ ~ ma. *ég* ’Himmel’; (óma.) Luft’ < FU **sāne* ’Luft’ (UEW 1: 435).

⁵ ?Cser. KB *ənyä-* ’schwelen, anbrennen’ ~ zürj. *ijn* ’Flamme’ ~ osztj. Vj *jänläl-* ’am Feuer rösten’ ~ ma. *ég* ’brennen’ < FU **än3-* ’Feuer; brennen’ (UEW 1: 26. A HORVÁTH (2013: 32) által megfogalmazott kifogások közül az osztják szó szókezdő *j* elemével kapcsolatos csakugyan indokolt lehetne (vö. HONTI 1999: 65, 67), de az obi-ugor alapnyelvben szórványosan bizony keletkezett szókezdő **j* (i. m. 120).

sem vállalkozna rá, akkor arról is értekezhetne, hogy pl. a *fal* főnév és a *fal* ige, a *nyúl* főnév és a *nyúl* ige, a *vár* főnév és a *vár* ige is egy töről fakad...

(9) „... ezek a – ma egyértelműen homonimáknak látszó – szavak valamikor... nomenverbumok voltak: egy eredendően egyazon szóból létrejött elemisméltlése – tautologikus – [A + A] szerkezetű ősmondat kategóriális (főnévi és igei) és funkcionális (alanyi és állítmányi) megoszlása nyomán egy történeti folyamat végeredményeképpen különültek el. Ezen kettős szófajú, egymástól függetlennek tartott szavaink közé tartozhat a fentiek szerint az *ér* ige és az *ér* főnév is... Az ősmondat, mely keretül szolgálhatott elkülönülésüknek[,] az **ér ér* iteratív szerkezet lehetett. Ennek a kikövetkeztetett ősi, elemi predikatív sztuktúrájának a máig továbbélő, fejlettebb, variánsa: az [A + A] szerkezetű mondat: *Az ér ered*” (HORVÁTH 2014: 213–214; kiemelés az eredetiben, H. L.). A mestereként idézett ZSILKA JÁNOS foglalkozott részletesen a magyar nyelv tautologikus egységeivel (ZSILKA 1987), aki elemzéseiben egyebek közt az ilyen egységek találkozásáról értekezett (i. m. 108–118). Az általa elemzett egységek egy-egy azonos szónak és derivátumának vagy derivátumainak lehetséges viszonyait, kapcsolatait taglalja, amibe pl. a HORVÁTH által tárgyalt *ered ~ ereszt* beleillik, de pl. az **Az ég ég az én értelmezésem* szerint aligha. Mivel nem létezhetett és most sem létezhet olyan szó, amely egyszerre lenne nomen is és verbum is, nyilvánvaló, hogy nem a HORVÁTH-féle tautologikus ősmondat kategóriális és funkcionális megoszlása/szétválása folytán bomlott szét nomenre és verbumra, mivel az azonos hangalakú, de etimológiailag valóban összetartozó lexémák eleve vagy nomenként vagy verbumként realizálódtak.

(10) Még megjegyzem, hogy a homonímia kialakulásának többféle útja-módja is lehet, ezeket KLAUS LAALO egy kisebb tanulmányban vette sorra. Ezek egyikébe szinte tökéletesen beleillenek a HORVÁTH által azonos eredetűnek minősített magyar homonimák – persze mutatis mutandis: „Äänteellisen kehityksen tietä... ovat tulleet homonymeiksi mm. *kuu* ’maata kiertävä taivaankappale’ ja *kuu* ’rasva, tali’, jotka ovat molemmat entisiä kaksitavuja; kummastakin sanasta on kadonnut toisen tavun alkukonsonantti, ja nämä kadonneet konsonantit on rekonstruoitu erilaisiksi” (LAALO 1989: 220).⁶ Vö. finn *kuu* ’Talg, Fett’ ~ ma. *háj* ’Schmer, Fett’ (< FU **kuje* ’Fett’ (UEW 1: 195–196) ↔ finn *kuu* ’Mond; Monat’ ~ ma. *hó* ’Monat’, *hold* ’Mond’ < U **kuŋe* ’Mond; Monat’ (UEW 1: 211–212), továbbá *ér* ’Ader’ < FU **särz* ’Ader, Faser, Wurzel’ (UEW 1: 437), *ér* ’Bach’ < FU **šerz* (**šärz*) ’Bach’ (UEW 1: 499) ↔ *ér* ’berühren; reichen, erreichen, kommen, gelangen; wert sein; reif werden’ < FU **šärz* ’kommen, ge-

⁶ „Hangváltozások révén alakultak homonimává egyebek közt a *kuu* ’a Föld körül keringő égitest, Hold’ és a *kuu* ’zsír, faggyú’, amelyek eredetileg kétszótagúak voltak; mindkét szóból eltűnt a második szótagot nyitó mássalhangzó, amelyeket eltérő formában rekonstruálunk” (LAALO 1989: 220).

langen, reichen, erreichen; sich verbreiten' (UEW 1: 497; l. alább: **2.1. Az ér főnevek etimológiájának revíziója**), *ég* 'Himmel; (altung.) Luft' < FU **sāne* 'Luft' (UEW 1: 435) ↔ *ég* 'brennen' (< Ug **āṅ3-2* 'Feuer; brennen' (UEW 2: 26), *fog* 'Zahn; Zinke, Zacken' < FU **piŋe¹* 'Zahn' (UEW 1: 382) ↔ *fog* 'fangen, fassen, ergreifen...' < Ug **puŋ3-* 'fangen, ergreifen' (UEW 2: 880), *szív* 'Herz...' < U **šidā (-m3)* (**šūdā (-m3)*) UEW 1: 494) ↔ *szív* < FU **čupp3-* ~ **šupp3-* 'ziehen; saugen', l. alább), továbbá: *fal* 'Wand, Mauer' < FU **pada* 'Damm, Wehr, Fischfangsperre' (UEW 1: 347) ↔ *fal* < U **pala* 'Bissen; fressen' (UEW 1: 350).

A ma. *szív* ige etimológiai háttere nagyon bonyolult, amit az is mutat, hogy a ma. *szopik* igével való esetleges összetartozása is fölmerült a szakirodalomban.

Elsőként azon adatok teljes jegyzékét közlöm, amelyeket a szakirodalom összekapcsolt:

ma. *szív, sziv, szip, szíj* ~ *szopik*,

vog. N *sipyi*, LM *šippi* ~ *šippi*, LU P *šippi*, T *šāpkh-* 'szopik, szív, szürcsöl | saugen, schlürfen' (M-MWb 549b), LO *sipy-*, So *sipy-* 'saugen' (K-WWb 773ab),

osztj. Kr (veraltet) *čep-*, Ni Šer *šep-*, Kaz *šep-*, O *sāp-*, AHL. *šep-*, (O) *sāp-* 'saugen | сосать', „O *ā* ist unklar; vielleicht Einfluß von 260 O *sāw* 'Brustwarze'“ (DEWOS 292); O *svβ-* 'saugen', az O *v* (= *ā*) jelölésről lényegében ugyanígy KARJALAINEN (1905: 171), *sāplem* 'saugen', *šeplem* 'saugen' (AHLQVIST 1880: 139, 139),

zürj. Ud *tšupkedni* (SWb 2: 1119b), *чун* 'соска, сосок, грудь (женская)', *чупыны* 'сосать, обсасывать, обсосать, насасывать, насосать' (SrSIKD 240a),

votj. Sar *šups-* (o: *šups-*) 'szopni, saugen', *nunī činīzā šupsä* (*nunī* 'cse-csemő, gyermek', VNySz 521, *činī* 'ujj', *šupsä* 'szopik', VNySz 320, 470), M JI *šupsjini*, U *šupsjini* 'сосать, высасывать; saugen' (WWSch 240a), *сюпсыны* 'сосать', *сюпсыны* 'imeä, vetää nestettä'⁷ (SUS 168b), *šupsón* 'szívás, szopás' (CSÚCS 1990: 138),

cser. *šupšam* 'húz | ziehen; szív | saugen' (MNYsz 7: 2553a).

Az első etimológiai kísérlet tudtommal BUDENZtől származik: ma. *szop-* ~ *szip-* ~ cser. *šupš-* ~ vog. *sipg-* (MUSz 307–308).

WICHMANN is hozzákapcsolta a magyar *szív, sziv, szip, szíj* igéhez a vog. É *sipy-* 'szopik' szót, valamint az osztj. AHL *sāplem* 'id.' igét, de szerinte „a cser. *šup^hša-mi* 'húz, rángat; szopik', votj. *šupsjini* 'szopik' talán nem tartoznak ide" (WICHMANN 1908: 396). Az osztj. *sāplem* (AHLQVIST 1880: 130) mellett azonban van *šeplem* 'saugen' is AHLQVISTnál (i. m. 139) változat is.

⁷ 'szopik, nedvességet szív'.

PAIS így vélekedett ezen igékről: „Hogy a magyar *szí* : *szív* meg a *szíp* ~ *szíp* (*szípog*, *szípákol* stb.) és a *szop* szók etimológiailag összetartoznak egymással, alig kétséges, de a viszonyuk nem egészen világos. Valószínűleg hangtani *p* ~ *v* megfelelés esete forog fenn, s így kapcsolhatók hozzá a vogul *sipy* 'szopik'... és az osztják *säplem* 'ua.' igékhez... Eszerint a magyarban **szípø* ~ **szívø* lehetett a kiindulás” (PAIS 1952: 132).

Etimológiai szótáraink így összegezték az összegyűlt ismereteket:

MSzFE: A nyelvjárási *szil* (*szilok*) 'vág, hasít, farag, gyalul; schneiden, spalten, schnitzen, hobeln' alatti egyik magyarázat szerint: „A N. *szil* talán a N. *szí*, *szív* 1. 'húz; ziehen', 2. 'nyújt; strecken, dehnen'... -*l* igeképzős származéka (PAIS: MNy. XLVIII, 130)⁸... – A N. *szí*, *szív* 1. 'húz; ziehen', 2. 'nyújt; strecken, dehnen' igének a *szí*, *szív* 'saugen; ziehen', *szopik* 'saugen' igével való összefüggésére vonatkozóan vö. PAIS MNy. XLVIII, 131 kk.⁹” (MSzFE 3: 589). A *szopik* ige viszont nem szerepel az MSzFE-ben.

TESz: *szív*¹ „Hangutánzó eredetű; talán ősi örökség a finnugor, vagy az ugor korból. – A) Vö.: votj. U. *šupšîmî* 'szopik', M *šupšîni* 'ua.'; cser. *šupšam* 'húz, von; szopik' – „B) Vö.: vog. Szó. *sipy-*, Ju. *sipyæχ-*; osztj. Kr. *šje-ptá*, Ni. *še-ptá*, Kaz. *šeptî*, O *špβta* 'szopik'. – A két egyeztetés kizárja egymást, s bár jelen-tésanilag kifogástalanok, hangtani nehézségei mindkettőnek vannak. A permivolgai nyelvekkel való egybevetés esetén eredeti szóbelseji **pp*-vel kell számolnunk; ezt a magyar *p*-s változatok is támogatják. Az ugor nyelvekkel való egyeztetés problémája a rokon nyelvi alakok eredeti palatális hangrendje, valamint az, hogy a szókezdő hangnak a magyarban szabályosan *s*-nek kellene lennie. E nehézségeket a szó hangutánzó eredete részben kiküszöbölheti. A m. *szív*¹ alaki viselkedése mindenesetre a szó igen régi keletkezésére mutat. A *szív* igének a *szopik*-kal való származásbeli összefüggése – a szóhasadás alapján – igen valószínű. A *szíp* típusú változatok *p*-jét az etimológia magyarázhatja; de lehet a *p* esetleg a hangutánzás kifejező eleme vagy mozzanatos igeképző is. – Az ige eredeti jelentése 'kivon, kihúz, kiszív'-féle lehetett. Ebből a legtöbb jelentés közvetlen fejlődéssel érthető” (TESz 3: 768b).

TESz: *szopik* „Hangutánzó eredetű. Feltehető kapcsolatára a *szív*¹ igével és a *szíp* szótóval l. a *szív*¹ szócikkét. E szavak eredetileg velaris *j* hangjának az *o*-val való viszonyára l. *piros*. Hasonló típusú hangutánzó szavak a *cuppog*, *cuppan* stb.” (TESz 3: 783a).

Az UEW nem foglalja a *szív* és a *szopik* etimológiájával, mert RÉDEI nyilván nem tartotta ősi örökségünk részének.

EWUng: *szív*¹ 'saugen', *szípó*, *szijhattya* ~ vog., osztj., votj., cser. „Onomatop ⊗ Es hängt mit → *szopik* zusammen... Ähnl onomatop W auch in anderen

⁸ PAIS 1952: 130.

⁹ PAIS 1952: 131–133.

fg. Spr: wog (So) *sipy-* 'saugen' ostj. *spβta* 'ds'; votj (Uf) *šupsšj-* 'ds'; tscher (B) *šupša-* 'ds; ziehen'; usw. Der etym. Zusammenhang von diesen mit dem ung W ist nicht auszuschließen, wegen der onomatop Natur und einiger phon Schwierigkeiten ist er aber nicht zu beweisen" (EWUng 2: 1441ab).

EWUng: *szopik* „Onomatop ⊗ Es hängt mit → *szív*¹ (vgl haupts Var *szip*) zusammen" (EWUng 2: 1449b)

Van még egy hasonló hangalakú rokon nyelvi szavakat fölvonultató egyeztetés is, amelyben 'szopik; mellbimbó' jelentésű szavak is szerepelnek. Az MSzFE a nyj. *csúp* 'Spitze, Gipfel usw.' szócikkében (1: 128) ezeket a zürjén szavakat is idevonta: zürj. I *tšup* 'Frauenburst', Ud *tšupkedni* 'saugen' (hasonlóan a TESz [1: 573b] és az UEW [1: 44] is), viszont az EWUng nem! Az EWUng-ban a *csúp* szócikkében ez látható: FU **čuppz* 'Spitze' > ma. *csúp* 'Zipfel, Wulst, Spitze' ~ lapp *čuppa* 'Spitze <der Mütze>' (EWUng 1: 235b). Az EWUng eljárását tartom helyesnek, mert a finn és a lapp szó nem áll semmiféle kapcsolatban a szopással. Az SSA (3: 208a) még a lapp szóval sem kapcsolja össze a finn *suippu* 'Spitze, Keil' szót.

A KĚSK ezzel szemben – a TESz-hez (1: 573b) hasonlóan – finn (*suippu* 'Spitze, Keil'), lapp (*čuppa* 'süveg csúcsa') és magyar (*csúp* 'domb, dudor') megfelelőkről is tudni vél: FU **čuppz* > őspermi **čup* > zürj. *чун* 'сосок, грудь (женская)' (KĚSK¹ 314a, KĚSK² 314a). A KĚSK azonban nem említi meg a cseremis *šupša-* szót.

Aligha lehet kétséges, hogy a votj. *šupsšini* 'saugen' összetartozik a zürj. *tšupkedni* 'id.' szóval és annak alapszavával, a *tšup* 'Frauenburst' főnévvel. A szó erősen onomatopetikus jellegével magyarázható a votj. *š-* ~ zürj. *č-* hangmegfelelés. E szókezdő mássalhangzó őspermi előzménye akár **š*, akár **č* lehetett, vagy éppen mindkét forma is meglehetett egymás mellett (vö. CSÚCS ET AL. 94–96, 119), az első szótagi magánhangzó pedig talán **o* vagy **u* volt, a szóvégi mássalhangzónak **pp*-nek kellett lennie (vö. i. m. 60–66). A cser. *šupšam* 'húz | ziehen; szív | saugen' igével is ez a helyzet. VERŠININ (2015: 195) feltételezése, miszerint a votják szó alternative esetleg cseremis *šupšam* jövevényszó lenne: „Ономат., или из мар. *шупшаш* 'тянуть; сосать'”, képtelenség. Számomra érthetetlen, hogy BEREZKI cseremis etimológiai szótárában (EWbTsch) nem szerepel ez az ige.

Tehát FP **čuppz-* ~ **šuppz-* 'ziehen; saugen' lehetett az alapalak.

Az ugor nyelvek még inkább azzal tűnnek ki, hogy szokatlan hangmegfeleléseket mutatnak. A vogul nyelvjárások többségében palatális a magánhangzó, csak a tadvaiban van veláris: *šāpkh-*. Hasonló a helyzet az osztjákban is, ahol az obdorszkiban veláris a magánhangzó: *sāp-*, amit STEINITZ így magyarázott: „O *ā* ist unklar; vielleicht Einfluß von 260 O *sāw* 'Brustwarze'” (DEWOS 292); O *spβ-* 'saugen', az O *v* (= *ǎ*) jelölésről lényegében ugyanígy vélekedett KARJALAINEN is (1905: 171); ez lehetséges ugyan, de mivel a vogulban is ilyesmi lát-

ható, szóba jöhet a „palatális ~ veláris igepár” régisége is. A vog. LM *sippi* (~ *šippi*) szókezdő mássalhangzója, az *s* is a szó onomatopoetikus jellegében lelheti magyarázatát. Ennek alapján így látom ezen obi-ugor szók előzményeit: vog. *šip-γ- ~ *šāp-γ- ~ osztj. *čep- ~ *čāp- < OUG *čep3- ~ *čāp3-. A magyarban, ha csakugyan összetartozik a *szív* és a *szop-ik*, az ősmagyar alak talán *sip3- ~ *siw3- ~ *sap3- lehetett. Ami pedig az ugor alapalakot illeti, ezt tartom valószínűnek: *šip3- ~ *šap3- 'ziehen; saugen'.

Valamikor úgy véltem, hogy egy 19. századi kéziratoss északi osztják nyelvjárási szótár *cén-* (= *šop-*) 'cocy, щелкаю' szava a ma. *szopik* megfelelője, és ezek ketten önálló szócsaládot alkotnak (HONTI 1978: 472; a teljes osztják adatsort l. HONTI 1982: 168), azóta viszont kiderült, hogy ezen osztják szó forrása az itt tárgyalt zürjén lexéma: *šóp-* 'saugen | cocать', POPOV *šóbet-* 'ablecken, absaugen' < zürj. Le *čupi-* 'cocать', I *čup* 'cocok' („Mitteilung von K. RÉDEI”, DEWOS 1526).

A FP *čupp3- ~ *šupp3- és az Ug *šip3- ~ *šap3- közös előzményeül a finn-permi rekonstrukciómomatom gondolom valószínűnek.

2.1. Az *ér* főnevek etimológiájának revíziója

BEKE cseremiszi szótárának adatai tanulságosak az etimológia revíziója szempontjából: P B stb. *šer*, M UP stb. *šer*, K *šār* 'ér | Ader', B *βür-šer*, M *βür-šer*, K *βār-šār* 'vérér | Blutader', B *kit-šer*, M *kit-šer*, KŠ *ki-t-šār* 'ütőér | Schlagader', CK *βüt-šer*, K *βät-šār* 'vizer, vízréteg | Wasserschicht' (MNySz 7: 2319–2320; vö. *βür* 'vér', *kit* 'kéz', *βüt* 'vz').

Tehát a meglehetősen távoli rokon nyelv, a cseremiszi is ugyanazon hangalakú szóval fejezi ki a 'vérér' és a 'vizer' fogalmát, továbbá más nyelvekben is ez a helyzet (l. a magyarországi etimológiai szótárak idézte latin és német adatokat), ezért én is azon a véleményen vagyok, hogy a két szócsalád valójában egy, amelynek a magyaron kívül vogul, osztják, zürjén, votják és cseremiszi tagja van (ezeket l. fentebb), és amely ősi szócsaládnak finnugor alapnyelvi alakja *šer3 vagy *šār3, jelentése pedig 'Wasserader, Quelle; Ader, Blutader' lehetett. Ennek az egyeztetésnek sem hang-, sem jelentéstani akadályja nincs. Ezt belátva némileg érthetőnek tűnik HORVÁTH indignálódottan tett kijelentése, miszerint furcsállja, hogy a 'vérér' jelentést minősítették a szótárak régebbinek a 'vizer' jelentéssel szemben. Gyaníthatólag azért preferálták a HORVÁTH által elmarasztalt etimológiai szótárak a 'vérér' jelentést eredetiként, mert egyrészt RÉDEI (1965a) cikke az MSzFE és a TESz munkálatainak szinte utolsó fázisában jelent meg, másrészt pedig ő határozottan két külön etimológiai szócsaládról írt, ill. ezek magyar tagjának a magyarban való egybeesését állította.

RÉDEI (1965a: 118) szerint a magyar *ér* főnév egy 'vérér' és egy 'patak' jelentésű ősi szó együttes képviselője.

Az MSzFE mind az *ér* 'Ader', mind az *ér* 'Bach' szócikkében megemlíti, hogy e két szót korábban azonosnak tartották, mivel hasonló jelentésű szópárok más nyelvekben is vannak, de – RÉDEI nyomán – valószínűbbnek minősítette etimológiai különbözőségüket (MSzFE 1: 159–160).

„Magam azokkal értek egyet, akik egyetlen, sokjelentésű igét látnak *ér* igékben” (HORVÁTH 2014: 213). Mint a fentiekben látható, sok mindent kellett szóvá tennem a HORVÁTH eszme-futtatásában kifejtettekkel kapcsolatban, ezzel a kijelentésével azonban – amely nem tekinthető újdonságnak az uráli etimológiai kutatásokban – teljesen azonosulok, nekem ugyanis régóta ez a meggyőződésem.

A fentiek alapján biztosra veszem, hogy *ér* igénk finnugor eredetű, és gazdag jelentésköre belső fejlődés eredménye lehet, amire BÁRCZI (1952: 355–356) fenti szavai is utalnak, de a törökségi kapcsolat esetleg befolyásolhatta jelentéseinek bővülését, miként ezzel RÓNA-TASON kívül PAIS (1945: 20), BÁRCZI (SzófSz 65, 1952: 355–356), LAKÓ (1952: 369) és KATZ (1971: 146) is számolt. Ezen igének és az *ér* 'vérér', 'vizer' jelentésű főneveknek ún. nomenverbumból magyarázott közös forrásszavát pedig teljes képtelenségnek tartom.

3. ezüst

MSzFE: „Valószínűleg átvétel a korai permi alapnyelvből”, vö. zürj. *ez-ís* 'Silber', votj. *azves* 'id.; silbern' (169), *oz-ves* 'id.' (WWSch 11a). „A permi szó átkerült az oszétba... Esetleg feltehető, hogy az oszét szó a magyarból származik” (MSzFE 1: 170). Egészen pontosan így ír erről e szótárunk a most következő hosszabb idézetben:

„*ezüst* 'Silber; silbern'... Elvonással: R. *üst, öst* ua. (NySz.)¹⁰].

Valószínűleg átvétel a korai permi alapnyelvből, vö. zürj. (WUo.)¹¹ V. AV. Sz. Pecs. Lu. Le. I. Ud. *ez-ís* 'Silber' | votj. (MUNK.)¹² Sz. M. J. K. *azves* ua.; (WICHM.)¹³ G. J. MU. Uf. *azves* 'ua.; silbern'...

A zürjén és a votják szó elhomályosult összetétel. Az összetétel előtagjának (zürij. *ez-*, votj. *az-*) feltett 'fehér' jelentése (WICHMANN Vir. 1897: 23;¹⁴ JSFOu. XVI/3: 5¹⁵) nem bizonyítható... Az utótag (zürij. *-ís*, votj. *-ves*) valószínűleg azonos a m. *vas* ~ finn *vaski* 'Erz, Kupfer' stb. szókkal.¹⁶ Az ősspermi alak **ezvzškš*

¹⁰ NySz 1: 728–729.

¹¹ SWSch 43a.

¹² VNYsz 19.

¹³ WICHMANN 1954: 45.

¹⁴ WICHMANN 1897: 23–24.

¹⁵ WICHMANN 1899: 5–6.

¹⁶ L. a *vas* alatt (MSzFE 3: 675–678).

lehetett... a fenti szavakon kívül ugyanazon utótaggal alakultak a következő szók is: zürj. (WUo.)¹⁷ V. Sz. Pecs. Lu. Le. I. Ud. *oz-ış* 'Zinn; (V. Lu. Le. auch) zinnern' ~ votj. (MUNK.)¹⁸ *uzveš* 'Zinn' ~ vog. (WV. 19)¹⁹ FK.²⁰ *oätqas*, P. *atqas*, Szo. *ätβas* 'Blei'.

A magyar és a permi szavak hangtani okokból nem vezethetők vissza közös fgr. előzményre, nem is szólva ennek tárgyi nehézségeiről. Viszont a hangalak hasonlósága és a jelentés azonossága miatt elválasztani sem lehet őket egymástól...

A permi szó átkerült az oszétba: *ævzīst*, *ævzestæ* 'Silber'... Esetleg feltehető, hogy az oszét szó a magyarból származik..." (MSzFE 1: 169–170). – Itt tulajdonképpen a RÉDEI (1964: 261, 1969: 332, 2002: 31) ajánlotta etimológiáról van szó.

TESz: „A magyar és a permi szók alánból való származtatása nem fogadható el... A magyar szóvégi *t* eredetére kielégítő magyarázat nincs. A szó mindenestre *t* végződéssel került át az oszétbe is, talán éppen magyar közvetítéssel; vö. osz. *ævzīst*” (TESz 1: 821a). Ez tehát megegyezik az MSzFE nézetével.

KĚSK: Őspermi **ez-weš* 'cepeбo' > zürj. *ezīš* 'cepeбo' ~ votj. *azveš* 'id.' (KĚSK¹: 331b–332a, KĚSK²: 331b–332a), itt tehát a KĚSK az MSzFE nézetét képviseli, vö. továbbá: őspermi **oz-eš*, **oz-weš* > zürj. *ozīš* 'олово' ~ votj. *uzveš* 'id.' (KĚSK¹ 203b, KĚSK² 203b).

Az UEW már nem is tartalmazza ezt az összevetést, tehát törölte *ezüst* szavunkat a finnugor eredetűnek tekintett szókincsből.

Az EWUng (1: 346b) lényegében a TESz-ével azonos véleményt közöl.

Az *ævzīst*, *ævzestæ* 'ezüst' jelentésű oszét szót TRUBAČĚV a litván *žvaigždė* 'звезда', lett *zvaigzne* 'id.', óorosz *svāigstan* (acc. sg.) 'сияние, свет' és a szláv (pl. orosz *звезда*) 'csillag' rokonságába vonta (TRUBAČĚV 1980: 182, még vö. HELIMSKI 2002: 108). TRUBAČĚV szerint az ősszláv alak **zvězda* lehetett, míg hagyományosan (IE **ǵhwoǵ-* 'блеск, сияние' >) **gvězda* formában rekonstruálták (TRUBAČĚV 1980: 182). Az oszét szónak a balti és a szláv lexémákkal való egyeztetése teljesen plauzibilisnek látszik; ez esetben azonban az oszét szónak valamely finnugor nyelvből való származtatása szükségszerűen elesik, a magyar *ezüst* *t*-jének magyar–oszét kapcsolat során kialakult oszét hatásként éppenséggel már értelmezhető lenne.

RÓNA-TAS: „It is only Os fr which the /t/ in H can be explained. The Os word has no etymology within the Ir or even IE lgs. It has been compared with

¹⁷ SWSch 187a.

¹⁸ VNySz 95.

¹⁹ KANNISTO 1919: 19.

²⁰ KO.

PSI **gvězda* > *zvezda* 'star' by PETERSSON, cited by ABAEV and later by TRUBAČEV (1974–1995/7: 181–182)²¹ and others. In this case, *æ*- would be a prothetic vowel, and the *zv-* > *vz-* change would have occurred in Os. The semantic part would require associations like *sun* → *gold* and *moon* → *silver*. This is hardly acceptable. At any rate, the Perm, Os and H words cannot be separated, and H and Os contain the final *-t*, which is absent fr the Perm words. See also the Ir word for 'silver' **arzata* 'silver' > Os *ærzæt* 'ruda' (ABAEV 1958–1989/1: 187–188),²² cf. OIr Avestan *arəzata* 'silver', OPe (*a*)*rdata*, Mİr Khot *ālsata* (BAILEY 1979: 25), Khwar *ažyd* (BENZING 1983: 136), Nİr Yazdı *āldi* < IE **Hark-* 'white, silver' > Lat *argentum*, Arm *arcat*' (RTA 2011b: 1331–1332).

Megjegyzések

A régi nyelvi és nyelvjárási *üst*, *öst* 'ezüst' kialakulásával kapcsolatban kívánok magyarázatot előadni, amely az *ezüst* szónak a beszélők általi esetleg téves elemzésen alapul. Ennek az alapja pedig az *ez*, *e* határozott névelő. Ennek létét és létrejöttét SZABÓ GÉZA igyekezett tisztázni: „... megállapíthatjuk, hogy a peremnyelvjárásainkban, külső nyelvjárásszigeteinken jelentkező *ez*, *e* ~ *ēz*, *ē* határozott névelőt mint »ritka kivételt« a közelre mutató névmásból származtatni, s így párhuzamos fejlődésűnek tekinteni az *az*, *a* határozott névelővel több okból sem megnyugtató. A magas hangú névelőnek a közelre mutató névmásból való magyarázatát számos tény teszi problémássá: A magas hangú névelő nyelvjárásainkban igen nagy területről – még hozzá a peremnyelvjárásokból, illetőleg közelükből – kimutatható. Minden valószínűséggel a magas hangú névelő nyelvjárásainkban sok góci jelenség. A magas hangú névelőnek a mély hangúval való párhuzamos fejlődését kétségessé teszi az a tény, hogy a nyelvtörténeti adatok a mély hangú névelő kialakulásának elsőbbségét vallják. A határozott névelőnek anaforikus szerepű névmásból való magyarázata ugyancsak ellene szól annak, hogy a magas hangú névelő az *ez* közelre mutató névmásból alakult volna ki. Ugyanakkor a palócban a birtokos névmás elhomályosult előtagjaként meglevő magas hangú *ez*, *e* határozott névelő – bizonyíthatóan – hangrendi illeszkedés eredményeként jött létre. Az *ē-ző* moldvai csángó nyelvjárások zárt *ē*-t felmutató névelője az *á* előtti *a* disszimilációjának tekinthető. A peremnyelvjárások sajátos hangtani viszonyai, továbbá a hangrendváltással kapcsolatban felhozott analóg esetek a magas hangú névelőnek hangtani úton – a mély hangú névelőből – való keletkezését nagyon is valószínűvé teszik” (SZABÓ 1975: 43, még vö. KÁLMÁN 1994: 57, I. GALLASY 1992: 745). Az tehát biztos, hogy van (vagy legalábbis volt) *ez*, *e* hangalakú határozott névelőnk, amely így persze nem a közelre mutató *e*, *ez* névmásból keletkezett. A régi nyelvi és nyelvjárási *üst*, *öst* valóban el-

²¹ TRUBAČEV 1980: 182.

²² ABAEV 1959: 187–188.

vonással keletkezhetett, amint ezt az MSzFE (1: 169) állítja, mégpedig – szerintem – a nyelvterület egyes részein jelentkező másodlagos *ez*, *e* névelőnek a szóalakba történt beleértésével majd a szóalaknak eszerinti ketté bontásával, tehát *ezüst* > *ez üst*, miként például az *apotheca* > > *a patika* (TESz 3: 131a) és az *alombik* > *a lombik* (TESz 2: 787b) esetében is történt (még vö. *a zacskó* > *az acskó*, *a zászló* > *az ászló*). KISS JENŐ kollégám volt szíves kommentálni ezen fejtegetésemet: „Az *apotheka* és *a patika* viszonya nem azonos az *ezüst* és az *ez üst* viszonytal, ti. az utóbbiban a második tag önálló szó, méghozzá régi is, a *patika* ezzel szemben nem is régi, s nem volt korábban önálló szó, hanem azzá lett” (levélbeli közlés). Ehhez azt kell hozzáfűznöm, hogy az egyes nyelvi változások nincsenek időhöz kötve (ilyenek pl. különösen a kontamináció, a szóhasadás, a téves szóelemzés következtében kialakuló szóváltozatok, az asszimiláció, a diszszimiláció), ismételten jelentkezhettek. Az általam feltételezett *ezüst* > *ez üst* változás *üst* eleme valóban már egy korábban is létezett lexémával alkot homónímiát, talán éppen ennek köszönhető, hogy a nyelvterületen csak igen szűk elterjedtségű.

Az MSzFE (1: 169) az ’ezüst’ jelentésű zürjén *ez-ış*, votják *az-veş* szavak kapcsán ’ön, cin’ jelentésű zürjén *oz-ış* és votják *uz-veş* szavakat megemlítve ez utóbbiak etimológiai megfelelőjeként aposztrofálja a vog. KO *óatφas*, P *atφaş*, So *ātβas* ’Blei’ lexémákat, mintha ezek utótagja (a *-φas* stb.) is a magyar *vas* megfelelője lenne. A nagy vogul szótárak déli és (részben) keleti adatai azonban kétséget ébreszthetnek e feltevés jogosságát illetően, vö. K *oátkwēs*, *oátkhwēs*, *ātkhwēs*, T *aitkhuš*, de: N *ātweš*, LM *ātweš*, *ātweš*, *ātweš*, LU *ātweš*, P *oātweš*, *atweš* ’ólom; Blei’ (M-WWb 58a), TJ *etiküš*, TČ *étküš*, KU *öät,kβš*, KM *oät-kβš*, LM *atextš*(!), de: P *a tβš*, VNK *ā tβš*, VS *à tβš*, LU *a tβš*, LO *ātβáš*, So *ātβās*, KO *oät tβas* ’Blei’ (K-WWb 131b), KO *óatφas* ’id.’ (KANNISTO 1919: 19). Itt az utótagok zavarba ejtő különbséget mutatnak: (KANNISTO) *-küš*, *-kβš* ~ *-φaş*, *-βas*. A fenti vogul szó eredetével kapcsolatban valamikor volt egy megoldási kísérlet: „*ātkues*, *ātweš* wog. ’Zinn, Blei’. Diese beiden verschiedenen Bedeutungen werden dadurch näher bezeichnet, dass Zinn *mańs-ātkues* (*mańs* wogulisch) und Blei *pesken-ātweš* (*pesken* Schiessgewehr) genannt wird. Das Wort *ātkues*, wovon *ātweš* eine verbrauchtere Form ist, hat offenbar zwei Bestandtheile *āt* und *kues*, welcher Letztere wahrscheinlich sam. *kues* Metall ist. Der erste Theil *āt* ist nicht bestimmt erkannt, aber vielleicht offenbart sich darin dasselbe Wort, das in den tatarischen Sprachen in der Gestalt *aq* ’weiss’ vorkommt” (AHLQVIST 1890: 5). MUNKÁCSI okkal háritotta el ezt a feltevést: „A KV.²³ *oátkwēs* elemeire nézve már AHLQVIST mondott véleményt... utalván a szamojéd *kues* ’Metall’ s a tatár *ak* ’weiss’ szóra, úgy hogy *oátkwēs* mint összetétel ezt jelentené: ’weisses Metall’. Nem gondolhatjuk, hogy valamely vogul fémnév a

²³ Kondai vogul (K).

szamojédból került volna, különösen midőn az osztjákban nem találunk megfelelőit” (ÁKE 250). Az AHLQVIST említette szamojéd szó egyébként a szelkupból való, ennek etimológiáját l. JANHUNEN 1977: 175.

Talán arra is érdemes kitérni, lehet-e közük a finnugor nyelvi szavaknak egymáshoz és ezeknek az osztét szóhoz. Az *ezüst* alatt az MSzFE előadta magyarázat – miszerint: „A szóvégi *-t* talán szörványos *-(s)k > -(s)t* változás eredménye, vö. *vaskos ~ vastag* (*vas ~ finn vaski*); N. *fostos ~ *foskos* (*fos ~ finn paska*)” (MSzFE 1: 169–170). A ma. *vas* osztják megfelelője, a V *wāγ* stb. szokatlan képviseletet mutat, amelyet így magyarázhatunk: „Für eine Entwicklung FU **šk > ostj. γ, χ* ist *wāγ* das einzige Beispiel. Die ungewöhnliche Lautentsprechung kann möglicherweise durch eine Entwicklung FU **šk > Ug. *sk > *ks > > γ* erklärt werden” (UEW 1: 560). Esetleg a ma. *vas* is részben hasonló utat járhatott be: U **waške* ’irgendein Metall, ?Kupfer’ (i. h.) > Ug. **waskə > > ösma. *waškə ~ *wašə*; részben a **waškə* szolgálhatott derivációs tőként, amelyben a szibilánshoz fonetikailag sokkal közelebbi *t* fölválthatta a *k*-t. Nem lehetetlen, hogy az *üst* analógiás hatása is érvényesült abban, hogy *ezüst* szavunk szóvégi *-t*-t kapott. Jónéhány hasonló, inetimologikus mássalhangzóval bővült szavunk van, pl. *vastag ~ vaskos, fos ~ fostos, győztes, nyertes, vesztes, éltes, nehézkes*.

Az itt tárgyalt fémnevek kapcsán most egy meglehetősen eretnek ötlettel rukkolok elő. Látván, hogy a vogulban és az osztjákban az ’ezüst’, az ’ón’ és a ’cín’ nem különülnek el szigorúan egymástól, ezért jelzős szerkezetekkel próbálták többé-kevésbé egyedíteni őket, vö. vog. N *āln*, LM LU *āln*, K *āln*, *oāln* ’ezüst, pénz | Silber, Geld, Münze’ (M-WWb 383b), N *ātweš*, LM *ātweš*, *ātweš*, *ātweš*, LU *ātweš*, P *oātweš*, *atweš*, K *oātkwēs*, *oātkhwēs*, *ātchwēs*, T *äitkhuš* ’ólm; Blei’ (M-WWb 58a), *khaim* ’hím’: LM LU *kh. atweš*, P *kh. oātweš* ’ón; ólm | Zinn; Blei’ (M-WWb 71a), TJ *etküš*, TČ *e’tküš*, KU *öät/kβš*, KM *öä’tkβs*, KO *öä’tβəs*, P *a’tβš*, VNK *ā’tβš*, VS *ä’tβš*, LU *a’tβš*, LM *ateχtš(!)*, LO *ātβāš*, So *ātβās* ’Blei’ (K-WWb 131b), továbbá: T *sairəŋ-γār*, *-khar* ’fehér; ezüst rubel | weiß; Silberrubel’ (*khər*, *khār*, *kur* ’valami, ember, lény; etwas, Wesen, Mensch’, *sairəŋ* ’fehér; weiß’; M-WWb 80b, 81b, 515a), osztj. V Vj *näyi wāγ*, DN *nōwə-wāχ*, DT *nāwə-wāχ*, AHL. *navi-voχ* ’Silber’ (*näyi* stb. ’белый; weiß’, *wāγ* stb. ’металл, железо; Metall, Eisen’; DEWOS 631–632, 991, 1567), Kaz *seļ-wōχ*, Sy *seļ-ōχ*, O *seļ-ōχ* ’Silber(geld)’²⁴ (vö. V *ʔeļəγ*, Kaz *seļ*, O *seļ* ’чистый; rein’; DEWOS 1512), AHL *navi-tolpi* ’Zinn’ (DEWOS 991). A magyarban is ez volt a helyzet, sőt: színnév alkalmazásával különböztették meg az ólmot és az ónt: *fekete ólm ~ fekete ón* ’Blei’, *fehér ólm ~ fehér ón* ’Zinn’ (MSzFE 3: 498–499). Mivel a ’fehér’ melléknév fémnév jelzőjeként a vogulban, az osztjákban és a magyarban is megjelent, feltételezem, hogy a titokzatos vog. TJ *etküš*,

²⁴ Talán ezek ellentétéként született meg az osztj. CAST *ēt-wāχ*, KoP Kr *āt-wāχ* ’Eisen’ (vö. V *elä*, KoP Kr *āt*, *ātə* ’простой; einfach’, DEWOS 68–69).

KO *òǎ ʔβəs*, P *a ʔβš*, LO *ātβāš*, So *ātβās* stb. 'Blei' összetételnek a *'fém, vas' előtti rejtélyes eleme, az *et-*, *òǎ ʔ-*, *āt-* is 'fehér' jelentésű lehetett. A cseremiszenben is hasonló a helyzet: *βulnǫ* 'Zinn' ~ *βüt-βulnǫ* 'Blei', vö. *βüt* 'Wasser' (l. 5. *ólom, ón*), itt a 'fénylő víz' hivatott a fém jellegét kiemelni. Ugyanezt láthatjuk a mordvinban is: E *valdo kive* 'Zinn' (MdWb 2: 788a), vö. *валдо* 'свет; светлый, яркий' (ÉRSI 101b), a mordvin *kive* 'kő' (~ finn *kivi*, ma. *kő*) önállóan is 'Zinn, Blei' jelentésű is (MdWb 2: 788a); (MÜLLER) *ráusche-kíwe*, *payue-kíwe*, (FISCHER) *ráusche-kíwe* 'свинец' (MATICSAK 2016: 93), vö. *ravužo*, *raužo*, *ravžo* 'schwarz, dunkel, braun' (MdWb 3: 1887b).²⁵

A finnugor nyelvek 'ezüst' jelentésű szavai nemcsak a köztük lévő kapcsolat miatt tűnnek rejtélyesnek, hanem a permi nyelvek 'ón, cin' jelentésű szavai miatt is: zürj. *oz-ís*, votj. *uz-veš*, ezek ugyanis kísértetiesen emlékeztetnek az 'ezüst' jelentésűekre: zürj. *ez-ís*, votj. *az-veš*. Az biztos, hogy ezek utótagja a magyar *vas* megfelelőjét tartalmazza, ami pedig a két szópár előtagját illeti, nyilván igaza van az MSzFE-nek, hogy azoknak is közük van egymáshoz, sőt: azonosak. A két fém színe hasonló, világos (az ólom is, miután megkapartuk a felszínét, fénylik), nem csoda hát, hogy az etimológusok – legalább az 'ezüst' esetében – 'fehér' jelentésű szóra gyanakodtak, amelynek egyébként nincs nyoma a permi nyelvekben. Ehhez még vö. ÁKE 248.

A zürj. *oz-ís* 'Zinn; zinnern' (SWSch 187a), *oz-ís* 'Zinn' (SWb 1: 714b) ~ votj. *uz-veš* 'олово, Zinn; lyijy, Blei' (WWSch 304b); zürj. *ez-ís* 'Silber' (SWSch 43a), *ezis* 'Silber; Silber-' (SWb 1: 195b) ~ votj. *az-veš*, *oz-veš* 'reines Silber' (WWSch 11a, 185b) adatok láttán én is úgy vélem, hogy ezen összetételek előtagja bizony 'fehér' jelentésű szó lehetett, bár – amint az MSzFE (3: 676) írja – ez nem igazolható, de, úgy hiszem, az imént felsorolt tényekkel indirekt módon valószínűsíthető. E szemlélet mellett szólnak az említett vogul, osztják és magyar fémnevek. Ugyancsak egyetértve WICHMANN felfogásával, úgy vélem, hogy a permi 'Silber' és 'Zinn' jelentésű szavak azonos elemekből létrejött összetételek, amelyek a hasonló vizuális hatást kiváltó két fém megkülönböztetése végett jelentéshasadást és hangtani elkülönülést szenvedtek el. Szerintem éppen ilyen háttérnek köszönhető, hogy a vog. TJ *etküš* stb. 'ólom' jelentésűvé vált. Mindezek alapján azt is megkockáztatom, hogy a finnugor alapszavakban lehetett **äsš-wáškš* hangalakú, 'valamilyen világos színű fém' jelentésű összetétel is. Ez a rekonstrukció a permi szók (zürj. *ez-ís* ~ votj. *az-veš*, zürj. *oz-ís* ~ votj. *uz-veš*) kifogástalan előzménye lehet, de a vogul (*òǎ ʔβəs*, *a ʔβš*, *ātβās*) szó megengedné a FU **ätš-wáškš* formát is, míg a magyar (*ezüst*) csak ezt az utóbbit az általános hangtörténeti tendenciákra gondolva. Mégis az **äsš-wáškš* alakot tartom nagyon valószínűnek, főleg a permi adatok miatt. E re-

²⁵ MATICSÁK SÁNDOR kollégám levélben hívta fel figyelmemet ezen mordvin adatokra; ezúton is köszönöm szívességét.

konstruktum esetén a magyar szó *z*-je a *fészék sz*-éhez hasonlóan értelmezhető (l. HONTI 1983: 115): az ugor alapnyelvben FU **äsš-waškš* > Ug **äðš-waškš* változásnak kellett történnie, majd az ősmagyarban az összetétel második tagjának *š*-e a képzési hely tekintetében részlegesen magához hasonította a **ð*-t: Ug **äðš-waškš* > ősm. **äsš-wašš*, és ebből formálódhatott szórványos **-s-* > **-z-* zöngésüléssel szavunk mai alakja. Ezen alapnyelvi szónak az egyes elemei az utódnyelvekben (a permiben, a vogulban és a magyarban) elhomályosultak, és ezért nem várt hangváltozásokat is elszenvedhettek.

Észrevételeim a fenti RTA-idézethez:

(1) Ha TRUBAČĚVnak a mások nyomán adott magyarázata helyes, akkor az oszét szó mégsem áll elszigetelten szűkebb és tágabb rokonsága körében.

(2) Oszét nyelvtörténeti ismeretek nélkül természetesen nem tudom megítélni, mennyire lehetett valószínű egy protetikusan magánhangzó megjelenése az 'ezüst' jelentésű oszét szóban.

(3) A jelentéstani ellenvetés súlyát erősen csökkenti, hogy a fenti óporosz *svāigstan* szó jelentése 'сияние, свет', és ha a TRUBAČĚV idézte balti–szláv lexéma őse a hagyományos rekonstruktumú indogermán **ǵhwoi-* 'блеск, сияние' szó volt, akkor természetesnek tűnhet, hogy a „fehér” fénnel ragyogó fém névévé vált.

(4) Kétségtelen, hogy nehéz lenne a votják, a zürjén, a magyar és az oszét szót mereven elkülöníteni egymástól, valamiképpen közük lehet egymáshoz, legalábbis a finnugor nyelvi szavaknak egymáshoz egészen biztosan.

(5) Ha a latin *argentum* 'ezüst' szót és a társaságában idézett iráni szavakat RÓNA-TAS esetleg egymással valamilyen kapcsolatban lévőnek vélte, nos, azok hangalakilag erősen eltérnek az oszét *ævzīst*, *ævzestæ* 'Silber' szótól (még vö. ERNOUT – MEILLET 2001: 45b–46a); én legfeljebb arra merek gondolni, hogy azon iráni szavak hatásával lehetne magyarázni az oszét 'ezüst' protetikusan magánhangzóját, ha mégsem az ősmagyarból származnék.

Summa summarum: finnugor eredetű *ezüst* szavunk kísértetiesen egybecseng az oszét szóval, és a fentiek alapján legfeljebb csak arra gondolhatok, hogy az oszét szó esetleg magyar jövevény (hasonlóan: TESz 1: 820b), de az MSzFE (1: 170) állásfoglalásával ellentétben nem lehet permi eredetű az oszétban, hiszen a votják és a zürjén szó nem tartalmaz szóvégi *-t*-t!

L. még 6. *ólom, ón*.

4. *lel*

A SKES (2: 323) szócikke fölöttébb rövid: a finnségi adatok felsorolása után egyenlőségjellel kapcsolja össze őket a magyar igével, vagyis minimális kétséget sem támaszt az ősi rokonságot illetően, így tehát a sokkal későbbi MSzFE-vel azonosan ítéli meg.

Az MSzFE megfelelőként ezeket közli: fi. *löytää*, észt *leidma*, *leian* 'finden'. A ma. *lel*- igének van nyelvjárási *lél* megfelelése is. „A finnugor alapalak: **lewδä*-” (MSzFE 2: 397).

A TESz állásfoglalása megegyezik az MSzFE nézetével (TESz 2: 747ab).

Finn és észt kollégáinknak az utóbbi közel fél évszázadban a finnségi szók eredeztetésével kapcsolatos nézeteit számbavéve, az olvasó szinte kapkodhatja a fejét a nagy tarkaság láttán. Most ezeket veszem sorra.

T. ITKONEN „forradalmi” magyarázatának lényege: „Ruotsin *hitta*-verbin nykyinen valtamerkitys on ’löytää’, ja samaa merkitsevät muun ohessa myös norjan *hitta* ja tanskan *hitte*. Englannin *hit*, joka yleensä katsotaan muinaisskandinavaiviksi lainaksi, merkitsee taas ensi sijassa ’lyödä, iskeä’. Näitä kahta merkitystä silloittaa luontevasti merkitys ’osua, sattua jhk., kohdata, tavoittaa jk’, joka tunnetaan yleisenä sekä skandinavaiviselta taholta että englannista” (T. ITKONEN 1970: 14, 1993: 80).²⁶

HÄKKINEN (1983: 322) kétségesnek találta T. ITKONEN azon indokolását, amely a finnségi szók és a ma. *lel* egyeztetésének elvetését kívánta igazolni, hogy csak távoli rokon nyelvekről van szó, és szerinte igenis magyarázhatók közös előzményből. Lényegében ugyanezt adta elő első etimológiai szótárainak egyikében is (HÄKKINEN 1990: 161). Később HÄKKINEN (2002: 37–38) azt közölte, hogy egyesek a „finnségi ~ magyar” egyeztetésén kívül a *lyö*- ’üt’ ige ősfinn előzménye derivátumának tekintik a finnségi szócsaládot, és itt az SSA 2: 132-re utal. Legutóbbi etimológiai szótára szerint a távoli rokonság miatt azzal is számolni kell, hogy a finnségi szó az ősfinn **lewe*- (> finn *lyö*-) származéka, de ennél is jobbnak tekinti SCHALIN most ismertető feltevését. Majd a végkövetkeztetése – horribile dictu – így szól: „Unkarin sana kuuluu samaan yhteyteen korkeintaan sillä tavoin, että se olisi laina samasta indoeurooppalaisesta sanaperheestä kuin itämerensuomen *löytää*” (HÄKKINEN 2007: 658).²⁷

SCHALIN (2004) új etimológiai javaslata a finnségi szócsaládot illetően: korai ősgermán eredetűnek véli, de azt is lehetségesnek tartja, hogy még korábbi jövevényszó az előgermánból vagy egy északnyugati indogermán idiómából (SCHALIN 2004: 27–31). Az előbbi problémamentes eredetmagyarázatnak tekinti: „sm. *löytää* < mksm. **leütä*- (< kksm. **lewtä*-) ← kgm. **χleutan* > misl. *hljóta*, mr. *liuta* ’saada (erit. osakseen, käsiinsä tai osallensa arpomalla), saavuttaa, ta-

²⁶ „A svéd *hitta* ige elsődleges mai jelentése ’talál’, ugyanezt jelenti egyebek közt a norvég *hitta* és a dán *hitte*. Az angol *hit*, amelyet általában össkandináv jövevénynek tartanak, elsősorban ezt jelenti: ’üt, csap’. Ezt a két jelentést természetesen kapcsolja össze a ’vmit elér, vová jut, eltalál, megcéloz’, amely általánosan ismert mind a skandinávban, mind az angolban” (T. ITKONEN 1970: 14, 1993: 80).

²⁷ „A magyar szó legfeljebb csak akkor tartozhatna ebbe az együttesbe [ti. a finnségi szócsaládba, H. L.], ha ugyanazon indogermán szócsaládból származna, mint a finnségi *löytää*” (HÄKKINEN 2007: 658).

voittaa, kohdata, löytää, jne' ('erlangen, zuteil werden, erhalten'), ms. *hliotan*, engl. *hléotan* 'arpoa, saada (erit. osallensa arpomalla tai osakseen, käsiinsä, saavuttaa, tavoittaa (erlosen, erlangen)'), mys. (*h*)*lioazan* 'arpoa, ennustaa, taikoa/loihtia, voittaa arvonnassa... [Bekezdés] Originaalin ja lainan merkitysten läheisyys on ilmeinen..." (SCHALIN 2004: 27).²⁸ Ezután hosszasan fontolgatja a finnségi szónak és feltett germán forrásának hangtani viszonyát, a hangváltozások mikéntjét, majd ekként folytatja: „Edellä käsitetylle etymologialle on siis fonologisin kriteerein vaikea asettaa takarajaa, jonka jälkeen lainautumisen on täytynyt tapahtua. Originaali kgm. **χleutan* > misl. *hljóta* jne. olisi äännelakeja soveltaen palautettavissa esigermaanin muotoon **kleud-a-*, jonka tarpeeksi varhain esi- tai varhaiskantasuomalaiseen kielimuotoon lainautuneena olisi pitänyt päätyä asuun **lewtä-* tai **lewðä-*, joista kummastakin olisi kehittynyt mksm. **leütä-*” (SCHALIN 2004: 29).²⁹

Az UEW már hajlik az időközben megjelent, T. ITKONEN-féle magyarázat elfogadására: ?[finn, észt] ~ ?magyar. „Möglicherweise sind die ostseefinnischen Wörter Ableitungen von finn. *lyö-* 'schlagen, prügeln' (< urfinn. **leve-* < **lewe-* 'werfen, schießen' FU) in urfinn. Zeit: **levtä-* > **leütä-*. Die semantische Entwicklung kann 'schlagen' → 'einen od. etw. treffen, geraten' → 'finden' gewesen sein. In semantischer Hinsicht vgl. schwed. *hitta* 'finden' ~ engl. *hit* 'schlagen, stoßen, treffen'" (UEW 1: 247).

Az EWUng-ban lényegében az UEW nézete olvasható: „Unbest Urspr, evtl Erbw aus der fgr Z... Außer der entfernten Verwandtschaft leidet die Erklärung daran, daß die veglichenen finn und est W als Abl ebenso auch in die etym Familie von → *lõ* gehören können; zu dieser Möglichkeit vgl: engl *hit* 'schlagen, stoßen, treffen: schwed *hitta* 'finden'" (EWUng 2: 886b). Meglepő módon azonban a *lõ* szócikkében utalás sincs erre a lehetőségre (EWUng 2: 910ab)...

Az SSA (2: 132b) – nyilván T. ITKONEN ötlete nyomán – ugyanezt képviseli.

Az EES (235a) állásfoglalását egyenesen meghökkenítőnek találom: az észt *leida-* igét és finnségi megfelelőit ugyanis az ősgermán **χleutan* (vö. óizlandi *hljóta* 'kap, jön, elér, talál', ósvéd *liuta* 'id.') igéből eredezteti – nyilván SCHALIN ötlete nyomán, bár a szótár etimológiai irodalomjegyzékében nem szerepel

²⁸ „finn *löytää* < ősfinn **leütä-* (középfősfinn **lewtä-*) ← ősgermán **χleutan* > óizlandi *hljóta*, ósvéd *liuta* 'kap (főleg: részesül vmiből, megszerez, megkap sorshúzással, szert tesz vmire, elér, eltalál, talál stb. (erlangen, zuteil werden, erhalten)', ónémet *hliotan*, óangol *hléotan* '(ki)sorsol (főleg: részesül vmiből, megszerez), megkap sorshúzással, szert tesz vmire' (erlosen, erlangen)', ófelnémet (*h*)*lioazan* '(ki)sorsol, jósol, bűvöl/varázsol, sorsoláson nyer'... [Bekezdés] Az eredeti szó és a jövevényszó jelentésének közelsége nyilvánvaló” (SCHALIN 2004: 27).

²⁹ „Az előzőleg bemutatott etimológiának fonológiai kritériumokkal nehéz olyan határvonalat húzni, amely után a szókölcsonzásnak meg kellett történnie. Az eredeti ősgermán **χleutan* > óizlandi *hljóta* stb. a hangtörvények alkalmazásával előgermán **kleud-a-*ra lenne visszavezethető, amelynek elég korai elő- vagy korai ősfinn nyelvi formában kellett volna **lewtä-* vagy **lewðä-* hangalakúvá válnia, és ezek mindegyikéből ősfinn **leütä-* fejlődött volna” (SCHALIN 2004: 29).

SCHALIN írása –, majd megjegyzi, azt is feltételezik, hogy a *löö-* 'üt, csap' (~ finn *lyö-*, ma. *lő*) tövéből képződött – nyilvánvalóan ez meg T. ITKONEN ötletének átvétele.

RÓNA-TAS: „*lel* 'to find, to come across' (< AH **lela-*) < PUgr **lewδa-* (not in POUgr) < PFUgr **lewδä-*. The disappearance of PUgr -*w-* in this form is unusual. The Finn and Est parallels are phonologically unclear, while the word is absent fr the OUgr lgs. Also, -*w-* is not presented in H. The H dial variants *lütt-*, *lőtt-* come fr *lelt-*, while *lött-* has a short vowel” (RTA 2011b: 1319–1320).

Megjegyzések

A T. ITKONEN javasolta és a fent említett etimológiai szótárak által megismételt etimológiai ötletet szemantikailag elvetendőnek tartom: (1) A finn *löytä-* igének és finnégi megfelelőinek jelentéskörében nyoma sincs a 'lövéssel vagy dobással eltalál vmit' jelentésnek. (2) Egyébként a magyar *lel* sem rendelkezik ilyen jelentésváltozattal, a *talál* igének is vagy csak kontextuálisan, pl. *talált!* (ti. a lövés), vagy csak igekötővel van ilyen jelentése, pl. *eltalált*. (3) Úgy tűnik, hogy a T. ITKONEN által hivatkozott jelentéstani párhuzamok nem támogatják egyértelműen feltevését, ti. a svéd *hitta* és az angol *hit* igék jelentése nem általános 'talál', hanem inkább 'rábukkan', vö. svéd *hitta* '(meg)talál, rátalál, talál (meglát)', ezzel szemben az angol *find* és a svéd *finna* az általános 'talál' jelentésűek. Továbbá az angol *hit* a *slay* '(meg)öl, meggyilkol, elpusztít' középangol előzményének hatására kapta mai 'üt' jelentését (l. ONIONS 1998: 442b), amely mellett élnek az eredetihez közelebbi jelentései is: 'to meet with, hit upon, find'. – Az általam tanulmányozott germán etimológiai szótárak jobbára bizonytalanok az angol *hit* skandináv eredetét illetően (HOLTHAUSEN 1948: 115b, HELLQUIST 1957: 355b–357a, KLEIN 1966: 734a, NIELSEN 1966: 155b, BARNHART 1988: 484a), némely újabb angol etimológiai szótárak pedig nem tudnak arról, hogy az angol *hit* óskandináv jövevényszó lenne (vö. pl. PARTRIDGE 1978: 289b), bár ez a körülmény természetesen nem befolyásolhatja a jelentéstani változást/visszonyt; még vö. „*hit*... late OE. (ge)*hittan* – ON. *hitta* light upon, meet with (Sw. *hitta*, Da. *hitte*), o f u n k n. o r i g i n; has taken over the orig. use 'strike' of OE. *slēan* SLAY” (ONIONS 1998: 442b; én emeltem ki, H. L.).

A T. ITKONEN által előadott és mások által átvett felfogás elleni érveim tehát: (1) az „angol ~ skandináv” párhuzam nem állja meg a helyét, hiszen az angol *hit* a *slay* '(meg)öl, meggyilkol, elpusztít' középangol előzményének hatására kapta mai 'üt' jelentését, amely mellett élnek az eredetihez közelebbi jelentései is: 'to meet with, hit upon, find'; (2) jelentéstaniilag sem lehet helyes, mert az '(el)talál vmit vmivel' eseménynek a '(rá)lő vmire vmivel' az előzménye, vagyis előbb rá kell löni vagy dobni vmivel vmire, és csak akkor lesz (szerencsés esetben) találat, ezért alig valószínű, hogy '(el)talál' → '(rá)lő' irányú jelentésváltozás jöhetett volna létre. Úgy látom, SCHALIN is kifogásolja ITKONEN szemantikai magyarázatát, akárcsak én: „On selvää, että... silloittava merkitys 'osua', 'satuttaa', 'tavoittaa' ei voisi olla 'lyömisen/iskemisen' kausatiivinen johdos. Todellisuudessaan se, joka lyö, aiheuttaa 'osuman', 'satuttaa' tai kenties 'tavoittaa' lyötävänä henkilön tai esineen lyönnillään, eikä toisinpäin, siis siten, että se, joka 'osuu johonkin', 'satuttaa' tai 'tavoittaa' (löytää jonkin)', aiheuttaisi 'lyömistä', saati sitten 'heittämistä'” (SCHALIN 2004: 26).³⁰ (3) Az U/FU/Ug *wC > ma. \bar{V}

³⁰ „Világos, hogy... a közbülső 'célba talál, eltalál, elér' nem lehetne az 'ütést, sújtást' jelentő ige kauzatív derivátuma. Aki üt, ténylegesen az okozza a 'találatot', 'eltalálja, eléri' a megüendő sze-

nem mindig igaz, vagyis téves, hogy a korábbi *w-nek egy magyar szóból való eltűnése szokatlan lenne, l. pl. **lewle* 'Atem, Hauch; Seele' FU (UEW 1: 247–248) > ma. *lélék* ~ *lélke*(!), **täwde* (**tälkz*) 'voll' FU (UEW 1: 518) > ma. *tele*, de különben a *lel* mellett van hosszú magánhangzós változata is ezen igének a régiségben: *lël*, *l é l*, *löl* (NySz 2: 564) és a nyelvjárásokban is: *lel* : *lël* (CzF 3: 1385–1386, MTSz 1318, PENAVIN 1968/2004: 328b, CSÜRY 2004: 596), *löltem*, *löltünk* (ÚMTSz 3: 799b). – Az UEW-beli **täwde* (**tälkz*) 'voll' szócikk kapcsán van egy nagyon fontos megjegyzésem: a **täwde* melletti **tälkz* alternatív alapalak téves, felesleges is, az elsődlegesből ugyanis közvetlenül vezethetők le az etimológiai szócsalád tagjai. Az MSzFE (3: 626–627) és a TESz (*teljes*: 3: 883b) helyesen csak az elsődleges formát közli, az EWUng (*tele*: 2: 1498a, *teljes*: 2: 1499b–1500a) pedig már óvakodott a rekonstruktum közlésétől. A szócikk nagyjából így néz ki: „*täwde* (*tälkz*) 'voll' FU” > ?[finn *täysi*, észt *täis*, ?lapp N *dæw'de-*, cser. *tić*], votj. G *dolak* 'ganz, alle', zürj. PO *döl*, osztj. Vj O *tel*, vog. TJ *täwl*, So *tāyl*, ma. *tele*, ehhez pedig ez a kommentár csatlakozik: „Falls auf Grund der finn., lapp. und tscher. Wörter *t vorauszusetzen ist, gehören sie nicht zu dieser Gruppe” (UEW 1: 518); szerintem szinte csoda lenne, ha ezen szavak nem egy közös előzményre mennének vissza. De ha RÉDEI ezt valóban mégis reálisnak tartotta volna, talán írt volna egy alternatív FW szócikket is; ha pedig az alternatív **täwlz* FU alapalaknak lenne realitása, akkor egy ilyen FU szócikket (is) kellett volna szerkesztenie. Tehát akkor (1) FU **täwde* (= **täw_{AE}*; mint az UEW 1: 518), (2) FU **täwlz* (> cser., votj., zürj., osztj., vog., ma.) és (3) FW **täwtz* (> finnségi, lapp, cser.) alapalakoknak kellett volna bekerülniük az UEW-be.

Amennyire meg tudom ítélni, T. ITKONEN magyarázata hangtanilag is fölötébb kétséges, és persze az UEW-é is: a finn *lyö-* ige ősfinn előzménye **löö-* volt, márpedig az **öö-*ből aligha fejlődhetett volna finn *öy* (vö. *löytä-*; még vö. finn *työ* ~ észt *töö* < ősfinn **töö* 'munka'), és jelentés tanilag is „beteg” (l. fent). Némiképpen hasonló ötlettel állt elő egykor MIKOLA is: „*löytää*. Mint ismeretes, a szónak csak a magyarban van megfelelője: *lel*. Az etimológiát nem tudom bővíteni, csak azt a lehetőséget szeretném fölvetni, hogy a szó *løy-* része nem azonos-e a magyar *le-nni*, finn *lie-* stb. szavakkal. Ez esetben a *löytää*, *lel* igék egy kauzatív képzőt tartalmaznának, s a jelentés eredetileg ez lett volna: 'teszi, előidézi, hogy (meg)legyen'. A finnben gyakori a *-ta*, *-tä*, a magyarban az *-l* kauzatív képző” (MIKOLA 1967: 23); csakhogy ez a javaslat hang- és alaktantörténetileg is tarthatatlan: aligha lehetséges ugyanis, hogy a finnségi **ee* a finnben *öy* és az észtben *ei* diftongussá vált volna (vö. pl. finn *tie*, észt *tee* < kései ősfinn

mélyt vagy tárgyat az ütésével, nem pedig fordítva, vagyis úgy, hogy az, aki miután 'eltalál valamit; eltalál, elér (talál valamit)', majd 'ütést', még kevésbé hogy 'dobást' követne el” (SCHALIN 2004: 26).

**tee* 'út', finn *kieli*, észt *keel* < kései ősfinn **keeli* 'nyelv'), továbbá a finnségi *-*ta*-/*-*tä*- kauzatív képző hangtanilag nem felelhet meg a magyar -*l*- kauzatív képzőnek.

Uráli hangtörténeti tanulmányában SAMMALLAHTI a hagyományos felfogást tükröző módon mutatja be a ma. *lel* szócsaládját: „PFU **lewdä*- 'find', PFP **levdä*- / f *löütä*-, PUg **lewdä*- / h *lel*” (SAMMALLAHTI 1988: 493), és föl sem vette bibliográfiájába T. ITKONEN cikkét, nyilván nem véletlenül...

Az a hangtörténeti magyarázat, amelyet SCHALIN adott a finnségi szócsaládnak az előgermánból vagy valamilyen északnyugati indogermán nyelvi formából való származtatására, nekem fölöttébb mesterkéltnek, erőltetettnek tűnik, vagyis ezt az etimológiai kísérletet elfelejtették.

A HÄKKINEN (2007: 658) által kifejtett hármas alternatív megoldásokról előadott vélemény záró részében közölt „finnségi ~ magyar” egyeztetésének lehetősége abszolút képtelenség, hiszen ha hangtanilag össze is lehetne békíteni a finnségi igét (vö. finn *löytä*-) az ősgermán **χleutan* alakkal, a magyar *lel* szóvégi *l* hangja csak csoda folytán keletkezhetett volna átadó nyelvi (germán vagy indogermán) **t*-ből...

RÓNA-TAS nézetével ellentétben fonológiai szempontból nincs semmi baj a finn és az észt adattal amiatt (sem), hogy az obi-ugor nyelvekben nincs megfelelő.

Szerintem tehát a FU **lewδä*- (ϝ: **lewΛä*-) > fi. *löytä*-, észt *leida*- stb. ~ ma. *lel* igenis kifogástalan finnugor kori etimológiai szócsalád.

5. mese, magyar ~ meyer

Nép- és törzsnevünknek, valamint a *mese* szónak köze lehet egymáshoz, amint az alábbiakból (is) kiderül egyértelműen.

MSzFE: *mese* ~ osztj. V *mànt'*, Vj *mańt's*, Trj *mànt'*, DN *mońt'*, Ni Kaz *mońt'*, O *mas* 'Sage, Erzählung (nicht Lied)', V Vj *mànt'*-, Trj *màńt'*-, DN *mońt'*-, Ni Kaz *mɔś*-, O *mas*- 'Märchen erzählen' (K-WWb 474b–475a). „A feltehető szóbelseji *-*ńć*- kapcsolatnak az ugor alapnyelvben *-*ć*- variánsa is lehetett. Az osztjákban *-*ńć*- hangkapcsolatból, a magyarban pedig *-*ć*- közvetlen előzményből kell kiindulnunk... [Bekezdés] Az osztjákban a 'Sage...' jelentésű szó hangalakilag egybeesett a *mɔś* frátria elnevezésével (l. *magyar* alatt). [Bekezdés] Az osztják alapján feltehető, hogy szavunk eredetileg 'mese; Märchen', ill. 'mesél; erzählen' jelentésű nomen-verbum lehetett. [Bekezdés] Az ugor alapalak: **mańćz* ~ **maćz*” (MSzFE 2: 440–441). Itt tehát csak a két osztják szó egybeeséséről van szó.

KORENCHY a vogul, az osztják és a magyar frátria- és népnév eredetét a hagyományos nézetnek megfelelően magyarázta: „ugr. **mańćz* (MSzFE Manuscript) [Bekezdés] < uriran. **manuš*- 'Mann, Mensch'... ieur... **manu*-s oder

**monu-s* 'Mann, Mensch'" (KORENCHY 1972: 60), de a frátrianevek létrejöttének idejét tekintve a hagyományostól eltérő álláspontra helyezkedett: „Im wog. Wort *meńđśi* und seinen Entsprechungen... kann sich noch nicht die Entstehung der beiden Phratrien *mōś* und *por* widerspiegeln, da sich diese erst nach der Auflösung der ugrischen Einheit, zur Zeit des obugrischen Zusammenlebens voneinander abgesondert haben" (KORENCHY 1972: 105). LAKÓ és RÉDEI ismerték ezt az állásfoglalást, de ha indokoltak látták volna elfogadni, az nyilván tükröződne az MSzFE-ben (és persze a többi szótárban is).

MSzFE: „*magyar*... *Megyer* 1. in geographischen Namen... 2. 'Name eines alten ungarischen Stammes'... [Bekezdés] Ugor, ill. fgr. elemekből keletkezett elhomályosult összetétel. Előtagja a következő szavakkal egyeztethető:" vog. T *meńśi*, So *māńśi* 'voguli, ristimätön lapsi; Wogule, ungetauftes Kind', osztj. V *māńt*, Sy Kaz *mōś* „'Name der einen ostj. Phratrie; Name der mythischen Vorfahren der Mitglieder dieser Phratrie (kommt als erster Teil einer Zusammensetzung mit 'Mann, Frau, Leute' vor", pl. Sy *mōś χū*, *mōś nē*, *mōś jōχ*. „Az összetétel utótagja (-ar, -er) azonos az *ember*, *férj* szavakban is feltehető **er* 'Mann' szóval... [Bekezdés] A R. *mogyer*-ből a *magyar* előreható, a *megyer* pedig hátraható hasonulással keletkezett... [Bekezdés] Az osztjákban az egyik frátriát jelentő szó hangalakilag egybeesett a 'Sage, Erzählung' jelentésű DN. *mońt* szóval (STEINITZ, OstjVd. II, 12).³¹ Ezért a Trj. *māń'kō* 'Held...' típusú összetételek előtagjának az idetartozása kérdéses. [Bekezdés] A kikövetkeztethető **mańćz* alapalak az ugor korban a későbbi magyarságnak, a voguloknak, valamint az osztjákoknak az ún. *mōś*-frátriához tartozó részét jelölhette... [Bekezdés] A szócsaládot indoeurópai szavakkal is (vö. szkr. *mānuša*- 'Mensch')... egyeztetették" (MSzFE 2: 415–417). A *māń'kō* 'Held...' típusú összetételek előtagjának az idetartozása éppen nem kérdéses, hiszen azonos szóval van dolgunk, amint RÉDEI alább ismertetendő írásából is kiderül.

TESz: *mese*: „Valószínűleg származékszó, s feltehetőleg *mes*- alapszava ősi örökség az ugor korból... A régi nyelvi és a nyelvjárásokban igen eleven 1. jelentés [példázat; Parabel | jelképes, találós mese; Rätsel'; H. L.] a találós mese típusának régisége mellett tanúskodik. A később uralkodóvá váló 2. jelentés ['csodás elemekkel teleszött költött elbeszélés; Märchen, Fabel'; H. L.] is régi" (TESz 2: 904b). E szótár még nem szól a *magyar* szóval való esetleges összefüggéséről.

TESz: *magyar*: „Összetett szó. – Előtagja az önálló használatban ki nem mutatható *magy*- valószínűleg ősi örökség az ugor korból... Az összetétel eredetibb vegyes hangrendű formájában megőrzött *er*, *eri* utótag azonos azzal a finnugor örökségként ránk maradt, önálló használatban ki nem mutatható 'férfi' jelentésű szóval, amely a *férj*-nek az utótagja, s feltehetőleg benne lappang az *ember*-ben

³¹ STEINITZ 1941/1976: 128–130.

is... – Az összetétel kialakulásának ideje az ősmagyar kor legelejére tehető. A **dzs > gy* változás kora közelebbről nem határozható meg. A származásnak megfelelő vegyes hangrendű formából [pl. *mageri* = *magyeri*, H. L.], amelynek változatai még a 16. sz.-ban is éltek, kétirányú hangrendi kiegyenlítődéssel *magyar* és *megyer* változat alakult. Törzsnévként a palatalis változat, a vezető törzs után megjelölt nép neveként viszont végül is a velaris változat állandósult” (TESz 2: 817a).

Amint az MSzFE (2: 441) irodalomjegyzékéből kiderül, többen is foglalkoztak *mese* szavunk eredetével és rokonságával, de csak RÉDEI igyekezett alaposan kinyomozni a múltját, igaz, csak az MSzFE és a TESz második kötetének megjelenését követően, ezért nyomozásának legfontosabb monentumait jónak látom idézni.

RÉDEI: „1. A m. *mese* 'Märchen, Fabel' szónak az osztyákban van megfelelője: (KT 531) V *mańt'*, Trj. *mãńt'*, 'Sage', DN *mońt'* 'Sage, Erzählung (z. B. von alten Helden; nicht Lied)', O *maś* 'Sage' (OL 74),³² V *mańt'*-, DN *mońt'*-, O *maś*- 'Märchen erzählen'. A feltehető ugor alapalak **mańćz* ~ **macźz* lehetett. A magyar szó a **macźz*, az osztyák a **mańćz* folytatója. A magyarban az első szótagban **a > e(ä)* változás történt a szóbelseji **-ć-* hatására. A *mese* szóvégi *-e*-je vagy kicsinyítő képző, vagy egysz. 3. sz. birtokos személyjel. (A mondotakra vonatkozóan l. MSzFE.) [Bekezdés] 2. Az MSzFE-ben (441. l.) ezt olvashatjuk: »Az osztyákban a 'Sage...' jelentésű szó hangalakilag egybeesett a *mocs-* frátria elnevezésével« (l. még STEINITZ, OVD. 2: 129).³³ Úgy vélem, ez esetben nem csupán véletlen hangalaki egybeesésről, homonímiáról van szó, hanem a két szó etimológiailag is összefügg egymással. Az oszty. *mocs*-frátria elnevezés fontosabb nyelvjárási alakjai: (STEINITZ, OVD. 2: 128)³⁴ V *mańt'*, Irt. *mońt'*, Kaz. *mocs*, O *maś* 'Name der einen ostj. Phratrie; Name der mythischen Vorfahren der Mitglieder dieser Phratrie...', (KT 531) Trj. *mãń'ko* 'Held, von dessen Taten eine Sage berichtet' (*ko* 'Mann') stb. Az oszty. *mocs*-frátria elnevezésnek etimológiai megfelelői vannak a magyarban és a vogulban (l. MSzFE, *magyar* címszó alatt). Az ugor korra rekonstruálható **mańćz* alapalaknak a 'Märchen' jelentésű szóval való hangalaki egybeesése **mańćz* ~ **macźz* ugyan önmagában nem elegendő genetikai összekapcsolásukhoz, de annak egyéb, ezt támogató tényezők fennállása esetén nem is mond ellent. A két szócsalád összekapcsolása szemantikai alapon ugyanis jól bizonyítható. Az oszty. V *mańt'* ~ m. *mes(e)* eredetileg – feltehetőleg az ugor korban – oszty. **mańt'-köl* (*köl* 'Wort; Nachricht, Neuigkeit; Sprache') ~ m. **mese-szól/-beszéd*-féle szerkezetekben lehetett használatos; e szerkezetek jelentése 'a (saját) nemzetség cselekedeteiről,

³² KARJALAINEN 1905: 74.

³³ STEINITZ 1941/1976: 129.

³⁴ STEINITZ 1941/1976: 128.

hőstetteiről, történetéről szóló monda, elbeszélés' lehetett. Mármint könnyen megtörténhetett, hogy az efféle jelzős szerkezetekben a jelző – jelen esetben a *m. mes(e)* ~ osztj. *mańt'* ugor kori előzménye – tapadással fölvette a jelzett szó képzet tartalmát. A jelentésváltozás s ezzel együtt a 'frátria, nemzetség', illetőleg a 'mese, monda' jelentésű szavak jelentéstani elkülönülése minden bizonnyal az ugor korban ment végbe. Az osztják szó igei használata (*V mańt'* 'Märchen erzählen') másodlagos. A magyarban a jelentésbeli elkülönüléssel hangtani elkülönülés társult (*magyar: megyer* ~ *mese*). Az itt vázolt szemantikai változást támogatja a votj. (MUNK.)³⁵ Sz. *vižj-kil*, K *vežę-keł* 'mese, elbeszélés, monda, rege; Fabel, Erzählung, Sage', (WICHM.)³⁶ M J *vižj-kil* 'Sage' etimológiája is. Az előtag a *vižj* l. 'tő, gyökér; Wurzel', 2. 'nemzetség, törzs, népfaj, származék, ivadék; Geschlecht, Stamm, Rasse, Generation, Nachkommenschaft', az utótag pedig a *kil* 'Zunge; Sprache, Wort, Rede' szóval azonos. A jelzős szerkezet voltaképpen jelentése tehát 'nemzetség-szó, nemzetség-monda', majd innen általában 'monda, mese'. (Vö. még *szam. jur. LEHT. 456*)³⁷ O *šūdabapc* 'sagenhaftes episches Lied', T *šūdapapc* 'Sage (aus alter Zeit)', P *šūtpepc* 'Sage, Märchen' (→ T *šūdabe* 'Riese; Riesenkobold, Waldgeist; sehr groß'), (TYER. NyRSzl.) *сюдáбу*³⁸ 'старинное сказание о великанах, о героических подвигах, передаваемое в песенной форме'" (RÉDEI 1979: 353–354) – erről a jurák lexémáról alább (9. táltos) is van szó.

UEW: Ug. **mańcz*² ~ **mańcz-* 'Märchen; erzählen'. Az adattár és a magyarázat lényegében azonos az MSzFE-ben olvashatóval. „Die Wortsippe ist genetisch mit folgenden Wörtern identisch: ostj. *V mańt'* 'Name einer ostj. Phratrie', wog. T *māńčv̄*, So. *mańsi* 'Wogule', ung. *magyar* 'Ungar' (s. **mańcz* 'Mann, Mensch' Ug.). Die Zusammengehörigkeit der beiden Wortfamilien ist in semantischer Hinsicht gut zu stützen. Das Wort **mańcz* ~ **mačz*³⁹ 'Mann, Mensch' dürfte in Ug. Zeit auch 'Geschlecht, Sippe, Phratrie' bedeutet haben. Die heutigen Wörter ostj. *mańt'* 'Sage' ~ ung. *mese* 'Märchen, Fabel' waren – vermutlich in der Ug. Periode – in Konstruktionen wie ostj. **mańt'-köl* (*köl* 'Wort; Nachricht; Neuigkeit, Sprache'); ung. **mese-szó/-beszéd* (*szó* 'Wort', *beszéd* 'Rede') mit der Bedeutung 'Sage, Erzählung über Taten, Heldentaten und Geschichte des eigenen Geschlechtes' gebräuchlich. Vom semantischen Standpunkt aus vgl. votj. S *vižj-kil*, K *vežę-kēl* 'Fabel, Erzählung, Sage' (*vižj* 'Wur-

³⁵ V NySz 658.

³⁶ WICHMANN 1954: 130.

³⁷ JSWb 456ab.

³⁸ *сюдáбу* (NRSI 588ab).

³⁹ A **mačz* alakváltozat nyilván csak tévedésből kerülhetett ide, hiszen az Ug 'Mann, Mensch' szócikkben csak **mańcz* szerepel alapalként!

zel' ~ 'Geschlecht, Stamme', *kil* 'Zunge, Sprache, Wort, Rede')" (UEW 1: 867). A magyarázat egyértelműen RÉDEI (1979: 353–354) cikkére épült.

UEW: Az Ug **mańćz*¹ 'Mann, Mensch' szócikkben az osztják frátrianevet és a vogulok népvénét (l. alább), valamint a *magyar* és a *megyer* lexémát említi. A **mańćz* alakot hagyományosan ősráni forrásból magyarázza: „vgl. skr. *mánuṣa-* 'Mensch', aw. *Manuš čičra-* 'vom Stammvater der Menschen abkommend'... [Bekezdés] Das Grundwort **mańćz* dürfte in Ug. Zeit den zur *məs-*Phratie gehörenden Teil der Ungarn, Wogulen und Ostjaken bezeichnet haben; die Fortsetzungen der Grundform wurden im Ung. und Wog. zu Volksnamen, im Ostj. zum Namen der *məs-*Phratie. [Bekezdés] S. auch **mańćz* ~ **macz* 'Märchen; erzählen'" (UEW 2: 866–867).

EWUng: „*mese*... Erbw, Stamm aus der ugr Z, mit Bildung im Ung... Es hängt evtl mit dem ersten Glied von → *magyar* zusammen; 'Geschlecht, Sippe bedeutende W kommen als erstes Glied von Kompos in Bed 'Märchen' in anderen Spr vor" (EWUng 2: 969a), és felsorolja a 'Märchen' jelentésű osztják megfelelőket. A magyarázat itt is egyértelműen RÉDEI (1979: 353–354) véleményére épült.

EWUng: „*magyar*... Wahrsch Kompos... Die Glieder waren solche W bzw Elemente, die entw ausgestorben sind od seit jeher nur in Kompos existierten. Das erste Glied ist Erbw aus der ugr Z; vgl: wog (T) *māńćī* 'Wogule; ungetauftes Kind', (ML)⁴⁰ *māńś* 'gemeinsamer Volksname der Wogulen und Ostjaken; ostj V *mańt'* 'Name einer ostj Phratie' [ugr **mańćz* 'Mann, Mensch; Geschlecht, Sippe, Phratie']". Das selbständig nicht vorkommende zweite Glied *er* ist Erbw aus der fgr Z; vgl: → *ember*... Eine solche Verbindung dieser Glieder läßt sich in anderen verwandten Spr nicht nachweisen. Form *magyar* entstand durch vokalharmonischen Ausgleich in velarer Richtung" (EWUng 2: 923b–924a). A *megyer* régi adatait illetően: „diese entstanden durch vokalharmonischen Ausgleich in palataler Richtung" (EWUng 2: 924a). Nem szól arról, hogy a *magyar* első elemében a *mese* (is) rejtőzhet, tehát ebbe a szócikkbe nincs beleszöve RÉDEI magyarázata, nyilván figyelmetlenségéből.

RÓNA-TAS: „*mese* 'tale; (OH) riddle' < PUgr **macǎ* ~ **mańćǎ* (> POU **mańć* > POsty **mańć*). The etymology is problematic for phonological and semantic reasons. The word only exists in Osty, where it may have taken on a secondary *-n-* in some dials or have lost the *-n-* in others. In any case, both the H front vocalism and the /š/ are irregular. The regular H form is the *magy-* segment of H *magyar* < *majer*. The Osty word does not denote 'to speak', which was suggested as the primary meaning of the word ('to speak' > 'people who speak (our language)' and 'to speak' > 'to tell tales'. Nor is RÉDEI's suggestion (1979: 353–354; 1986–1991/2: 867) convincing that the word was used in a con-

⁴⁰ LM.

struction like »Manysi-Word« (*mañt' köl*), the legends about the Voguls, and that the first part became independent while it took over the semantics of the second part. The first part was indeed independent. It carried the sense of Vogul and we have no reason to suppose that a name for an ethnic group became a word denoting 'tale'. The Voty example cited *viži-kil* 'tale legend' from *viži* 'root, clan' and *kil* 'word' is interesting, but cannot be used here. The Voty word *viži* never adopted the meaning 'tale'" (RTA 2011b: 1320).

RÓNA-TAS ezen állásfoglalásának volt előzménye, a magyar népről egy régebbi, a nagyközönségnek szánt könyvében ekképpen vélekedik (hosszabb idézet következik): „Az első rész, a *magy*- visszamehet egy *mancs* alakra. Hogy ténylegesen vissza is vezethető, azt azzal tudjuk alátámasztani, hogy ez az elnevezés megtalálható legközelebbi nyelvrokonainknál is. A vogulok mai önelnevezése *manys*, ami ugyanúgy egy **mancsa* alakra megy vissza, mint másik közeli nyelvrokonaink, az osztjások egyik fő csoportjának, a *mos* frátriának (más csoportokkal házasodó egységének) a neve. Ez a szó eredetileg 'ember'-t jelentett. Indoeurópai jövevényszó, amelynek alapszava a **manu* 'ember'. Ebből lett az angol *man* és a német *Mann* is. Ehhez járult egy képző, így az óindben a *manu* alak mellett *manus(ja)*, a németben a *Mann* mellett a *Mensch* 'ember'. Az orosz *muzs* (< *monzs* < *manus*), illetve az óperzsa *manus* stb. szavakon is ez a képző található...

Az is elképzelhető, hogy az indoeurópai *manus* szóból egy indoeurópai népnév keletkezett, és az került önelnevezésként a magyarokhoz, ahogy a *frank* a franciákhoz, a *rusz* az oroszokhoz. Ez utóbbit elősegíthette az, hogy a 'monda, mese' jelentésű és nagyon hasonló hangzású szó (**manycsa*, **macsa*) azt a képzetet társította a népnévhez, hogy ezek a 'beszélők', míg a többiek némák, vagyis akik nem érthető nyelven beszélnek... Azonban *mese* szavunk ősből népnévünk első része nem eredeztethető közvetlenül.

Míg népnévünk első részének eredetét tekintve véleményem nem tér el lényegesen a ma általánosan elfogadott állásponttól, nehézséget látok a második elem eredetének és a két elem összefüggésének eddigi magyarázataival kapcsolatban. Az *er* elem szintén 'ember' jelentésű szó. Ez az a finnugor szó, amely az *ember* és *férj* szavainkban is rejtőzik. A *férj* a *fi* és *erj* szavakból állt össze, eredeti jelentése 'férfiember' volt. *Ember* szavunk első része az *em* 'nő' jelentésű, a második a *ber* azonos a *férj* szóval, a magyarban tehát az 'ember' a női és férfi ember együtt.⁴¹ Mármint a legelterjedtebb vélemény szerint a magyar népnév eredetileg 'manysi ember' jelentésű lett volna [én emeltem ki, H. L.]. Ez azonban aligha

⁴¹ Ez a helyzet legközelebbi rokon nyelveink egyikében is: osztj. Ni Šer *neñ-χu*, Kaz *ne-χq*, O *neñ-χuj* 'Mensch' (DEWOS 977), vö. Ni Šer *ne*, *neñ* stb. 'жена; Ehefrau' (DEWOS 977), Ni Šer *χu* stb. 'мужчина; Mann; муж; Ehemann' (DEWOS 243–424).

valószínű. A népnév mindig megkülönbözteti a csoportot a többiektől. Márpedig a többi manysitól azzal nem lehetett megkülönböztetni egy csoportot, hogy 'mi a manysi emberek vagyunk, ti pedig a manysi nem emberek vagytok'. Nincs is ilyen népnévre példa. Az olyan szerkezetekből, mint *Englishman*, *deutscher Mensch*, *ruszskij muzs*, vagy a törökségből ismert *Rum eri* 'görög ember (tkp. római ember)', sőt *manys kum* 'vogul ember', nem lesznek népnevek. Még kevésbé fogadható el, hogy az *er* elem török eredetű. Van ilyen török szó, jelentése ennek is 'ember'... az azonban szintén elképzelhetetlen, hogy egy finnugor nyelvű nép önelnevezésének egyik fele anyanyelvén, másik pedig idegen nyelven legyen. Még akkor sem, ha népnév eredeti jelentése már nem volt ismeretes.

Eddig nem vették figyelembe, hogy a Volga és az Urál között ismeretes volt egy *er* nevű nép. A népnév mai alakja *ar*, és ma így hívják az udmurtokat a tatárok, a csuvasok, valamint a cseremiszek...

Az udmurtok mai lakóhelyén korábban ugor nyelvű csoportok éltek. Még a XVII. században is egészen a Kámáig nyúltak a vogulok lakhelyei. WITSEN (1692) szerint a vogulok Perm körül laktak. Egy 1736-os kézirat a Csuszovaja partján említi vogulokat. Ennek alapján valószínűsíthető, hogy az *är* nép ugor típusú finnugor nyelvet beszélő nép volt, amelyik önelnevezése az 'ember' jelentésű *er* szóból származik [én emeltem ki, H. L.].

A *magyer* tehát két népnévből álló összetétel. Ennek két típusa lehetséges. Vagy két nép társulását jelenti, vagyis a manysok és az erek népét, vagy pedig a manys az *er* nép megkülönböztető jelzője. Mindkettőre van példa" (RÓNA-TAS 1997: 234–235).

A tisztán látás végett közlöm *mese* szavunk osztják megfelelőinek teljes sorát és a két obi-ugor frátrianév bőséges adattárát is.

Osztj. V Vj *mańt'*, Trj J *mãńt'*, DN Kr *mońt'*, Ni *mǎńś*, Kaz *mǎś* (*mǎńś*-), O *maś* 'сказка; Märchen', „Par.-wort zu 165 *arə*, *ar* 'Lied'”, V Vj *mańt'*, Trj J *mãńt'*, DN Kr *mońt'*, Ni Kaz *mǎś*- (*mǎńś*-), O *maś*- 'рассказывать сказку; Märchen erzählen' ~ „[?] ung. *mese* (MSzFE)” (DEWOS 942).

Osztj. Trj J *mãńt'*, Kr *mońt'*, Kaz *mǎś*-, O *maś*- „Als 1. Teil von Cps mit 'Mann, Frau, Leute' Name einer der beiden Phratrien, in denen die nordostj. exogenen gentes od. Sippen zusammengefaßt sind (vgl. *pǎr* 'Name der anderen Phratrie', s. ¹*pǎr*... [Bekezdés] Die etymologischen Entsprechungen sind bisher nicht eindeutig erklärt: (? >) wog. LO *mǎś*-, *mǔś*-, So *mǎś*- 'Name einer der beiden nordwog. Phratrien'; ung. *magyar*; [Bekezdés] oder (so MSzFE): wog. TJ-Č *měńci*... So *mãńši* 'Wogule' [LO *mǎś*-, *mǔś*-, So *mǎś*- < ostj.]; ung. *magyar*” (DEWOS 942–944).

Mivel az osztj. *mańt'* stb. 'Märchen' folklórszövegekben párhuzamos használatú szava a 'Lied', érdemes e szót is idézni:

Osztj. V Vj *árəy*, Trj J *árəy*, Šer *arə* 'песня, старинная песнь, былина; Lied, altes Heldenlied', J *árəy-jəy* 'Riesenvolk der Märchen', J *arək-ko* 'Riese des Märchens', Šer *ar-jīs-χu*, *məs-jīs-χu* 'Mann der Lieder-, der Märchenzeit (= Held der Vorzeit)' (DEWOS 165); vö. J *jəy*, 'мужчины, мужики, Männer | Mannsleute', Šer *jīs* 'старинный, altertümlich | прежний, ehemalig', *χu* 'мужчина, Mann | муж, Ehemann', *jīs-χu* '„старинный, давношний человек“, Mann vergangener Zeiten, Vorzeitmann' (DEWOS 318, 413, 423–424).

Vog. N *moś* [*mōś* ~ *mōś*] 'moś-frátria | moś-Fratrie', *moś-χum* 'moś-férfi (vadász a vogul mitológiában)' | moś-Mann '(Jäger in der Mythologie der Wogulen)', *mōś-nē* 'moś-nő (a moś-férfi felesége)' | moś-Frau '(die Frau des moś-Mannes)' (M-WWb 316ab). – LO *mōś*, *mūs*, So *mōś* (Name einer der beiden nordwog. Fratrien) < ?Ostj. | LO *mōś^{sk}χum*, *mūs^{sk}χum*, So *mōś^{sk}χum* 'mōś-Mann (Angehöriger der alten Fratrie mōś)', LO *mūsne*, So *mōśnē* 'mōś-Frau (Angehörige der alten Fratrie mōś)' (K-WWb 487a).

Osztj. Trj J *mānt-*, Kr *moñt-*, Kaz *məs-*, O *mas-*: „Als 1. Teil von Cps mit 'Mann, Frau, Leute' Name einer der beiden Phratrien, in denen die nordostj. exogenen gentes od. Sippen zusammengefaßt sind (vgl. *pör* 'Name der anderen Phratrie', s. ¹*pär*... [Bekezdés] Die etymologischen Entsprechungen sind bisher nicht eindeutig erklärt: (? >) wog. LO *mōś-*, *mūs-*, So *mōś-* 'Name einer der beiden nordwog. Phratrien'; ung. *magyar*; [Bekezdés] oder (so MSzFE): wog. TJ-Č *meñci*... So *māñsi* 'Wogule' [LO *mōś-*, *mūs-*, So *mōś-* < ostj.]; ung. *magyar*“ (DEWOS 942–944).

Vog. N LM *por*₁ 'a vogulok egyik nemzetségének neve | Name einer wog. Sippe', N *por-χum* 'boszorkány-férfi | Hexe (männlich)', N LM *por-nē* 'boszorkány | Hexe' (M-WWb 455b). – LO So *pör* Name einer wogulischen Phratrie | So *pörχum*, *pörχum* 'pör-Mann (Mann, der zu der alten Phratrie pör gehört', LO *pörnē*, So *pörnē* 'pör-Frau' (K-WWb 623ab).

Osztj. „V Vj Trj KoP Kr *pär-*, Ni Šer Kaz Sy *pör-*, O *pär-* Als 1. Teil von Cps mit 'Frau, Mann, Leute' Name einer der beiden Phratrien, in denen die nordostj. exogenen gentes od. Sippen zusammengefaßt sind... V Vj *pär-ni*, Trj *pär-ne*, KoP Kr Ts *pär-neñ*, Ni Sy *pör-ne*, Kaz *pör-ne*, O *pär-niñ* 'zur Phratrie pör gehörende Ostjakin (Sy); mythische Vorfahrin der Phratrie pör'" (DEWOS 1195–1196, l. még 943). – Ehhez még vö. STEINITZ 1941/1976: 130–131.

„Für die Süd- und Ost-Ostjaken ist eine entsprechende phratriale Teilung bisher nicht nachgewiesen; das Vorkommen der Cps. mit *m-* in Bezeichnungen mythologischer Art (Sternennamen usw.), genau wie im Nord-Ostj., deutet aber darauf hin“ (DEWOS 943).

Megjegyzések

Elsőként RÓNA-TAS fejtegetéseit kommentálom:

(1) „»Manysi-Word« (*mañt' köl*), the legends about the Voguls, and that the first part became independent while it took over the semantics of the second part” (RTA 2011b: 1320, ugyanígy RÓNA-TAS 1997: 235, l. fentebb). Ez félreértés RÓNA-TAS részéről, mivel RÉDEI nem rendelt jelentést a hipotetikus osztj. **mañt' köl* mellé, amely a kontextusból leginkább ’nemzetség-szó / monda-szó’-ként lenne értelmezhető.

(2) „The Voty example cited *vjži-kil* ’tale legend’ from *vjži* ’root, clan’ and *kil* ’word’ is interesting, but cannot be used here. The Voty word *vjži* never adopted the meaning ’tale’” (RTA 2011b: 1320). Nekem nem tűnik úgy, hogy ez lényegyet érintő ellenvetés, ti. én úgy értem, hogy a votják összetétel eredeti és mögöttes jelentése: ’a (m i) törzs(ü n k) mondája’. Ez expressis verbis az etnikumot hangsúlyozza, míg a votják mintával megegyező hipotetikus osztj. **mañt'-köl* az etnikum tagjai számára nyelviileg érthető megnyilatkozást (amit a következő bekezdésben lévő STEINITZ-idézet talán eléggé világosan érzékeltet, eltekintve attól, hogy tévesen homonímiát emleget), de lényegét tekintve mindkettő a „mindenki” által felfogható közlésre utal.

(3) „A *magyer* tehát két népnévből álló összetétel. Ennek két típusa lehetséges. Vagy két nép társulását jelenti, vagyis a manysok és az erek népét, vagy pedig a manys az er nép megkülönböztető jelzője. Mindkettőre van példa” (RÓNA-TAS 1997: 234–235). Itt nekem csak az nem világos, vajon e titokzatos ár nép *er* ’ember’ szava összefügg-e a törökségi *er* ’ember’ szóval (vö. **(h)ār(ā)* ’Mann stb.’ (RÄSÄNEN 1969: 46a), amely, amint fentebb írja RÓNA-TAS, nem kereshető a *magyar -ar* (és a *megyer -er*) végződésében.

Az osztják *mōś* szónak frátrianévi használatáról írja STEINITZ az északi (Sy) nyelvjárással kapcsolatban: „Da ein gleichlautendes Wort *mōś* usw. im Ostj. ’Märchen’ bedeutet und man bisher keine Kenntnis von der sozialen Bedeutung des Terminus *mōś* hatte, haben die bisherigen Forscher diese Ausdrücke mit ’Märchenmann; Märchenfrau, Fee’ übersetzt... Die Erklärung ’Märchenmann’ für *mōś χū* usw. erhält man sogar auch von den Ostjaken, zumal ein wirklicher *mōś χū* in dem Parallelwortpaar *ār χū*, *mōś χū* ’Liedermann, Märchenmann’... vorkommt. Es handelt sich jedoch nur um Homonyme.* Dies zeigt einerseits wog. MUNKÁCSI II 669–70⁴² *mojt-χum* ’Märchenmann’ und *moś-χum* ’moś-Mann’ (’Märchen’ heisst nur *mojt*, *moś* ist Name); andererseits der Gegensatz zu *mōś* – *por*, welches Wort auch im Ostj. als Name aufgefasst wird; und schliesslich die Etymologie von *mōś*: ostj. *mōś* usw. ’Märchen’ gehört zu ung. *mese* id... ostj. N *mōś*, S *mōñt'*, Ost. *māñt'*, wog. MUNKÁCSI *moś* als Benennungen der einen Phratie, d. h. der einen Hälfte der Obugrier und ihrer mythischen

⁴² VNGy 2: 669b, 670b.

Vorfahren ist eine hintervokalisches Variante des vordervokalisches wog. N *mañsi*, T *mähši* usw., der Selbstbenennung der Wogulen; auch im Ungarischen begegnet in der etymologischen Entsprechung dieses interessanten und gemeinugrischen Stammesnamens eine hintervokalisches Form, das übliche *magyar*, und eine vordervokalisches, das in den ältesten Nachrichten über die Ungarn vorkommende *megyer*” (STEINITZ 1941/1976: 129–130).

*(Lábjegyzet:) „Genauer wäre es zu sagen: es handelte sich früher um zwei Homonyme, die jetzt im Sprachgefühl der Ostjaken wohl meist zusammengefallen sind. Bei den Ausdrücken der Folklore ist das leicht begreiflich; ob auch Phratrialbezeichnung *mās χū* usw. als 'Märchenmann' usw. aufgefasst wird, kann ich nicht sagen” (STEINITZ 1941/1976: 130, 3. jegyzet). – A RÉDEI véleményét is tartalmazó előzményből ki kell derülnie, hogy a *mās* 'Märchen' és a *mās* frátrianév történetileg azonos szavak, homonimának csak abban az értelemben tekinthetők, mint pl. a *körte* gyümölcsnév és a 'villanyégő' jelentésű *körte*, ilyen továbbá a *toll* 'a madár testét borító száruképződmény' és az 'írószerszám', történetileg azonban ezek mind polyszémák.

A *moš* az északi vogulban talán mégsem (kérdőjeles) osztják jövevény, hiszen mélyen benne van a népköltészetben, akárcsak az ugyancsak kérdőjellel osztják eredetűnek minősített északi vog. *por* is.

VERES PÉTER több alkalommal is írt a *mese* és a *magy-ar* viszonyáról. Magyarozatát azért tettem a Megjegyzések részbe, hogy sokféle észrevételét azonnal kommentálhassam.

Legutóbbi és legrészletesebb tanulmányából terjedelmes idézetekben mutatom be magyarozatát, etimológiai ötletét.

VERES (2010: 550–551) azt bizonygatja, hogy a magyarok és a vogulok belső elnevezése – pontosabban: annak feltételezett előtagja – nem lehet iráni eredetű. VERES *mese* szavunk és népvnevünk kapcsolatáról fogalmazott meg érdekes véleményt (amely hellyel-közzel megalapozatlan kijelentéseket is tartalmaz).

Abból a tényből, hogy több népnek az önelnevezése a nyelvértéssel van kapcsolatban, VERES erre a következtetésre jutott: „Az egykori ugor népek közös önelnevezésében kifejezésre jutott »mi – ök«, illetve »saját – idegen« univerzális jellegű szembeállítás minden etnikum csoporttudatának elmaradhatatlan összetevője, az etnikai elhatárolódás egyik legfontosabb ismérve a belterjes endogám házassági gyakorlat preferálása és a külön nyelv mellett” (VERES 2010: 548).

Nagyon fontos és érdekes adalékokat szolgáltat VERES a nyelvi érthetőséget tükröző belső és külső népvneveket illetően: „Mindenesetre az etimológiai kutatásból elég jól ismert... hogy a nyelvi érthetőség alapján alakítják ki önelnevezésüket, az etnonimet. Így pl. Kelet-Szudánban a hegyi burunok *mongatini-leben*-nek hívják magukat, aminek magyar fordítása azt jelenti: 'akik értik a nyelvet', amely adat... ECSEDY CSABA... helyszíni afrikai gyűjtéséből származik. Tőle tudom, hogy ugyanitt egy másik etnikumot szomszéd népek 'süket'-nek neveznek.

A busmanokat jelölő hottentotta elnevezés jelentése: 'hebegő'. SÁRKÁNY MIHÁLY nemrég Kenyában fedezett fel közös nyelvi érthetőséget kifejező népnévet!... egyes feltételezések szerint az egykori közös *szláv* népnév, illetve az ebből származó *szlovén*, *szlovák* etnonim nyilvánvalóan az ószláv *szlovo* 'szó (beszéd)' kifejezés származéka, mivel az idegeneket a szlávok 'némá'-nak nevezték, míg magukat 'beszélő ember'-nek. Minthogy az esetek többségében külföldiek a szlávoknál germán nyelven beszélő személyek voltak, így végül is a szóban forgó 'némá' szó a németekre ragadt... Innen a németek összefoglaló jellegű elnevezése is a szláv népeknél, de nálunk is, bár ezt eleinte általában az idegenekre alkalmazták Kelet-Európában, és csak később vált a germánok külső elnevezésévé. Közép-Amerikában ugyanilyen egybeesést figyeltek meg a külföldi etnológusok a penuti indiánoknál Kaliforniában. További tipológiai analógiaként említjük meg, hogy az ógörög *barbár* képzet csakúgy, mint az arab eredetű *berber* népnév is etnocentrikusan a 'mormogó' vagy 'dadogó' jelentéssel szabályosan etimologizálható, azaz »mi«, görögök (arabok) tudunk beszélni – »ők«, az idegenek, a barbárok pedig nem, vagy pedig rosszul. Ugyanilyen jellegű a mongol eredetű, de most török népnek tekinthető *tatár* elnevezés, amelynek eredeti mongol jelentése 'hebegő'. Hasonló jellegű az albánokra vonatkozó *skipetár* etnonim eredete is, illetve az Észak-Kaukázusban élő abazák, akik az abházok és cserkeszek (adigék) legközelebbi nyelvrokoni... Ezzel egybeeső jelenséget találunk Ukrajnában és Moldáviában a török nyelven beszélő, de ortodox (pravoszláv) vallású gagauz nép külső elnevezése esetében" (VERES 2010: 546–547). VÁSÁRY ISTVÁN turkológus kollégám szíves levélbeli információja szerint azonban „nincsen a *gagauz* népnévnek mindenki által elfogadott biztos etimológiája”.

A VERES közölte, kétségtelenül érdekes adatok közül néhány apróbb korrekciót, kiegészítést igényel. (1) A görög *βάρβαρος* 'kemény, durván hangzó, érthetetlen <nyelv>; nem görög <elsősorban nyelv>; durva, műveletlen' átkerült az arabba *berber* alakban (TESz 1: 247b, 281b–282a, EWUng 1: 97b; még vö. PHILIPPA 2004: 267b–268a) és onnét az európai nyelvekbe. (2) Az albánok belső elnevezésének *skipetár* alakja csak a magyaros átírás, kiejtése *skipetár*. A szónak a VERES közölte etimológiai magyarázata téves, vö. „Сами албанцы называют себя и свой язык словами, образованными от корня *shqip* [шкшип] 'ясно, понятно'... *shqipëtar* 'албанец' (т. е. 'тот, кто говорит на понятном языке')” (ŽUGRA – ŠARAPOVA 2000: 63a).

A *szláv* szónak a *slovo* 'szó' lexémával való összekapcsolása viszonylag hosszú múltra tekint vissza, sőt, még a *slava* 'dicsőség' szót is bevonták ebbe a körbe, amit a most következő kis véleménycsokor elég jól érzékeltet. „*слово*... см. *слыть*” (PREOBRAŽENSKIJ 2010b: 323a) „*слыть*... *слово*... *слава* gloria, fama... см. *слава*” (PREOBRAŽENSKIJ 2010b: 328–329); a *слава* PREOBRAŽENSKIJ szerint összefügg a *слыть* és a *слово* szóval (PREOBRAŽENSKIJ 2010b: 317–318); a *славянин* eredetére ötféle magyarázatot sorol föl, az elsők: 1. a *слава*, 2.

a *слова* 'внятно, понятно говорящий' származéka, a másodikat tartja helyesnek, amely szembenáll a *немецъ* 'неясно говорящий' szóval (PREOBRAŽENSKIJ 2010b: 318ab). ČERNYH szerint a *слава* azonos töből van, mint a *слова*, a *слыть*, a *слух* és a *слышать* (ČERNYH 2004b: 173b, még vö. 176ab, 177a–178b); a *славянин* szót nem találtam ebben a szótárban... Az orosz *слова* megfelelőként még ezek szerepelnek VASMER-nál: *слава*, *слыть* (VASMER 1955/1979: 662, 667–668, 1971: 664, 673, 680); a *слава* alatt nagyjából ugyanazokat a rokon nyelvi szavakat látjuk, mint a *слова* alatt (VASMER 1955/1979: 662, 1971: 664). VASMER véleménye a népnév etimológiájáról: „Urslav. **slověninь*... hat nichts mit **slava* 'Ruhm' zu tun das nur spät... volksetymologisch eingeführt worden ist” (VASMER 1955/1979: 656), ugyanígy: *славянин* „*slověninь*... Не имеет ничего общего со *slava* 'слава', которое появилось в плане народн. этимологии лишь позднее” (VASMER 1971: 664–666, l. még VASMER 1955/1979: 656–657). REJZEK szerint a csehben összetartoznak a *sláva* 'dicsőség', a *slovo* 'szó', a *slout* 'hall', a *slyšet* 'hall' szavak, és megemlíti, hogy hagyományosan összekapcsolják ezekkel a *slovan* 'szláv' népvét (REJZEK 2015: 638, 640–641, 642). POHL VASMER-rel (1955/1979: 656, 1971: 664–666) egyező módon egyértelműen népetimológiásnak tekinti a 'szláv' névnek a 'dicsőség' szóval való összekapcsolását, a két szónak csak véletlen egybeeséséről tud (POHL 2015: 155).

Ami a 'német' szónak a 'néma' jelentésüből való eredetét illeti,⁴³ nagyon is meggyőző magyarázat (l. PREOBRAŽENSKIJ 2010a: 622, VASMER 1955/1979: 211–212, 1971: 62, ČERNYH 2004a: 568b–569a). Ehhez egy fontos (finn)ugor vonatkozás: „Az első leírás, amely már minden kétséget kizáró bizonyossággal, kifejezetten Jugriáról szól, az 1096. év nevezetességei között található... így hangzik: и пришедшу отроку моему к нимъ, а оттуду иде в Югру, Югра же людье есть я зыкъ н ѣ м ѣ”⁴⁴ (ZSIRAI 1930/1985: 32 és 1. jegyzet; én emeltem ki, H. L.). Ez a Nestor-krónikából idézett mondat eléggé világosan igazolja, hogy a beszélő által nem értett nyelv néma, azaz nem érthető nyelv, ezzel szemben az érthető, a hallgató által beszélt és értett nyelv csakugyan összefügghet a 'szó', vagyis az 'érthető szó' jelentésű lexemával, azaz a népetimológia gyanújába keveredett (szláv) orosz „*славянин* ~ *слова*” összefüggést lehetségesnek vélem...

A nyelvértéssel kapcsolatos etnonimek magyarázatát támogatják a következő magyar és német–holland adatok is.

magyaráz 'megvilágít, kifejti', természetesen a *magyar* származéka; ti. mi, magyarok valamit megnyugtató módon, világosan előadni az általunk (legjobban) elsajátított nyelven, vagyis anyanyelvünkön vagyunk képesek, miként más

⁴³ Köztudott, hogy a magyarban mind a *néma*, mind a *német* szláv jövevény.

⁴⁴ Ugyanez betűhív változatban: MÜLLER 1926/1977: 235.

nemzetségbeliek is saját anyanyelvükön képesek erre, vö. „*magyaráz...* Die urspr Bed dürfte 'auf Ungarisch sagen' gewesen sein; zur Sem vgl: dt *ver-deutschen* 'ins Deutsche übertragen'” (EWUng 2: 924a).

Voltaképpen hasonló a helyzet egymáshoz közeli két germán nyelvben, a németben és a hollandban is, de az anyanyelvi beszélők számára persze már nem feltétlenül világos a nép- és a nyelvnek és az ebből képzett 'értelmez, kifejt' igével való kapcsolata, l. né. *deutsch* (PFEIFER 2010: 219b, KLUGE 2002: 193b–194a, ERNST 2012: 87) ~ holl. *duits* (DE VRIES 1987: 143ab, VAN VEEN – VAN DER SIJS 1997: 241b), né. *deuten* (KLUGE 2002: 193b, PFEIFER 2010: 218b–219a) ~ holl. *duiden* (DE VRIES 1987: 141b–142a, VAN VEEN – VAN DER SIJS 1997: 240b).

RÉDEI KÁROLY etimológiai magyarázatát (RÉDEI 1979) megerősítik a VERES PÉTER előadta párhuzamok (VERES 2010), de – VERES nézetével ellentétben – a hagyományos eredeztetésnek is van valószínűsége, hogy ti. az Ug **mańcz* 'Mann, Mensch' és az Ug **mańcz* ~ **mańcz-* 'Märchen; erzählen' jelentésű, nagyon hasonló hangalakú szó azt társította e szóhoz, hogy az ugor nyelvűek a nyelvet értők és beszélők, míg a többiek, akik nem érthető nyelven beszélnek, némák (így RÓNA-TAS 1997: 234). Így tehát az itt tárgyalt frátria- és népneveket kontamináció révén kettős eredetűnek vélem. Az Ug **mańcz* 'Mann, Mensch' szóval való operálást némiképp az teszi bizonytalanná, hogy önálló szóként nincsen nyoma.

6. *ólom, ón*

E két, bizonyos fokig hasonló fémnek a népművészetben is jutott szerep, nyilván azért, mert könnyen olvasható, önthető és formálható, tehát jól ismert, népszerű fémekről van szó, vö. *ólmozás, ólomöntés, ónöntés* (MNL 4: 89b–90a). Nyilván e hasonlóság következménye, hogy „Az *ólom* és az *ón* jelentésbeli elkülönülése a legújabb időkben történhetett meg” (MSzFE 3: 499). E két szó története nyelvünk életében összefonódott. A rájuk vonatkozó szakirodalomban állandóan ott kísért a gyanú, hogy talán egy töről is fakadhattak, és ezt olykor kacifántos magyarázatokkal igyekeztek valószínűsíteni. Az 'ólom' és az 'ón' jelentés mind az *ólom*-mal, mind az *ón*-nal társult, gyakran jelzős szerkezetekkel adták meg a voltaképpen jelentést: *fekete ólom* ~ *fekete ón* 'Blei', *fehér ólom* ~ *fehér ón* 'Zinn'. Hasonló jelenség ismert főleg az osztjákban, de van rá vogul példa is (l. alább).

Etimológiai szótáraink így nyilatkoznak róluk:

ólom

MSzFE: „*ólom*... Egy font feyer *olon*... R. *fehér ólom* 'Zinn'; R. *fekete ólom* 'Blei'. L. *ón*” (MSzFE 3: 498). „1. Talán egyeztethető a következő szóval: vog... T *wōlēm* 'ólom; Blei'... [Bekezdés] A m. R. *olon* alak *-n*-je nehezen illik

a vog. *wōlēm* -*m*-jéhez. Az egyeztetésnek az is gyengéje, hogy ólomlelőhely Kelet-Európában nincs, s így az ólmot az ugor együttélés korában legfeljebb kereskedelmi cikként ismerhették meg... [Bekezdés] 2. Valószínűleg azonos az *ón* (< óm. **oln^u*) 1. 'Zinn', 2. N. 'Blei' szavunkkal)... [Bekezdés] Az óm. **oln^u* alakból fejlődött a R. nyelvben előforduló *olon*. A szóvégi -*n*-ből labiális mássalhangzón kezdődő toldalékok előtt -*m* lett (pl. **olon-ból* > *ólomból*). [Bekezdés] Az *ólom* és az *ón* jelentésbeli elkülönülése a legújabb időkben történhetett meg. A 'Blei' és a 'Zinn' jelentést a R.-ben a *fekete* és a *fehér* jelzővel különböztették meg egymástól: R. *fekete ólom* ~ *fekete ón* 'Blei', R. *fehér ólom* ~ *fehér ón* 'Zinn'" (MSzFE 3: 498–499).

TESz: „*ólom*... Vitatott eredetű. – 1. Ósi örökség a finnugor korból: az *ón*-nak szóhasadással elkülönült változata; a rokon nyelvi megfelelőket l. az *ón* szócikkében. Az *ón* előzményéül is feltehető ómagyar **oln^u* alak *oln* > *olon* fejlődésén mehetett keresztül. A szókezdő *o* nyúlását a hangsúly, az *l* nyújtó hatása és az *ón* analógiája egyaránt okozhatta. A szóvégi *n* > *m* változás labialis mássalhangzóval kezdődő toldalékok előtt (*ólonból* > *ólomból* stb.) következhetett be. – 2. Ósi örökség az ugor korból; vö. vog. T. *wōlēm* 'ólom'" (TESz 2: 1076b).

UEW: Ug **wslmz* 'Blei' > „?Wog... T *wōlēm* 'Blei' | ?ung. *ólom*... (Ende des 15. Jhs.: *olno*... 1548: *olom*... 1637: *olon*). [Bekezdés] Die Zusammenstellung ist wegen der spärlichen Belege im Wog. unsicher. Das ung. Wort gehört nur dann hierzu, wenn das auslautende *m* ursprünglich vorhanden war und nicht aus altung. *n* in *olon* (> *ón* 'Zinn, (dial.) Blei') vor mit labialen Konsonanten anlautenden Suffixen (z. B. **olonból* > *ólomból*) entstanden ist. Das lange *ó* in *ólom* läßt sich durch den Einfluß von *ón* 'Zinn' erklären. [Bekezdés] Zum ung. Wort s. auch **wolnz* 'Zinn' FU. [Bekezdés] Blei konnte in Ug. Zeit nur als Handelsartikel bekannt gewesen sein, da es keine Bleivorkommen in Osteuropa gibt" (UEW 2: 899).

EWUng: „*ólom*... Wahrsch Erbw, Entspr aber umstritten... 1. Aus der fgr Z; zum Etym vgl: → *ón*. Zwischen diesem und *ólom* ging erst spät und nur in der Hochspr eine Wspaltung vor sich. – 2. Aus der ugr Z – vgl: wog (T) *wōlēm* 'Blei' [ugr **βslmz* 'ds']. Schwäche der Erklärung ist die spärliche Belegtheit des wog W. Das Blei dürfte in der ugr Z nur als Handelsware bekannt gewesen sein, da in Osteuropa keine Bleilagerstätten sind" (EWUng 2: 1060a).

A rokon nyelvi adatok: vog. T *wōlēm* 'ólom; Blei' (M-WWb 731b; ezt a szót nem találtam meg a K-WWb-ben!). – Az 'ólom' egyéb neve: vog. LM LU *khaim atwěš*, *khaim ātwěš*, P *khâim oātwěš* 'ón; ólom; Zinn; Blei' (LM LU P *khaim* 'hím; Männchen') (M-WWb 58a, 71a), vö. még K *mańś ā̄*. 'ón, олово; Zinn' (*mańś* 'vogul') (M-WWb 58a), K *pěskèn-ātkhwěš*, *pěskèn-oātkhwěš* (*pěskèn* 'puska; Flinte') (M-WWb 58a, 436b). – Vog. N *ātwěš*, LM *ātwěš*, *ā̄twěš*, *ā̄twěš*, LU *ātwěš*, P *oātwěš*, *atwěš*, K *oātkwěš*, *oātkhwěš*, *ā̄tkhwěš*, T *ā̄itkhuš* 'ólom; Blei' (M-WWb 58a; l. még 2. ezüst).

ón

MSzFE: „*ón* 1. 'Zinn', 2. N. 'ólom; Blei'... R. *fejér ón* 'Zinn'; *fekete ón* 'Blei'. L. *ólom*.” ~ Vog. (l. alább külön: M-WWb 383), osztj. (l. alább külön: DE-WOS), cser. KB U *βu·lnā* 'Zinn (KB U), Blei (KB); K *βulnə* 'Zinn'; *βüt-β.* 'Blei' (*βüt* 'Wasser'). „Az *ón* magánhangzójának a nyúlását az azonszótagú *l* kiesése okozhatta: óm. **oln^u* > *ón*... [Bekezdés] A m., osztj., cser. 'Zinn, Blei' ~ vog. 'Silber' ~ 'Gold' jelentésviszony azzal magyarázható, hogy az egymáshoz hasonló színű fémek nevei gyakran felcserélődnek (ÁKE 142). Vö. m. *arany* 'Gold' ~ vog. *tārín* 'Kupfer' ~ osztj. *lòrriā* ua. (l. *arany* alatt). [Bekezdés] Az eredeti jelentés 'ón; Zinn' és talán 'ólom; Blei' lehetett. Az utóbbi jelentés azért bizonytalan, mivel lehetséges, hogy a finnugorság az ólmot nem ismerte... [Bekezdés] A finnugor alapalak: **wolnə*” (MSzFE 3: 503).

A rokon nyelvi adatok:

Vog. N *āln*, LM LU *āln*, KU *āln* ~ *oālēn*, T *ālēn* 'ezüst, pénz; Silber, Geld, Münze' (M-WWb 383b); KU *ā·lan*, KM *ā·lan*, P *ā·lan*, VNZ LUT *al·an*, VS LU *al·ln*, LO So *ōl·ln* 'Silber, Geld; Kopeke; серебро' (K-WWb 50b–51a).

Osztj. V *olnə*, Vj VK *olna*, DN КоР Kr *utən* 'олово; Zinn', DN *χānt-u.* 'Zinn' (DEWOS 80; *χāntə* 'osztják', DEWOS 517), *ūdēn*, *ūdēn* 'ón | Zinn' (ПАТКАНОВ 1902: 184), Vj *nāγ-o.* 'id.' (DEWOS 80; *nāγi* 'weiß', DEWOS 990), V *nām̄k-o.* 'Blei' (DEWOS 80; *nām̄ak* 'мягкий, weich', DEWOS 1056), DN *rūt-u.* 'id.' (DEWOS 80; *rūt* 'Russe', DEWOS 1288), V *ser-o.* '„крепкий свинец”, олово, Zinn' (DEWOS 80; *serə* 'крепкий, fest, hart, haltbar', DEWOS 1368), ПАТК. *paškān-ūdēn* 'Blei (Flinte-Zinn)' (*paškān* 'puska, Flinte', ПАТКАНОВ 1902: 184, 106).

TESz: „Ősi örökség a finnugor korból; vö. vog. T. *ālēn*... osztj. V. *olnə* 'ólom'... [+ az MSzFE rokon nyelvi adatai, H. L.] A finnugor alapalak **bolnə*, jelentése 'ón', esetleg még 'ólom' lehetett. Az egyes nyelvekben jelentkező 'ólom' és 'ezüst' jelentés az illető fémek színének az ónéhoz való hasonlósága révén fejlődhetett ki... – Valószínű, hogy a m. *ón* etimológiailag azonos az *ólom*-mal (l. ott). Az *ón* alak ősmagyar **olnə*, ómagyar **oln^u* alakon át keletkezhetett, vagy *ln* > *nn* hasonulás utáni rövidüléssel... A régi nyelvben az ónt gyakran *fehér ón*-nak, az ólmot *fekete ón*-nak nevezték” (TESz 2: 1081b–1082a).

UEW: FU **wolnə* 'Zinn' > „Tscher. KB *wulnā*, U B *wulno* 'Zinn (KB U B)', B *wüt wulno* 'Blei' (*wüt* 'Wasser') | osztj. Vj. *olna* 'Blei', V *ser olnə*, DN *χānt utən* 'Zinn' (*ser* 'fest, haltbar, stark', *χānt* 'osztjakisch') | wog... T *ālēn*, K *oālēn*, N *āln* 'Silber-Geld'... P *olən* 'Silber; silbern'... KM *alən*: a. *ānə* 'hopea astia; silbernes Gefäß', So. *olən* 'деньги, копейка' | ung. *ón* 'Zinn, (dial.) Blei', ?*ólom* 'Blei'. [Bekezdés] Die Dehnung des Vokals in ung. *ón* kann durch den Schwund des folgenden *l* verursacht worden sein: altung. **oln^u* > *ón*. [Bekezdés] Ung. *ólom* kann nur dann hierher gehören, wenn *m* (aus *n* in einer altung. Form *olon*) vor einem mit einem Labialkonsonanten anlautenden Suffix entstanden ist (z. B.

olonból > (*ólomból*). [Bekezdés] Die Bedeutungs differenzierung von ung. *ólom* und *ón* kann erst in neuester Zeit erfolgt sein. Die Bedeutungen 'Blei' und 'Zinn' wurden durch die Attribute *fekete* 'schwarz' und *fehér* 'weiß' voneinander getrennt: (altung.) *fekete ólom* ~ *fekete ón* 'Blei', (altung.) *fehér ólom* ~ *fehér ón* 'Zinn'... [Bekezdés] Das Bedeutungsverhältnis tscher., ostj., ung. 'Zinn, Blei' ~ wog. 'Silber' kann dadurch erklärt werden, daß die Namen für Metalle mit ähnlichen Farben oft vertauscht werden, vgl. ostj. *lorńə*, wog. *táriń* 'Kupfer' ~ ung. *arany* 'Gold' (UEW 2: 581–582); ma. *vas* 'Eisen' ~ finn *vaski* 'Kupfer'.

EWUng: „*ón*... 1... 'Blei'; 2... 'Zinn'... Erbw aus der fgr Z... Wog (T) *álén* 'Silber; Geld'; ostj. (Vj) *olna* 'Blei'... tscher (KB) *wulnə* 'Zinn, Blei' [fgr **bolnə* 'Zinn']. Die Benennung des Zinns und Bleis dürfte etym identisch sein... die sem Spaltung zwischen beiden W ging in der Hochspr erst in jüngster Z vor sich, vgl: → *ólom*. Form *ón* entwickelte sich mit Vokalisierung des l..." (EWUng 2: 1062b).

Megjegyzések

Az obi-ugor nyelvekben is tarkabarka összefonódások tapasztalhatók e két fém megnevezésében, ezért az *ólom* és az *ón* etimológiai megfelelőit, valamint egyéb 'ólom' és 'ón' jelentésű szavakat jelzőkkel párosítva igyekeztek szemantikailag pontosan meghatározni.

Osztják

**olna*

ūdén, *ūdon* 'ón; Zinn' (ПАТКАНОВ 1902: 184): *paškàn-ūdén* 'ólom; Blei' (*paškàn* 'puska; Flinte') (ПАТКАНОВ 1902: 184),

V *námk-olna* 'Blei' (*námək* 'мягкий; weich') (DEWOS 80),

V *ser-olna* '„крепкий свинец”, олово; Zinn' (*serə* 'крепкий, fest, hart, haltbar', DEWOS 80, 1368),

Vj *näy-olna* 'Zinn' (*näyi* 'weiß') (DEWOS 80, 990),

DN *čánt-utən* 'Zinn' (*čántə* 'osztják') (DEWOS 80),

DN *rüt-utən* 'Zinn' (*rüt* 'Russe') (DEWOS 80).

**лõпра*

lõpra, *lõpi* 'Blei' (< *lõl-* 'tauen, schmelzen', még vö. *lõl* 'geschmolzen, ungefroren, flüssig'; *navi* 'weiss, licht, hell'): *navi-lõpi* '(weisses Blei) Zinn' (AHLQVIST 1880: 98, 108),

totpa, *toppa* 'ólom, ón; Blei, Zinn' (< *tat-*, *tot-* 'olvad; tauen, schmelzen') (ПАТКАНОВ 1902: 157, 172),

Tгj *лõрə* stb. 'свинец; Blei', Kaz *лõрi* stb. 'олово; Zinn': *kántəγ лõрə*, J *kántəγ лõрə* 'олово; Zinn' (*лõрə* stb. < Tгj *лõл-* ~ *лõла-*, Kaz *лõла-* 'таять; tauen, schmelzen'; *kántəγ* 'Ostjake; ханты') (DEWOS 518, 716, 756, 978).

Más főnév is specializálódott jelentésre tehetett szert jelzős szerkezetben:

*wǎγ

navi-voχ 'weisses Metall' (*navi* 'weiss, licht, hell', *voχ* 'Metall, Kopeke, Geld') (AHLQVIST 1880: 108), Vj *nāyi wǎγ* 'Silber; серебро' (*nāyi* 'weiß') (DEWOS 991, 1568),

Tg *kāntəγ-wǎγ*, J *kāntəγ-wǎγ* 'Kupfer' (*kāntəγ* 'Ostjake; ханты', *wǎγ* 'Metall, Eisen; металл, железо') (DEWOS 518, 1568).

Vogul

*ātkəš

atveš, atviš, atvos, ātkues 'Blei' (AHLQVIST 1891: 3b), K *oātkwēs*, P *oātwēš, atwēš* (M-WWb 58a), KM *ōā tkβs*, P *a tkβš* (K-WWb 131b),

qaim-atveš 'Zinn' (*qaim* 'Männchen') (AHLQVIST 1891: 18b), LM LU *khaim atwēš*, P *khāim oātwēš* 'ón; ólom; Zinn; Blei' (*khaim* stb. 'hím; Männchen') (M-WWb 58a, 71a), P *kojma tkš*, VN *kaimàtkš*, VS *kaimà tkš*, LU *kaima tkš* 'Zinn' (*koim* stb. 'Männchen') (K-WWb 272b), az *-a tkš* stb. az *a tkβš* 'Blei' stb.-ből (K-WWb 131b) csonkult,

māńš-ātviš, moańš-ātkues (*māńš, moańš* 'wogulisch') 'Zinn, ?Blei' (AHLQVIST 1891: 28a), K *mańš ātkhwēs* 'ón, олово; Zinn' (*mańš* 'vogul') (M-WWb 58a, 300ab), KM *mōāńšōāt kβš*, KO *mōāńšōāt kβš* 'Zinn' (*mōāńš* stb. 'wogulisch') (K-WWb 474b),

pesken-ātkues 'Zinn, ?Blei' (*pesken* 'Flinte') (AHLQVIST 1891: 41b), K *pēs-kēn-ātkhwēs, pēskēn-oātkhwēs* 'ólom; Blei' (*pēskēn* 'puska; Flinte') (M-WWb 58a, 436b), KU *paskəñōā tkβs* 'Blei' (*paskən* 'Flinte') (K-WWb 648b).

Úgy értem, hogy RÓNA-TAS komolyan kételkedik *ólom* szavunk ősiségében és az *ón*-nal való etimológiai kapcsolatában: „*ólom* 'lead' < PUgr *wəlmə* 'Blei'. The connection with *ón* 'tin' is unclear; VogT *wōlēm* 'Blei' is isolated, see RÉ-DEI (1986–1991/2: 899)” (RTA 2011b: 1321). Az eddig felsorakoztatott adatok engem részben más állásfoglalásra készítetnek:

Igaz, hogy a ma. *ólom*-nak hangtanilag pontosan megfelelő rokonjelöltje csak egy van, a MUNKÁCSI gyűjtéséből származó vog. T *wōlēm*, amely csak ebből az egy nyelvjárásból van adatolva, ráadásul KANNISTO publikált gazdag gyűjteményében nem is található meg. Ez utóbbit illetően azonban van némi kétségem, TOIVONEN (1952: 17, 1953: 14) ugyanis utalt a magyar *ólom* szó és vogul megfelelője közti kapcsolatra, közölte is a vogul szót, de a közlés mód egyértelműen a KANNISTO-féle transzkripciót tükrözi: *βōlēm* és *βōlēm*. Lehet, hogy KANNISTO szótári anyagának publikálásra való előkészítése során elsikkadt e szó? A magyar és a vogul szó ezen zavaró körülmény ellenére minden kétséget kizáróan összetartozik ugor kori örökségként, és teljesen feleslegesnek látom, hogy az *ólom* és az *ón* közvetlen etimológiai kapcsolatba állíttassék. Hangalakai hasonló-

ságuk és denotátumuk, denotátumaik hasonlósága idézhette elő, hogy egymás atteregőjaként jelentkezhettek a magyarban és – mutatis mutandis – az obi-ugorban is.

Még vö. 2. *ezüst*.

7. *sajt*

A *sajt* és a *sajtó* kapcsolata is szóba hozandó (indokolását l. alább).

Az MSzFE és az UEW egyáltalán nem szól a *sajt*-ról, a TESz (3: 474b) törökségi jövevényként magyarázza, az EWUng (2: 1298ab) iráni eredetűnek tekinti, és török származását alig valószínűnek minősíti. RÓNA-TAS szerint pedig e szavunk „Of Ir origin but perhaps through T mediation” (RTA 2011b: 688), és így a *sajtó* persze egyáltalán meg sincs említve a könyvben!

MSzFE: A *sajtó* szót talán egyeztethetőnek tekinti a következő osztják szóval: Kaz *šojtəŋ*: š. *qyðλ* 'schwere, lange Rentiernarte (für Waren; mit Seitenbrettern und einem Brett hinten)', DN *īšūjəttā* 'ertrinken, zu Boden sinken, versinken', Kaz *šojləti* 'ver-, einsinken (ins Wasser stb.)', O *səuilzdā* 'untersinken, versinken (ins Wasser)' stb. (KT 925b–926a, MSzFE 3: 542). Ugyanezt az álláspontot találni a TESz-ben (3: 475b) és az EWUng-ban (2: 1299a) is.

Fontos kritikai észrevétel: Az MSzFE, a TESz, az UEW és az EWUng által idézett és a ma. *sajtó*-val egyeztetett osztják szó a **čuj-* (**čaj-* ~ **čij-*) DEWOS-csócikkben található, vö. pl. Vj *čujəŋəl-* 'versinken, allmählich zu Boden sinken' (DEWOS 244). Viszont az osztj. Kaz *šojtəŋ*: š. *qyðλ* 'schwere, lange Rentiernarte (für Waren; mit Seitenbrettern und einem Brett hinten)' szót az MSzFE és nyomában a többi, későbbi magyarországi etimológiai szótár csak félreértésből sorolhatta be az Ug **čajə-* 'drücken, pressen' alá, ezen osztják szó ui. a zürjén eredetű Trj *čəŋit*, Kam *čəŋət*, Ni Šer Kaz Sy *šəŋət*, O *sajət* 'рубль; Rubel, Silber-, Papierrubel; прут; dünne Rute, Stange' származéka (KT 925b–926a, TOIVONEN 1956: 77, DEWOS 245–246, még vö. RÉDEI 1970: 147)!

Megjegyzések

A *sajt* és a *sajtó* szavunk közti esetleges kapcsolat gondolata a CZUCZOR – FOGARASI szótárban merült fel (amelynek az alábbi idézet tanúsága szerint volt előzménye), mégpedig egyértelműen elutasító értelemben a *sajt* címszó alatt (CzF 5: 678–679): „Azon vélemény, mintha a *sajt* a sajtólással (préssel) volna fogalmi és elemi rokonságban, azért nem valószínű, mert a sajt lényegéhez nem tartozik, hogy sajtólt legyen, miután a sajtnak sajtóltatlan nemei is vannak...” (i. m. 679). Ez a vélemény tükröződik etimológiai szótárainkban, utalás sincs a két szó esetleges etimológiai kapcsolatára (vö. MSzFE 3: 542, TESz 3: 474b, 475b, UEW 2: 841, EWUng 2: 1298ab, 1299a, l. továbbá: RTA 2011b: 688–689).

A CZUCZOR – FOGARASI véleményével ellentétben azonban eléggé általánosnak tűnik a sajtkészítés során a sajt préselése, sajtolása, vö. *sajtfacsaró* 'esztergályozott kis kézi sajtprés', *sajtnyomó* 'sajtprés' (ÚMTSz 4: 807ab), *sajtprés* 'az a négy lábú, asztal, pad v. szék alakú eszköz, melynek segítségével a formába tett sajtból a savót kinyomják, kipréselik; sajtnyomó, sajtnyomtató', *sajtruha* 'sajt-készítéskor haszn., ritka szövésű vászondarab, amely a beöntött aludttejből, ill. túróból kinyomott, majd lassanként kicsepegő savót átengedi', hasonlóan: *sajttej* (ÚMTSz 4: 809b), *sajt*, *sajtóprés* (MNL 4: 390b, 391b). Ezért szerintem – a „Wörter und Sachen” szellemében – a két szónak igenis elemi köze van egymáshoz.

Az a hangtani megjegyzés, miszerint a ma. *sajtó* és az osztj. DN *čujat-* 'ertrinken' stb. csak akkor tarthat össze, ha a magyar szó *t*-je képző, és *j*-je **j*-ből, nem pedig egy hajdani **kt* **k*-jából keletkezett, könnyedén elhárítható. Az Ug **čaj3-* 'drücken, pressen' igetőhöz csatlakozhattak képzők, az osztják esetében van **l* képzős származék is (Kaz *šqjλə-* 'ver-, einsinken', O *suwilə-* 'untersinken', UEW 2: 841; ezen igék ősosztj. **šuj(ə)lə-* alakra mehetnek vissza). Jelentéstanilag sem lehet probléma, vö. „Zur Bedeutung 'sinken, versinken' im Ostj. vgl. finn. *painaa* 'drücken, pressen' ~ *painua* 'sinken, versinken'” (UEW 2: 841) ~ *painava* 'schwer; gewichtig' ~ *paino* 'Druck ~ Gewicht'. Az ugor eredet kapcsán tett hangtani ellenvetés teljesen irreális: „az alapnyelvi **kt*-t a magyarban csak *t* képviseli, s nincsen olyan, még kétesen ősi örökségűnek minősíthető szavunk sem, amely ennek az ellenkezőjét tanúsítaná”, mivel az uráli és a finnugor alapnyelvi **kt*, **tk*, **pt* magyar folytatója azonos a **tt*-ével (HONTI 1985b: 152). Az ugor alapnyelvi előzmény **čaj3-* 'drücken, pressen' lehetett, amelyhez az előmagyarban deverbális **t* vagy **kt* képző járult: **šaj3-t3* > **šaj-t3* > **šajt* vagy **šaj3-kt3* > **šaj3-tt3* > **šaj-t3* > **šajt*, vö. *bojt* (TESz 1: 325b–326a) ~ *bújt*¹ (TESz 1: 383b). Úgy vélem, hogy *sajt* és *sajtó* szavunk biztosan egy töről fakad, ezért a *sajt* idegen eredetüként való magyarázataát megalapozatlannak látom, és ugor eredetűnek tartom.

8. szül

MSzFE: „Egyeztethető a következő vogul szóval: vog... É. *sēli* 'keres; erwerben' [Bekezdés] Az ugor alapalak: **sil3-* (< korai ugor **šil3-*)” (MSzFE 3: 604–605).

TESz: „Valószínűleg ősi örökség az ugor korból; vö. vog. É. *sēli* 'keres, szerez, vásárol'... Más ugor egyeztetése, valamint török származtatása téves” (TESz 3: 812a).

Az UEW (2: 888) biztos ugor kori etimológiai szócsalád tagjaiként kapcsolja össze a magyar és a vogul szót az Ug **sil-* 'erwerben, verschaffen' alatt.

EWUng: „Wahrsch Erbw aus der ugr Z” (EWUng 2: 1464b).

A nagy vogul szótárakban ilyen formában található a magyar igével egyeztetett adatok: N *sēli*, LM *šēli* 'szerez | erwerben' (M-WWb 540b), KM *sēl-₁*, LO So *sēl-* 'beschaffen, erwerben' (K-WWb 737a), továbbá vö. Sy Ob *sēli* 'anschaffen, besorgen, (Geld) verdienen' (KÁLMÁN 1976: 297). Nekem úgy tűnik, hogy MUNKÁCSI szótárában két, KANNISTÓÉBAN pedig három szócikkre van bontva az idetartozó adatsor, szerintem ugyanis (1) a KU *šēl-*, KM *sēl-*, So *sēl-* 'töten, erbeuten' (vö. KU *sōs šē'lsəm* 'ich tötete einen Elch', So *īñiyūi sēlšs^um* 'id. '; K-WWb 737a) összetartozik az imént felsoroltakkal, szemantikailag is ideillik, ti. a 'valamit megfog, megöl (pl. zsákmányt)' akció eredménye a 'szerez, megszerez', ehhez még vö. LM *šēl̄xati* 'szereztetik | erworben werden' (M-WWb 540b); (2) ez pedig nyilvánvalóan összefügg a 'megragad, elfog' fogalmával: K *sēli₂* 'megtámad (medve) | angreifen (Bär)', *sēlikhati* '(verekedni, birkózni) kezd | (zu raufen, ringen) anfangen' (M-WWb 540b), KM *sēl-₂* 'ergreifen', *īānsēl-* 'festhalten, (ein)fangen', KM *s^eel'ka't-*, KO *se'lakāt-* 'einander packen (KM); angreifen (KO)' (K-WWb 737a). Úgy vélem, az ősvog. **šil-* ige alapjelentése a 'megragad' volt, majd 'megszerez' és 'összekapaszkodik, birkózik' lett a jelentésváltozás eredménye.

RÓNA-TAS: „szül 'to bear, to give birth' < PUgr **silā* > Vog KM *sēl-* 'beschaffen', N *sēl-* 'suchen, erwerben, kaufen'. The comparison with Vog *sēl-* 'erwerben, suchen, kaufen, etc.' (RÉDEI 1986–1991/2: 888) is scarcely acceptable semantically. The Eng *get* – *beget*: cited is an erroneous parallel. The Eng word *beget* carries the meaning 'to procreate or generate (offspring), esp. of a male parent, to cause to produce as an effect'. Words cited by RÉDEI (1974: 364–365) with the semantic change 'to bring' > 'to bring a child' > 'to give birth' are valid examples, but while the female 'brings', the male 'makes or obtains' a child. The semantic field of the Vog words is 'to obtain' > 'to search, to buy'. This is also the case with Eng *get* and *beget*, i. e. to get or make, obtain a child. On the other hand, RÉDEI is right to reject Vog **sül-* 'zur Welt bringen, sich vermehren' as a parallel to H *szül-* because of the back vocalism" (RTA 2011b: 1322–1323). Tehát a bizonytalan finnugor és ugor etimológiák közt említi.

Megjegyzések

RÓNA-TAS racionális érveléssel utasítja el azt, hogy az angol *get* ~ *beget* hiteles szemantikai párhuzam lenne, a vogul szó 'to obtain' > 'to search, to buy'⁴⁵ jelentésváltozása azonban semmiképpen sem gyengítheti az egyeztetést, továbbá az UEW (2: 888) idézte latin *parō* 'bereite; verschaffe mir, erwerbe, kaufe' ~ *pario* 'bringe hervor, erzeuge, gebäre' kifogástalan szemantikai párhuzam, valamint a vogulban egy másik ige is egyértelműen mutat 'talál' > 'szül' jelentésváltozást: T *khānt-*, *khant-* 'észrevesz, néz, lát, szül | finden, bemerken, schauen, gebären'

⁴⁵ Vö. vog. N *sēli* 'keres, szerez, vásárol' (VNGy 2: 108, 473, 697b, VNGy 2/2: 267, 404b).

(M-WWb 104b–105a), TJ *kant-*, TČ *kânt-*, KU *χont-*, KM *kɔnt-* 'finden, treffen, sehen, bemerken; gebären' (K-WWb 322). Aligha lehet kifogásolni a 'szerez' ~ 'szül' jelentésviszonyt, a „ma. *szül* ~ vog. *sēli, šēl-*” etimológia hangtanilag is kifogástalan, az „(U/FU **s* >) Ug **s* > > vog. *š* ~ *s* (~ *s*)” kettős képviselő nem ritka, a vogul *ś* viszont szórványos és szabálytalan (l. CSÚCS ET AL. 1991: 120, 150; még vö. HONTI 1999: 44–46). E kettősséget (hármasságot) az alábbi hat vogul szóval dokumentálom.

(1) FU **šar3-* 'trocknen, trocken werden' (UEW 1: 466) > vog. LM *šur*, K *sūr* 'száraz, puha (fa) | trocken, weich (Holz)', N *sūri*₁, LM *šurri* 'szárad | trocken', N *sūrēm*, *sūrem*, LM *šurrēm* 'száraz, kemény | trocken, hart' (M-WWb 579b), KU KM *sūrə*, KO *sūrə*, P *sūrə*, So *sūrə* 'trocken; knochenlos, astrein; weich (Holz, Fleisch); fettlos', So *sūr-*: *tuβs*. 'trocken werden, trocken', LO *sūr^mm*, So *sūr^mm* 'trocken, hart' (K-WWb 785a) ~ ma. *szárad*, *száraz*,

(2) FU **sata* (UEW 1: 467) 'hundert' > vog. TJ *šēt*, KU *šāt*, P *šēt*, So *sāt* ~ ma. *száz*,

(3) Ug **šäy3-r3* vagy **šäkr3* 'Haar' (vö. UEW 2: 886) > vog. N *sa'ir*, *sā'ir*, *sair*, *šā'ir*, LM *šoár*, *šar*, LU P *šār*, *šar*, K *soár*, *soär*, *šoár*, T *šār*, *šār* 'lószőr | Pferdehaar' (M-WWb 510b), TJ *šār*, TČ *š^eār*, KU *šöär*, KM *sōár*, P *šçár*, VN *šüör*, VS *šòqr*, LU *soqr*, LUT *šoqr*, LO *sāyr*, So *sāyrə* 'Ross-, Pferdehaar' (K-WWb 779b) ~ ma. *szőr*, *sörény*,

(4) FU **šāne* 'Haar, Haarflechte; flechten, spinnen' (UEW 1: 471) > vog. N *sa'i*, *sā'i*, *sai'*, LM *sāi*, *sāw*, LU *sā*, P *sāi*, K *sāi'*, T *sou*: *āt-s*. 'hajfűrt, hajfonat stb. | Locke, Haarflechte, Zopf usw.' (M-WWb 509a), TJ *seβ*, KU KO *sāy*, KM *sāy*, VNK *sāy*, VS *s^eā*, LU *sē*, LO *sāy*, So *sāy* 'Zopf' (K-WWb 703ab) ~ ma. *sző*, *sövény*,

(5) FU **šānk3* 'der Hintere, Arsch' (UEW 1: 472) > > N *sāṅkw*₁, *sāṅk*, LM *sāṅk*, *sāṅkw*, *saṅk*, *saṅkw*, LU *sāṅkw*, P *soāṅkw*, K *sāṅkhw*, T *soṅχ* 'ágyék | Lende' (M-WWb 527b), TJ *söṅu*, *seṅu*, TČ *seṅ*, KU *sāṅkβ*, KM *sçāṅu_ukβ*, KO *sōāṅu_ukβ*, P *sçāṅk*, VN VS *sāṅk*, LU *saṅu_ukβ*, LO *sāṅu_ukβā*, So *sāṅu_ukβā* 'Flanken, Weichen' (K-WWb 766b) ~ ma. *segg*,

(6) Ug **senk3* 'Keil' (UEW 2: 887) > vog. N *sāṅkw*₂, *saṅkw*, LM *sāṅkhw*, LU *soṅkw*, P *soṅkhw*, *sāṅkw*, T *suṅ* 'ék | Keil, Pflock, Holznagel' (M-WWb 527b), TJ *süṅ*, P *seṅ*, VNZ *sāṅkβā*, VS *sāṅu_ukβā*, LU *seṅu_ukβā*, LO *sāṅu_ukβā*, So *sāṅu_ukβ* 'Keil' (K-WWb 766b) ~ ma. *szög*, *szög*.

A vog. *š* ~ *s* viszony megegyezik a ma. *s* ~ *sz* viszonyal. A ma. *s* ~ *sz* BENKŐ szerint „igen valószínűen ősmagyar nyelvjárási különfejlődésben leli magyarázatát” (BENKŐ 1957: 68), amit én nagyon is lehetségesnek tartok, de én ezt ugor kori hangváltozáson alapuló elő- vagy ősmagyar kori nyelvjárási különfejlődésnek vélem. Az előadottak értelmében *szül* igénket biztos ugor kori szónak tekintem.

9. *táltos*

ERDÉLYITŐL (1960) származik e szavunk etimológiája, ő a vogul szót fenntartás nélkül ősinek vélte. KÁLMÁN BÉLÁ szerint a vogulban osztják jövevényszó, de szerintem inkább mindkét nyelvnek csak az északi nyelvjárásterületén őrződött meg ez a szó adverbiumként (l. Megjegyzések).

MSzFE: Ug. **tult3* > vog. N *tült* ~ *tültén* ~ *tültné* 'könnyen, egyszerűen, alig-ha; leicht, einfach, kaum', osztj. (PB-ből idézve:) É *tolten* 'varázslat', *tol*, *tolten* 'varázserővel', *tol* 'Riese (eigtl. Zauberer)', Vj *tol* 'Fieber', Kaz *təʎt*, *təʎt* 'Hilfe, Linderung (bei einer Krankheit, in der Armut)', Kaz *təʎta* 'ohne (große Mühe, ohne (viel) Lärm (z. B. Beute bekommen); вдруг' (MSzFE 3: 610–611) „Az eredeti jelentést a m. *táltos* és REGULY archaikus osztják szövegei őrizték meg: 'varázserő, varázslat; Zauberkraft, Zauberei' (m. *tálto-s* 'Zauberer, Schamane' < 'varázslatos, varázserővel')... Ebből fejlődött a vogulban a 'varázserővel; mit Zauberkraft' fokozaton keresztül a 'könnyen; leicht', illetőleg a 'varázserővel cselekszik, varázserejét használja; handelt mit Zauberkraft, benützt seine Zauberkraft' > 'küzd; ringen' jelentés. Az osztj. 'Fieber' jelentéshez vö. m. *révület* 'Verzückung, Trance', *elrévül* 'in Verzückung geraten' ~ vog. *rèy* 'warm, heiß; Hitze'. Az osztj. 'Hilfe' a 'Zauberkraft' jelentésből érthető meg” (MSzFE 3: 611).

TESz: „Származékszó: *tált-* alapszava ősi örökség az ugor korból”, vogul és osztják adatok soroltatnak föl. „Egy török **tal-* 'üt' igeóból való magyarázata – a tényleges szó kimutathatatlansága, valamint jelentéstani okok miatt – nem valószínű” (TESz 3: 832ab).

UEW: Ug. **tult3* 'Zauberei, Zauberkraft' > osztj. REG N *tol* 'Riese (eigtl. Zauberer)', N *toltn*, *tolten* 'varázserővel... mit Zauberkraft', (KT 1037) Vj *tol* 'Fieber', Kaz *təʎt* 'Hilfe, Linderung (bei einer Krankheit, in der Armut)', *təʎta* 'ohne (große) Mühe, ohne (viel) Lärm (z. B. Beute bekommen); вдруг', vog. N *tültén*, *tültné* '?könnyűszerrel, egyszerűen; leicht, einfach', ma. *táltos* 'Zauberer, Schamane; Zauberer'. A török eredetet egyértelműen elutasítja a szótár (UEW 2: 895).

EWUng: úgy jár el, mint az UEW, de nem hivatkozik rá (EWUng 2: 1475ab).

BERNÁTH BÉLA (1991) ötletére támaszkodva igyekezett HORVÁTH KATALIN (2011) valószínűsíteni, hogy *táltos* szavunk, amelynek van nyelvjárási *tátos* változata, a *tát* igével függ össze, amely ún. nomenverbum lehetett. Ennek az ötletnek a summája így lett megformálva: „Hogy a *tátos* ~ *táltos* szót végeredményben a *tát* igével kapcsolatba hozzuk, annak nincs semmilyen akadálya. Egyfelől a *tát* igének van *tált* változata is, másfelől van egy *tát* melléknévi formája... az sem zárható ki, hogy a *tát* szó éppúgy nomenverbum volt valamikor, mint ezt a *piros pir-* tövéről feltételezi a TESz., s abból szabályosan alakult a *tátos*, *tátosodik*, miként a *piros*, *pirosodik* is. Ezzel szemben a TESz. feltételezett ugor

**tults* alapalakja az osztják nyelvjárásokból kikövetkeztetett, s ugyancsak feltételezett 'varázslat, varázserő' jelentésével, még a vogul *tūltχati* 'küzdeni' igét is hozzávéve, eléggé hipotetikusnak tűnik" (BERNÁTH 1991: 347). Ezt HORVÁTH népnyelvi kifejezések és néprajzi leírások említésével igyekszik megerősíteni, egyebek közt a sámán ásítozására (szájtátására) is fölhevítve a figyelmet (HORVÁTH 2011: 169), majd előadta következtetését: „Fölmerül a kérdés: az áttekinthető szakirodalomból, s a *táltos* ~ *tátos* nyelvi és néprajzi adatainak sokaságából, valamint az adatok értelmezéséből kikerekedő kép meggyengíti-e szavunk ma általánosan elfogadott ugor eredetét? A kérdésre, úgy látom, igennel felelhetünk: a vizsgálat nyomán az obi-ugor etimológia még inkább kétségessé vált, egyúttal BERNÁTH szövejtését sikerült újabb adatokkal és érvekkel megerősítenem" (HORVÁTH 2011: 171). IPOLYIra hivatkozva, őt idézve – úgy tűnik – azt vallja, „hogy a *tát*-nak a 'tár, nyit' eredeti jelentésén, »alapértelmén« túl lehet 'bűvölés, bűvészet, elbűvölt állapot' jelentése is, s eszerint a *táltos* ~ *tátos* 'bűvész, varázsló' is idetartozhat (IPOLYI 1854: 449)" (HORVÁTH 2011: 168); arra azonban nem tér ki HORVÁTH, hogy IPOLYI – részben másokra hivatkozva – sokféle nyelvből felsorolt szavakkal is kapcsolatba hozhatónak vélte *tát* igénket és *táltos* ~ *tátos* főnevünket (i. m. 128 kk., 237–238, 446–453).

RÓNA-TAS: „Of debated T origin" (RTA 2011b: 841). „The PUgr origin of the H word *táltos* is possible, but not beyond any doubt. The basic word is **talt*-; -š is a H suffix. **talt* goes back to PUgr **tolť* (> POUgr **tŵlt* 'leicht, Fieber' > PVog **tūlt* 'leicht', POsty **tolť/ťolt*) 'Fieber, Hilfe', which can be found in folklore texts collected by REGULY as *toltn, toltén* 'mit Zauberkraft'. The analysis of the semantic side, though accompanied by a considerable literature, was greatly influenced by speculations... Though the T origin is possible semantically and morphologically, it would require further research to arrive at a definite conclusion" (RTA 2011b: 845–846).

VÁSÁRY ISTVÁN RÓNA-TAS állásfoglalását ekként kommentálta: „Mind az ugor, mind a török magyarázat lehet jó, ám mindkettőnél vannak hipotetikus részek: az ugor származtatás gyenge pontja a jelentéstani megfelelések lazasága, a török származtatás esetén pedig túl sok »csillagos alak« van, azaz ezek a formák csak feltevések, bármilyen valószínűek is. Valamilyen lényeges, új szóadat felbukkanása dönthetné el a kérdést véglegesen. Ez a lehetőség, a régi török anyag bővülését látva, nem kizárt" (VÁSÁRY 2012: 37).

Megjegyzések

A vogul szót a nagy szótárak közül csak MUNKÁCSIÉBAN találtam meg: N *tūlt* ~ *tūltén* ~ *tūltne* 'könnyen, egyszerűen, aligha; leicht, einfach, kaum', ahol osztják eredetűnek van minősítve (M-WWb 678a); KANNISTO szótárában (K-WWb) nem fordul elő, és a szójegyzékében (KANNISTO ET AL. 1982) sincs meg. A vog. N *tūltχati*, P *tūltkhati* ~ *tulétkhati* 'kezd, foglalkozik valamivel, k ü z d; anfan-

gen, sich beschäftigen, *f e c h t e n'* (M-WWb 678a; én emeltem ki, H. L.), KU *tūltχāt-*, P *tūn'tkat-*, VNZ *tun'tkāt-*, LO *tūl'tχat-*, So *tūltχat-* 'anfangen, beginnen' (K-WWb 904b) ezen adverbium tövéből keletkezett igei derivátum (ERDÉLYI 1960: 330–331, MSzFE 3: 610), ezért biztosra vehető, hogy a vogul *tūlt* ~ *tūltēn* ~ *tūltne* közvetlenül ugor kori örökség.

STEINITZ szótárában (DEWOS) a következőket közli: Vj *tolt* 'лихорадка; Fieber', *tol'junĵk* 'ein Geist, der den Menschen quält (ihn z. B. zu seinem Pferd macht und auf ihm reitet)', *to'l'al-* 'Fieber bekommen', *tolləkətə-* 'id.', *tolwə-γint-* 'потерять сознание; das Bewußtsein verlieren, ohnmächtig werden' (DEWOS 1432); „Vgl. folg. (ST.)”, a következő szócikkben ez olvasható: Kaz *tqat* 'Hilfe, Linderung (bei einer Krankheit, in der Armut)', *tqata* 'ohne große Mühe (z. B. Beute bekommen)', „In der nord-ostj. Folkloresprache ist die Bedeutung von *t*. unklar. PÁPAYs unterschiedliche Übersetzungen ('Hilfe', 'Zauberkraft', 'Riese') sind z. T. daher zweifelhaft, s. unten” (DEWOS 1432). Ezen idézet alatt REGULY és PÁPAY adatait közli, de ezek alapján sem értem, miért lennének kétségesek PÁPAY értelmezései... Megnéztem a STEINITZ által hivatkozott helyeket REGULY (ZSIRAI 1944, 1951) és PÁPAY (1905) szövegeiben, de benyomásom szerint korrektnek tűnnek az ott közölt fordítások, noha sem a jegyzetekben, sem alkalmi szójegyzékekben nem bukkan föl e szó, ill. egy szójegyzékben mégis megvan: **tolt* 'varázserő; Zauberei' (csillaggal, tehát kikövetkeztetett formaként!), és ettől elkülönítve – szerintem indokolatlanul –, másik szócikként szerepel a *tolt* 'óriás; Riese' (PB 78). AHLQVIST (1880: 146) könyvében viszont önálló jelentéssel bíró szóként van közölve: *tolt* 'Hülfe, Linderung, Hoffnung'; tehát aligha lehet szó arról, hogy – amit STEINITZ vélekedése sugallhat – a szó értelmezése PÁPAY spekulációjának eredménye; de „Vgl. vorhergeh [*tolt* 'лихорадка; Fieber', H. L.]... (ST.)” (DEWOS 1432–1433). Az MSzFE-re hivatkozva azonban elfogadja e három nyelv említett szavának ugor eredetét (DEWOS 1433).

Az általam ismert egyéb osztják szótárak ezeket az idetartozó adatokat közlik, amelyek csak megerősíthetik a fenti eredetmagyarázatot: Vj *tolt* 'лихорадка', *tolwəγinta* 'потерять сознание, лишиться памяти, сознания; упасть в обморок', *toləkətənta* 'начать лихорадить', *tolənta* 'лихорадить' (SIVHD 470), Vj *tolənta* 'Fieber bekommen', *toljunĵk* 'ein Geist, der den Menschen quält, ihn zu seinem Pferd macht, auf ihm reitet; der wie eine Katze ist', *toləkətənta* 'Fieber bekommen', *tolt* 'Fieber', *tolwəγintta* 'das Bewusstsein verlieren, ohnmächtig werden' (LOS 267/3901), Vj *mol* [= ?*tolt* / ?*tol*] 'малярия', *молалта* 'болеть малярией', *молвынта* 'потерять сознание', *толқалах* 'бестолковый' (HRSI 278b–279a).

Az ugor jelentésekhez hasonló a következő jurák jelentésviszony: T₁ *šūδ^hbe* stb. 'Riese, Riesenkobold, Waldgeist; sehr gross; Sage, sagenhaft' (JSWb 456a); *судбăџу* 'старинное сказание о великанах, о героических подвигах, переда-

ваемое в песенной форме’, *сюдбя* ’(фольк.) великан; очень большой, громадный, огромный’, *сюдбядѣда* ’очень самоуверенный, самонадеянный’ (NRSI 588a).

BERNÁTH (1991: 347) fenti kijelentésével ellentétben aligha tekinthető a következők ’varázslat, varázserő’ jelentés pusztán hipotetikusnak, hiszen a táltos, a sámán révülése, extázisba esése részleges öntudatvesztéssel is jár, amikor kapcsolatba lép a túlvilággal, megküzd a szellemvilággal, amint az előző bekezdésekben idézett szavak jelentése mutathatja. A táltos tátott szája a révülést esetleg elősegítő szellem vagy bogár bekapására szolgál, amint a most következőkből kiderül: „A XVI. század extázis-módjáról... részletes képet kaptunk. Kiderült, hogy ebben a korban is kétféleképpen történhetik a révülés: amikor eszméletlenül fekszik a révülő személy, akkor vagy belé telepedik egy természetfeletti lény, és az beszél a révülő száján, amint az idézett oklevél mondja: »egy dongó bogár jöve be... és az mene a szájába és mindjárt kezdé szólni«, vagy pedig a révülő lelke elhagyja a testet és »a regös nagy úton« a másvilágra megy” (DIÓSZEGI 1958: 324, még vö. 332). A sámán ásitásával kapcsolatban DIÓSZEGI (1958: 339) az általa idézett szakirodalom alapján azt adja tudtul, hogy a sámán álomba merülni készül, kitátja száját, hogy a segítő szellemeket azokat lenyelve hívja segítségül (még vö. DIÓSZEGI 1958: 339–340). Ezek után aligha hihetem, hogy a *táltos* szónak bármi köze lehetne a tátogáshoz... Sokkal inkább arról lehet szó, hogy alapszavának eltűnése és az abból származó egyéb derivátumok hiánya folytán elszigetelt lexémává válván, torzulhatott hangalakja, népetimológián a *tát* ige hangalakja befolyásolhatta. Én úgy látom, hogy BERNÁTH és HORVÁTH eszmefuttatása egyáltalán nem befolyásolja *táltos* szavunk ugor eredetének hitelességét.

RÓNA-TAS (RTA 2011b: 845–846) két törökségi etimológiai forrást is ajánl, de nem lehetnek jobbak, mint a RÉDEI által is pártolt és kifogástalan ugor etimológia! Még vö. „*táltos* ’sorcerer, medicine man’ < PUgr **tults* ’Zauberei, Zauberkraft’ (-š is a H suff) (> POUgr **t̃lt* ’leicht, Fieber’ > PVog **t̃lt* ’leicht’, POsty **tolt / t̃lt* ’Fieber, Hilfe’). In folklore texts collected by REGULY, we find *toltn, toltén* ’mit Zauberkraft’. This is the only example of the /lt/ cluster. The PUgr **u* > H *a* shift is rare but not unprecedented, see *hall* and *mag*. On the T origin, see *táltos* in the Lexicon” (RTA 2011b: 1323).

VÁSÁRY idézett kétséget sugárzó megjegyzését az általam felsorakoztatott rokon nyelvi adatok remélhetőleg semlegesítik, és a *táltos* ugor eredetét biztosra vehetjük.

Az előadottak értelmében biztosra vehető, hogy *táltos* szavunk az Ug **tults* ’Zauberei, Zauberkraft’ (UEW 2: 895) leszármazottja.

10. *ver*

Az MSzFE és az UEW nem említi ezt a szót, mivel nem tekintette ősi örökségnek. A TESz-ben és az EWUng-ban viszont természetesen tárgyaltatik.

Nemrég foglalkoztam ezen szavunkkal, és arra a következtetésre jutottam, hogy biztos megfelelői vannak a vogulban és az osztjákban, így tehát ugor kori elemről van szó.

Szerintem a következő obi-ugor szó párral áll rokonságban: osztj. **wer-* > VVj *wer-*, Trj J *wär-*, DN Ko Kaz O *wer-* 'machen', V Vj *wer* Trj J *wär*, DN Ko Kaz O *wer* 'Arbeit, Tätigkeit' (DEWOS 1614–1616) ~ vog. **wār-* > N *vāri*, LM K *voāri*, LU P *vāri* (M-WWb 718a), T *vār-*, *vār-* 'csinál' (MUNKÁCSI 1894: 283, 284), TJ TČ *βār-*, *βer-*, KU *βōār-*, KM *βōār-*, KO *βōār-*, P *βōār-*, *βar-*, VNK *βüör-*, *βār-*, VS *βōār-*, *βār-*, LU *βoār-*, *βar-*, LM *βōār-*, *βar-*, LO So *βār-* 'arbeiten, machen' (KANNISTO 1919: 2, 131, K-WWb 161b; még vö. HONTI 1982: 196, 1999: 18, 58), amelyek ugor alapnyelvi előzménye **wārš-* 'machen' lehetett (CSEPREGI MÁRTA kolléganőm szíves szóbeli közléséből tudom, hogy valamikor LÜKŐ GÁBOR szóban közölte a magyar *ver* igének az itt idézett obi-ugor igékkel való összetartozásának lehetőségét, de CSEPREGINEK arról nincs tudomása, hogy ezt írásban is közzétette volna). A három ugor szó hangtanilag kifogástalanul illik egymáshoz, legfeljebb jelentéstani szempontból lehetnének aggályok: a ma. *ver* elsődleges jelentése ugyanis 'schlagen', míg a vog. *wār-*, *wār-stb.* és az osztj. *wer-* stb. igéé 'arbeiten, machen'. Ennek kapcsán jutottak eszembe VALENTIN KIPARSKY szavai: „ich bleibe dabei, daß bei scheinbar unüberbrückbaren semantischen Klüften zunächst einmal versucht werden soll, Brücken zu schlagen” (KIPARSKY 1966: 75, idézi MIKOLA 1976: 210); ehhez hozzáteszem, hogy a „Wörter und Sachen” szellemében vizsgálva a magyar és az obi-ugor szavak jelentéstani viszonyát, nem is tűnik áthidalhatatlannak a szakadék. Az általánosabb 'arbeiten, machen' jelentés nyilván az eredetibb, általánosabb jelentésű, amely megőrződött az obi-ugorban, ezért inkább a másodlagosnak látszó ma. 'schlagen' szorul magyarázatra.

Mivel ez új etimológiai értelmezés, és meglehetősen részletesen tárgyaltam, célszerűnek vélem akkori gondolatmenetem lényegét idézni:

„Biztosra veszem, hogy RÓNA-TAS következő vélekedése kínálja a megoldást: »I am inclined that the H *ver*¹ [to plait] results fr[om] a secondary split in the semantics« (RTA 2011b: 1003), márpedig itt a *ver*² 'to beat' (RTA 2011b: 1237) az elsődleges ige.

A TESz szerint: a »*ver*¹... 'ütlegel; prügeln | ütésekkel büntet; schlagen'... Finnugor egyeztetése, valamint törökből való származtatása téves« (TESz 3: 1115a–1116b); »*ver*²... 'fon, sodor; drehen, flechten | kötelet, zsinórt stb.) sodrással, fonással készít; seilen'... Vitatott eredetű. – 1. Azonos a *ver*¹ igével. A 'kötelet, zsinórt készít' jelentés a *ver*¹-nek 'ütésekkel valamit létrehoz' jelentéséhez kapcsolható. Hasonló fejlődésre vö. ném. *schlagen* 'üt, ver': *Hanf zu Fa-*

den schlagen 'a kendert fonallá sodorja [tkp. veri]', *Faden, Maschen, ein Tau schlagen* 'fonalat, hurkot, kötelet készít [tkp. ver]'... 2. Török eredetű; vö.: KÄŞFR., türkm. *ör-*; oszm., kaz., alt. *ör-*; tat., bask. *ür-*: 'fon, sodor, összefon'... – Az 1. magyarázat jóval valószínűbb. A *szemmel ver* kifejezés *ver* elemének idekapcsolása téves. Finnugor egyeztetése, valamint szláv származtatása valószínűtlen.... Vö. *ver*¹...« (TESz 3: 1116)...

Az EWUng már ekképpen ír: »*ver*... 1. 'prügeln; schlagen'...; 8... 'drehen, flechten; seilen'; 13. [*szemmel* ~] 'mit dem bösen Blick treffen'..., Unbek Urspr... Die frühen Belege bzw die zahlreichen Bedeutungen und Abl dürften darauf hinweisen, daß es ein altes W im Ung ist. Bed I ist wahrsch die urspr, aus der sich die übrigen vor allem metaph entwickelt haben... Bed 8 könnte vermutl aufgrund des dt Synt *Tau, Fäden schlagen* 'Tau, Fäden durch Schläge herstellen' entstanden sein... – Herleitung aus dem Atürk ist kaum wahrsch« (EWUng 2: 1620). Megjegyzendő, hogy a franciában is található kapcsolat a kötélkészítés és az 'üt, ver' között: *machine à battre les cordes* 'kötélverőgép', vö. *battre* 'üt, megüt; ráüt, ráver'.

Az EWUng tehát már nem különíti el a 'schlagen' és a 'flechten, seilen' jelentésű igéket, valamint szerinte már a *szemmel ver* kifejezés *ver* igéje is belefér a 'schlagen' és a 'flechten, seilen' jelentésűekkel egy közös szócikkbe. Hogy »A *szemmel ver* kifejezés *ver* elemének idekapcsolása téves« (TESz 3: 1116) nézet miért módosult az EWUng (2: 1620) szócikkében, nem tudom, de indokoltnak vélem, hogy a szótár szerzői felülbírálták a korábbi állásfoglalást. Ilyen elkülönítésre én sem látok okot. Teljesen nyilvánvalónak gondolom, hogy itt a *ver* 'schlagen' ige van e frazeologizmusunkban, ha nem így lenne, hasonló megmondásból a *szemet vet vkire/vmire* frazeologizmus *vet* igéjét is el kellene választanunk a *vet* 'werfen; säen' igétől. Hasonlóan kellene megítélnünk a né. *die Augen zu Boden schlagen* 'lesüti a szemet', *ein Auge auf jn/etw. werfen* 'szemet vet vkire/vmire' német és magyar igéjét (*schlagen, werfen; lesüt, vet*), és a frazeologizmusban szereplő igét el kellene különíteni az »alapigétől«, ill. az ang. *to put the evil eye on someone* 'megigéz, megbabonáz, megátkoz vkit; szemmel ver vkit; balszerencsét hoz vkire' igéjét is el kellene választani a *to put* 'tesz, helyez' igétől; az angol *put* igének egyébként a középangolban volt ugyancsak hasonló jelentése: 'to thrust or push' (PARTRIDGE 1978: 538). A szemmel verés kérdésével kapcsolatban még vö. MNL 4: 638" (HONTI 2013: 64–65).

Megjegyzés

A fenti idézet értelmében a *ver* 'to plait, to lay the rope' < WOT **ver-* < **ör-* [EOT *ör-* 'to plait'] etimológiai ötletet és az „Of debated T origin” (RTA 2011b: 1000) minősítést teljes mértékben okavesztettnek látom, tehát *ver* igenk egészen biztosan ugor kori szó.

Irodalom

- АБАЕВ 1958–1989/1 = АБАЕВ 1959.
- АБАЕВ, В. И. [АБАЕВ, В. И.] (1959), Историко-этимологический словарь осетинского языка. Том I. А–К. Издательство Академии наук СССР, Москва – Ленинград.
- AHLQVIST, AUGUST (1880), Ueber die Sprache der Nord-Ostjaken. Sprachtexte, Wörtersammlung und Grammatik. Forschungen auf dem Gebiete der ural-altäischen Sprachen. Dritter Theil. Finnische Literaturgesellschaft, Helsinki.
- AHLQVIST, AUGUST (1890), Über die Kulturwörter der Obisch-ugrischen Sprachen. Journal de la Société Finno-Ougrienne 8: 1–22.
- AHLQVIST, AUGUST (1891), Wogulisches Wörterverzeichnis. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 2. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- ÁKE = MUNKÁCSI 1901.
- BAILEY, HAROLD W. (1979), Dictionary of Khotan Saka. University Press, Cambridge.
- BALASSA JÓZSEF (1940), A magyar nyelv szótára. Grill Károly Könyvkiadó-vállalata, Budapest.
- BALÁZS JÁNOS (1976), A belső keletkezésű szavak etimologizálásának problémáiról. In: BENKŐ LORÁND – K. SAL ÉVA (szerk.) (1976), Az etimológia elmélete és módszertana. Nyelvtudományi Értekezések 89. Akadémiai Kiadó, Budapest. 68–73.
- BALL = BALLAGI 1873.
- BALLAGI MÓR (1873), A magyar nyelv teljes szótára. Első rész. A–Kar. Franklin Társulat, Budapest. = BALL.
- BÁRCZI GÉZA (1941), Magyar szófejtő szótár. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. = SzófSz.
- BÁRCZI GÉZA (1952), Török jövevényszavaink legrégebbi rétegének kérdéséhez. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei 2: 347–359.
- BÁRCZI GÉZA (1958), A szótári homonímia kérdéséhez. Magyar Nyelv 54: 43–52.
- BÁRCZI GÉZA (1967), Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JÓLÁN, A magyar nyelv története. Tankönyvkiadó, Budapest. 95–180.
- BARNHART, ROBERT K. (ed.) (1988), The Barnhart Dictionary of Etymology. The H. W. Wilson Company, The Bronx, New York.
- BEKE ÖDÖN (2001), Mari nyelvjárási szótár (Tscheremissisches Dialektwörterbuch). VII. Bibliotheca Ceremissica. Tomus IV/7. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely. = MNySz 7.
- BENKŐ LORÁND (1957), Magyar nyelvjárástörténet. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND (szerk.) (1967), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Első kötet. A–Gy. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 1.
- BENKŐ LORÁND (szerk.) (1970), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Második kötet. H–Ó. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 2.
- BENKŐ LORÁND (szerk.) (1976), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Harmadik kötet. Ö–Zs. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 3.

- BENKŐ, LORÁND (Hrsg.) (1993), Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band I. Akadémiai Kiadó, Budapest. = EWUng 1.
- BENKŐ, LORÁND (Hrsg.) (1995), Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band II. Akadémiai Kiadó, Budapest. = EWUng 2.
- BENZING, JOHANNES (1983), Chwaresmischer Wortindex. Mit einer Einleitung von H. HUMBACH. Herausgegeben von Z. TARAF. Harrassowitz, Wiesbaden.
- BENKŐ LORÁND (1984), A magyar fiktív (passzív) tövű igék. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BERECZKI, GÁBOR (2013), Etymologisches Wörterbuch des Tscheremissischen (Mari). Der einheimische Wortschatz. Nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von KLÁRA AGYAGÁSI und EBERHARD WINKLER. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 86. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. = EWbTsch.
- BERNÁTH BÉLA (1991), A táltos, aki inkább *tátos*. Magyar Nyelv 87: 346–348.
- BUCK, CARL DARLING (1949/1988), A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas. The University of Chicago Press, Chicago – London.
- BUDENZ JÓZSEF (1873–1881), Magyar–ugor összehasonlító szótár. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. = MUSz.
- CzF 2 = CZUCZOR – FOGARASI 1864.
- CzF 3 = CZUCZOR – FOGARASI 1865.
- CzF 5 = CZUCZOR – FOGARASI 1870.
- CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS (1864), A magyar nyelv szótára. Második kötet. E–H. Emich Gusztáv, Pest. = CzF 2.
- CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS (1865), A magyar nyelv szótára. Harmadik kötet. L–Ly. Emich Gusztáv, Pest. = CzF 3.
- CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS (1870), A magyar nyelv szótára. Ötödik kötet. P–Sz. Emich Gusztáv, Pest. = CzF 5.
- CSÚCS SÁNDOR (1990), Chrestomathia Votiacica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- CSÚCS, SÁNDOR – HONTI, LÁSZLÓ – SALÁNKI, ZSUZSA – VARGA, JUDIT (1991), Statistik der uralischen Lautentsprechungen. Linguistica, Series B, Documenta, 1. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- CSÜRY BÁLINT (2004), Szamosháti szótár. Nap Kiadó, Budapest.
- ČERNÝH, P. JA. [ЧЕРНЫХ, П. Я.] (2004a), Историко-этимологический словарь современного русского языка. 6-е издание, стереотипное. Том I. А–Пантомима. Русский язык медиа, Москва. [Több kiadása is van.]
- ČERNÝH, P. JA. [ЧЕРНЫХ, П. Я.] (2004b), Историко-этимологический словарь современного русского языка. 6-е издание, стереотипное. Том II. Панцирь–Ящур. Русский язык медиа, Москва. [Több kiadása is van.]
- DEWOS = STEINITZ 1966–1993.
- DtEtWb = KLUGE 2002.
- DIÓSZEGI VILMOS (1958), A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- EES = METSMÄGI 2012.
- ERDÉLYI ISTVÁN (1960), *Táltos*. Nyelvtudományi Közlemények 62: 328–331.

- ERNOUT, ALFRED – MEILLET, ANTOINE (2001), *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Klincksieck, Paris.
- ERNST, PETER (2012), *Deutsche Sprachgeschichte. Eine Einführung in die diachrone Sprachwissenschaft des Deutschen*. 2. Auflage. Facultas.wuv, Wien.
- ÉRSI = SEREBRENNIKOV 1993.
- EtSz = GOMBOCZ – MELICH 1914–1944.
- EWbTsch = BERCZKI 2013.
- EWUng 1 = BENKŐ 1993.
- EWUng 2 = BENKŐ 1995.
- FOKOS-FUCHS, D. R. (1959), *Syrjänisches Wörterbuch*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest. = SWb 1.
- FOKOS-FUCHS, D. R. (1959b), *Syrjänisches Wörterbuch*. II. Akadémiai Kiadó, Budapest. = SWb 2.
- I. GALLASY MAGDOLNA (1992), A névelők. In: BENKŐ 1992: 716–771.
- GANSCHOW, GERHARD (1965), *Die Verbalbildung im Ostjakischen*. Ural-Altische Bibliothek XIII. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1901), Szószármaztatások. *Nyelvtudományi Közlemények* 31: 243–249.
- GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS (1914–1944). *Magyar etymologiai szótár I–XVII*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. = EtSz.
- HAJDÚ PÉTER (1972), Névszók predikatív ragozása a szamojéd nyelvekben. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Közleményei* 27: 373–398.
- HAJDÚ PÉTER (1975a), Névszók predikatív ragozása a szamojéd nyelvekben. *Samojedologische Schriften. Studia Uralo-Altica* 6. JATE, Szeged. 115–140.
- HAJDÚ, PÉTER (1975b), Prädikative Nominalflexion in den samojedischen Sprachen. *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 25: 1–30.
- HAJDÚ PÉTER (1981), *Az uráli nyelvészet alapkérdései*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HÄKKINEN, KAISA (1983), Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta. *Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielititeen laitoksen julkaisuja* 17. Turun yliopisto, Turku.
- HÄKKINEN, KAISA (1985), Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa. *Fennistica* 6. Åbo Akademi, Turku.
- HÄKKINEN, KAISA (1990), *Etymologinen sanakirja. Nykysuomen sanakirja*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo – Helsinki – Juva.
- HÄKKINEN, KAISA (2002), Kielten menneisyys ja sen tutkiminen. In: GRÜNTAL, RIHO (toim.), *Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan*. Tietolipas 180. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 28–45.
- HÄKKINEN, KAISA (2007), *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WS Bookwell Oy., Juva.
- HELMISKI, EUGEN (2002), Zu den iranischen Lehnwörtern im Ungarischen. In: BLOKLAND, ROGIER – HASSELBLATT, CORNELIUS (eds), *Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts*. *Studia Fenno-Ugrica Groningana* 2. Shaker Publishing, Maastricht. 105–111.

- HELLQUIST, ELOF (1957), *Svensk etymologisk ordbok. Tredje upplagan. Band I: A–N.* C. W. K. Gleerups Förlag, Lund.
- HOLTHAUSEN, FERDINAND (1948), *Wörterbuch des Altwestnordischen, Altnorwegisch-isländischen sowie der Eigennamen.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- HONTI LÁSZLÓ (1972), Észrevételek a finnugor alapnyelvi szibilánsok és affrikáták képviselőiteiről. *Nyelvtudományi Közlemények* 74: 3–26.
- HONTI LÁSZLÓ (1974), Etimológiai adalékok. *Nyelvtudományi Közlemények* 76: 369–378.
- HONTI LÁSZLÓ (1978), Etimológiai észrevételek. *Magyar Nyelv* 74: 470–472.
- HONTI, LÁSZLÓ (1982), *Nordostjakisches Wörterverzeichnis.* Studia Uralo-Altica 16. JATE, Szeged.
- HONTI, LÁSZLÓ (1983), *Zur ugrischen Lautgeschichte (Beiträge zur relativen Chronologie einiger Lautwandel in den ugrischen Sprachen).* Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 33: 113–122.
- HONTI LÁSZLÓ (1985a), Etimológiai adalékok. *Nyelvtudományi Közlemények* 87: 443–449.
- HONTI LÁSZLÓ (1985b), Ösmagyar hangtörténeti talányok. *Magyar Nyelv* 81: 140–155.
- HONTI LÁSZLÓ (1999), Az obi-ugor konzonantizmus története. *Studia Uralo-Altica. Supplementum* 9. JATE, Szeged.
- HONTI LÁSZLÓ (2013), *Ver.* Folia Uralica Debreceniensia 20: 63–72.
- HONTI LÁSZLÓ (2017), A magyar és a nyugati ótörök szókészleteti kapcsolatairól. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HORVÁTH KATALIN (2011), *Táltos.* Még egyszer a szó eredetéről és szócsaládjáról. In: CSISZÁR GÁBOR – DARVAS ANIKÓ (szerk.), *Klárások. Tanulmányok Korompay Klára tiszteletére.* Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 162–174.
- HORVÁTH KATALIN (2013), Az ég szimbolikus jelentései és ég főnevünk eredete a tautologikus predikatív struktúrák tükrében. *Vallástudományi Szemle* 9/3: 26–36.
- HORVÁTH KATALIN (2014), Jelentés, szerkezet, etimológia. Az *ered, ereszt* igéink szócsaládjáról. In: HAVAS FERENC – HORVÁTH KATALIN – KUGLER NÓRA – VLADÁR ZSUZSA (szerk.), *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 160. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 206–215.
- HRSI = MOGUTAEV 1996.
- IPOLYI ARNOLD (1854/1987), *Magyar mythologia.* Heckenast Gusztáv / Európa Könyvkiadó, Pest / Budapest.
- ITKONEN, ERKKI – JOKI, AULIS J. (1958), *Suomen kielen etymologinen sanakirja* 2. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XII/2. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. = SKES 2.
- ITKONEN, TERHO (1970/1993), *Etsimisen ja löytämisen alalta.* *Sananjalka* 12: 5–17 / *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 216: 71–83.
- JANHUNEN, JUHA (1977), *Samojedischer Wortschatz.* *Gemeinsamojedische Etymologien.* *Castrenianumin toimitteita* 17. Helsinki.
- JSWb = LEHTISALO 1956.

- KÁLMÁN BÉLA (1976), *Wogulische Texte mit einem Glossar*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA (1994), *Nyelvjárásaink*. 6. kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KANNISTO, ARTTURI (1919), *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wogulischen vom qualitativen Standpunkt*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 46. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- KANNISTO, ARTTURI – LIIMOLA, MATTI – EIRAS, VUOKKO (1982), *Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. VII. Band. Wörterverzeichnis zu den Bänden I–VI, bearbeitet von M. L., herausgegeben von V. E.* Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 180. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- KANNISTO, ARTTURI – EIRAS, VUOKKO – MOISIO, ARTO (2013), *Wogulisches Wörterbuch. Gesammelt und geordnet von A. K., bearbeitet von V. E., herausgegeben von A. M. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXV. Kotimaisten Kielten Keskuksen Julkaisuja 173. Société Finno-Ougrienne – Kotimaisten Kielten Keskus, Helsinki.* = K-WWb.
- KARJALAINEN, K. F. (1905), *Zur ostjakischen Lautgeschichte. I. Über den Vokalismus der ersten Silbe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 23. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- KARJALAINEN, K. F. – TOIVONEN, Y. H. (1948), *Ostjakisches Wörterbuch I–II. Lexica Societatis Fenno-Ugricae X. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.* = KT.
- KASSAI ILONA (1980), *A magyar affrikátákról időtartamuk alapján*. Magyar Nyelvőr 104: 232–245.
- KATZ, HARTMUT (1971), *Ungarisch ér, érik*. Nyelvtudományi Közlemények 73: 143–146.
- KĚSK¹ = LYTKIN – GULJAEV 1970.
- KĚSK² = LYTKIN – GULJAEV 1999.
- KIPARSKY, VALENTIN (1966), *Etymologie gestern und heute*. Kratylos 11: 68–78.
- KLEIN, ERNEST (1966), *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Volume I. A–K*. Elsevier Publishing Company, Amsterdam – London – New York.
- KLUGE, FRIEDRICH (2002), *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 24. Auflage. Walter de Gruyter, Berlin – New York. = DtEtWb.
- KORENCHY, ÉVA (1972), *Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KT = KARJALAINEN – TOIVONEN 1948.
- KULONEN, ULLA-MAIJA (toim.) (1995), *Suomen sanojen alkuperä. 2. L–P. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556 – Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.* = SSA 2.
- KULONEN, ULLA-MAIJA (toim.) (2000), *Suomen sanojen alkuperä. 3. R–Ö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556 – Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.* = SSA 3.
- K-WWb = KANNISTO ET AL. 2013.

- LAALO, KLAUS (1989), Homonymiasta ja polisemiasta. *Virittäjä* 93: 220–235.
- LAKÓ GYÖRGY (1952), Hozzászólás Bárczi Géza „Török jövevényszavaink legrégebb rétegének kérdéséhez” című értekezéséhez. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* 2: 363–369.
- LAKÓ GYÖRGY (szerk.) (1967), *A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár. I. kötet. A–Gy.* Akadémiai Kiadó, Budapest. = MSzFE 1.
- LAKÓ GYÖRGY (szerk.) (1971), *A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár. II. kötet. H–M.* Akadémiai Kiadó, Budapest. = MSzFE 2.
- LAKÓ GYÖRGY (szerk.) (1978), *A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár. III. kötet. N–Zs.* Akadémiai Kiadó, Budapest. = MSzFE 3.
- LAZICZIUS GYULA (1942), *Általános nyelvészet. Alapelvek és módszertani kérdések. Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály köréből.* XXVI. kötet, 2. szám. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- LEHTISALO, T. (1956), *Juraksamojedisches Wörterbuch. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIII.* Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. = JSWb.
- LOS = SCHIEFER – SCHIEFER 1982.
- B. LŐRINCZY ÉVA (szerk.) (1988), *Új magyar tájszótár. Második kötet. E–J.* Akadémiai Kiadó, Budapest. = ÚMTSz 2.
- B. LŐRINCZY ÉVA (szerk.) (1992), *Új magyar tájszótár. Harmadik kötet. K–M.* Akadémiai Kiadó, Budapest. = ÚMTSz 3.
- B. LŐRINCZY ÉVA (szerk.) (2002), *Új magyar tájszótár. Negyedik kötet. N–S.* Akadémiai Kiadó, Budapest. = ÚMTSz 4.
- LYTKIN, V. I. – GULJAEV, E. S. [ЛЫТКИН, В. И. – ГУЛЯЕВ, Е. С.] (1970), *Краткий этимологический словарь коми языка.* Наука, Москва. = KÉSK¹.
- LYTKIN, V. I. – GULJAEV, E. S. [ЛЫТКИН, В. И. – ГУЛЯЕВ, Е. С.] (1999), *Краткий этимологический словарь коми языка. Переиздание с дополнением.* Коми книжное издательство, Сыктывкар. = KÉSK².
- MAKSIMOV, SERGEJ – SAARINEN, SIRKKA – DANILOV, VADIM – SEKIVERSTOVA, EKATERINA (2013), *Suomalais-udmurtilainen sanakirja. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisien kielten opintoja varten XVI.* Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. = SUS.
- MATICSÁK SÁNDOR (2016), *Gerhard Friedrich Müller és Johann Eberhard Fischer 18. századi szójegyzékeinek mordvin anyaga.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- MdWb 2 = PAASONEN 1992.
- MdWb 3 = PAASONEN 1994
- METSMÄGI, IRIS (toim.) (2012), *Eesti etimoloogiasõnaraamat. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.* = EES.
- MIKOLA TIBOR (1967), *Adalékok a finn diftongusok történetéhez. Néprajz és Nyelvtudomány* 11: 19–25.
- MIKOLA TIBOR (1976), *Hangtan és jelentéstan az etimológiában. Nyelvtudományi Értekezések* 89: 209–212.
- MNL 4 = ORTUTAY 1987.
- MNySz 7 = BEKE 2001.

- MOGUTAЕV, M. K. [МОГУТАЕВ, М. К.] (1996), Хантыйско–русский словарь (васюганский диалект). Томский государственный университет, Томск. = HRSI.
 MSzFE 1 = LAKÓ 1967.
 MSzFE 2 = LAKÓ 1971.
 MSzFE 3 = LAKÓ 1978.
 MTR = TRÓCSÁNYI 1910.
 MTSz = SZINNYEI 1893–1901/2003.
 MUNKÁCSI BERNÁT (1892–1921), Vogul népköltési gyűjtemény. II. kötet. Második rész. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. = VNGy 2.
 MUNKÁCSI BERNÁT (1894), A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertette. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
 MUNKÁCSI BERNÁT (1896), A votják nyelv szótára. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. = VNySz.
 MUNKÁCSI BERNÁT (1901), Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. = ÁKE.
 MUNKÁCSI BERNÁT – KÁLMÁN BÉLA (1952), Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény. III. kötet. Második rész. Akadémiai Kiadó, Budapest. = VNGy 2/2.
 MUNKÁCSI, BERNÁT – KÁLMÁN, BÉLA (1986), Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest. = M-WWb.
 MUSz = BUDENZ 1873–1881.
 MÜLLER, LUDOLF (Hrsg.) (1926/1977), Handbuch zur Nestorchronik. Band I. Nestorchronik, Text. Die Nestorchronik. Nachdruck der zweiten Auflage des ersten Bandes der „Vollständigen Sammlung russischer Chroniken“. Forum Slavicum 48. Wilhelm Fink Verlag, München. / Полное собрание русских летописей, издаваемое Постоянною историко-археологической комиссией Академии наук СССР. Том первый. Лаврентьевская летопись, вып. 1: Повесть временных лет. Издание второе. Издательство Академии наук СССР, Ленинград.
 M-WWb = MUNKÁCSI – KÁLMÁN 1986.
 NIELSEN, NIELS ÅGE (1966), Dansk etymologisk ordbok. Gyldendal, Copenhagen.
 NRSI = TEREŠČENKO 1965.
 NySz 1 = SZARVAS – SIMONYI 1890.
 OkISz = SZAMOTA – ZOLNAI 1902–1906.
 ONIONS, C. T. (ed.) (1998), The Oxford Dictionary of English Etymology. Clarendon Press, Oxford.
 ORTUTAY GYULA (szerk.) (1987), Magyar néprajzi lexikon. Negyedik kötet. N–Szé. Akadémiai Kiadó, Budapest. = MNL 4.
 PAASONEN, H. (1992), Mordwinisches Wörterbuch 2. K–M. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII/2. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki. = MdWb 2.
 PAASONEN, H. (1994), Mordwinisches Wörterbuch 3. N–Ř. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII/3. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki. = MdWb 2.
 PAIS DEZSŐ (1945), A *hat* ige és a *-hat*, *-het* képző. Magyar Nyelv 41: 19–27.
 PAIS DEZSŐ (1952), Imperativus a nyelvészetben. Magyar Nyelv 48: 119–150.

- PÁPAI⁴⁶ JÓZSEF – BEKE ÖDÖN (1959), Északi osztyák szójegyzék. Finnugor Jegyzetek IV. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest. = PB.
- PÁPAY JÓZSEF (1905), Osztyák népköltési gyűjtemény. Az osztyák nép hitvilágára vonatkozó hősi énekek, istenidéző igék és medveénekek. Reguly Antal hagyatéka és saját gyűjtése alapján közzéteszi P. J. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. V. kötet. Hornyánszky Viktor – Karl W. Hirsemann, Budapest – Leipzig.
- PAPP ISTVÁN (1971), Leíró magyar hangtan. Tankönyvkiadó, Budapest.
- PARTRIDGE, ERIC (1978), Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English. Book Club Associates, London.
- PATKANOV, SERAFIM (1902), Irtisi-osztyák szójegyzék. Ugor Füzetek 14. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- PB = PÁPAY – BEKE 1959.
- PENAVIN OLGA (1968/2004), Szalvóniai (kórógyi) szótár. Fórum / Nap Kiadó, Újvidék / Budapest.
- PFEIFER, WOLFGANG (2010), Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Edition Kramer, Koblenz.
- PHILIPPA, MARLIES (2004), Etymologisch woordenboek van het Nederlands. A–E. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- POHL, HEINZ DIETER (2015). *Slawe* und *Sklave*, slawisch *něтъсь* 'Deutscher' und *něтъ* 'stumm', *slověne* 'Slawen' und *slovo* 'Wort'. Linguistik und Volksetymologie. In: KIRSCH, THOMAS – NIEDERREITER, STEFAN (Hrsg.), Diachronie und Sprachvergleich. Beiträge aus der Arbeitsgruppe „Historisch-vergleichende Sprachwissenschaft“ bei der 40. Österreichischen Linguistiktagung 2013 in Salzburg. Universität Salzburg, Innsbruck. 152–161.
- PREOBRAŽENSKIJ, A. G. [ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, А. Г.] (2010a), Этимологический словарь русского языка. Том А–О. Издание второе. URSS, Москва. [Eredeti kiadása: 1910–1914.]
- PREOBRAŽENSKIJ, A. G. [ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, А. Г.] (2010b), Этимологический словарь русского языка. Том П–С. Издание второе. URSS, Москва. [Eredeti kiadása: 1910–1914.]
- RÄSÄNEN, MARTTI (1969), Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII/1. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- RÉDEI 1986–1991/2 = UEW 2.
- RÉDEI KÁROLY (1964), Vannak-e az előmagyar-permi érintkezésnek nyelvi nyomai? Nyelvtudományi Közlemények 66: 253–261.
- RÉDEI KÁROLY (1965a), Szófejtések. Nyelvtudományi Közlemények 67: 117–129.
- RÉDEI KÁROLY (1965b), Szófejtések. Nyelvtudományi Közlemények 67: 324–338.
- RÉDEI, KÁROLY (1969), Gibt es sprachliche Spuren der vorungarisch-permischen Beziehungen? Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 19: 321–334.
- RÉDEI KÁROLY (1970), Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.

⁴⁶ Helyesen: PÁPAY!

- RÉDEI KÁROLY (1974), Szófejtések. Nyelvtudományi Közlemények 76: 364–368.
- RÉDEI KÁROLY (1979), Szófejtések. Nyelvtudományi Közlemények 81: 353–364.
- RÉDEI, KÁROLY [Hrsg.] (1988a), Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Band I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden. = UEW 1.
- RÉDEI, KÁROLY [Hrsg.] (1988b), Uralisches Etymologisches Wörterbuch. Band II. Finnisch-permische und finnisch-wolgaische Schicht. Ugrische Schicht. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden. = UEW 2.
- RÉDEI KÁROLY (2002), Vannak-e az előmagyar–permi érintkezésnek nyelvi nyomai? In: Ausgewählte Schriften von Károly Rédei. Hergestellt für Károly Rédei zum 70. Geburtstag. Rédei Károly válogatott írásai. Készült Rédei Károly 70. születésnapja alkalmából. Urálistikai tanulmányok 12. ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest. 22–31.
- REJZEK, JIŘÍ (2015), Český etymologický slovník. Leda, Praha.
- RÓNA-TAS ANDRÁS (1997), A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. Második, javított, bővített kiadás. Balassi Kiadó, Budapest.
- RÓNA-TAS, ANDRÁS – BERTA, ÁRPÁD (2011a), West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Part 1: Introduction, Lexicon: „A–K”. Turcologica 84. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. = RTA 2011a.
- RÓNA-TAS, ANDRÁS – BERTA, ÁRPÁD (2011b), West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Part 2: „L–Z”. Conclusions, Apparatus. Turcologica 84. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. = RTA 2011b.
- RTA 2011a = RÓNA-TAS – BERTA 2011a.
- RTA 2011b = RÓNA-TAS – BERTA 2011b.
- SAMMALLAHTI, PEKKA (1988), Historical Phonology of the Uralic Languages. In: SINOR, DENIS (ed.), The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Handbuch der Orientalistik. E. J. Brill, Leiden – New York – København – Köln. 478–554.
- SCHALIN, JOHAN (2004), Itämerensuomalaisen **leütä*-vartalón lainaperäisyys. Virittäjä 108: 24–33.
- SCHIEFER, LIESELOTTE – SCHIEFER, ERHARD (1982), Lexikon der ostjakischen Sprache. II. Dialekt von Vasjugan. Ars Ob-Ugrica. Arbeiten auf dem Gebiet der obugrischen Sprachen. Band 1. München. = LOS.
- SEREBRENNIKOV, B. A. (szerk.) [СЕРЕБРЕННИКОВ, Б. А. (ред.)] (1993), Эрзянско-русский словарь. Русский язык – Дигора, Москва. = ÉRSI.
- SKES 2 = ITKONEN – JOKI 1958.
- SIVHD = TERÉŠKIN 1981.
- SORVAČEVA, V. A. (szerk.) [Сорвачева, В. А. (отв. ред.)] (1961), Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов. Коми книжное издательство, Сыктывкар. = SrSIKD.
- SrSIKD = SORVAČEVA 1961.
- SSA 2 = KULONEN 1995.
- SSA 3 = KULONEN 2000.

- STEINITZ, WOLFGANG (1941/1976), Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. Kommentare. Ostjakologische Arbeiten. Band II. Ungarisches Institut, Stockholm / Akadémiai Kiadó – Akademie-Verlag – Mouton, Budapest – Berlin – Den Haag.
- STEINITZ, WOLFGANG (1966), Zur inneren Etymologie des Ostjakischen. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 75–82.
- STEINITZ, WOLFGANG (1966–1993), Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Lieferung 1–15. Akademie-Verlag, Berlin. = DEWOS.
- VAN STIPRIAAN, TINEKE (1996), Eine Untersuchung der sogenannten Nomen-Verba im Uralischen Etymologischen Wörterbuch. *Linguistica Uralica* 32: 1–16.
- SUS = MAKSIMOV ET AL. 2013.
- SWb 1 = FOKOS-FUCHS 1959a.
- SWb 2 = FOKOS-FUCHS 1959b.
- SWSch = WICHMANN – UOTILA 1942.
- SZABÓ T. ATTILA (szerk.) (1982), Erdélyi magyar szótörténeti tár. 3. Kriterion, Bukarest. = SzT.
- SZAMOTA ISTVÁN – ZOLNAI GYULA (szerk.) (1902–1906), Magyar oklevél-szótár. Hornyánszky Viktor, Budapest. = OkISz.
- SZABÓ GÉZA (1975), A palatális hangrendű határozott névelő történetéhez. *Magyar Nyelvjárások* 21: 33–44.
- SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND (szerk.) (1890), Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvmélektől a nyelvújításig. Első kötet. A–I. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest.
- SZINNYEI JÓZSEF (1893–1901/2003), Magyar tájszótár. GOMBOCZ ZOLTÁN, Pótlékok a Magyar tájszótárhoz. Hornyánszky Viktor, Budapest / Nap Kiadó, Budapest. = MTSz.
- SzófSz = BÁRCZI 1941.
- SzT = SZABÓ T. 1982.
- TEREŠČENKO, N. M. [ТЕРЕЩЕНКО, Н. М.] (1965), Ненецко-русский словарь. Советская энциклопедия, Москва. = NRSI.
- TEREŠKIN, N. I. [ТЕРЕШКИН, Н. И.] (1981), Словарь восточнохантыйских диалектов. Наука, Ленинград. = SIVHD.
- TESz 1 = BENKŐ 1967.
- TESz 2 = BENKŐ 1970.
- TESz 3 = BENKŐ 1976.
- TOIVONEN, Y. H. (1952), Zur Frage nach der finnisch-ugrischen Urheimat. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 56/1: 1–41.
- TOIVONEN, Y. H. (1953), Suomalais-ugrilaisesta alkukodista. *Virittäjä* 57: 5–35.
- TOIVONEN, Y. H. (1956), Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 32: 1–169.
- TRÓCSÁNYI ZOLTÁN (1910), Vogul szójegyzék. *Nyelvtudományi Közlemények* 39: 432–476. = MTR.
- TRUBAČEV 1974–1995/7 = TRUBAČEV 1980.

- TRUBAČEV, O. N. (szerk.) [ТРУБАЧЁВ, О. Н. (ред.)] (1980), *Этимологический словарь славянских языков. Выпуск 7. Наука, Москва.*
- UEW 1 = RÉDEI 1988a.
- UEW 2 = RÉDEI 1988b.
- ÚMTSz 2 = B. LÓRINCZY 1988.
- ÚMTSz 3 = B. LÓRINCZY 1992.
- ÚMTSz 4 = B. LÓRINCZY 2002.
- VÁSÁRY ISTVÁN (2012), *Az orvoslás és mágia magyar szókincsének régi török eredetű elemei. Magyar Orvosi Nyelv 2012: 35–38.*
- VASMER, MAX (1955/1979), *Russisches etymologisches Wörterbuch. Zweiter Band. L–SSuda. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.*
- VASMER, MAX (1971), *Этимологический словарь русского языка. Том III. Муза–Сят. Прогресс, Москва.*
- VAN VEEN, P. A. F. – VAN DER SIJS, NICOLINE (1997), *Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden. Van Dale Lexicografie, Utrecht – Antwerpen.*
- VERES PÉTER (2010), *Újabb adatok a magyar népnév eredetéhez és történeti mitologikus hátteréhez a néprajzkutatás szemszögéből. In: BALI JÁNOS – BÁTI ANIKÓ – KISS RÉKA (szerk.), *Inde aurum – inde vinum – inde salutem. Paládi-Kovács Attila 70. születésnapjára. ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék – MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest. 539–558.**
- VERŠININ, V. I. [ВЕРШИНИН, В. И.] (2015), *Этимологии удмуртских слов. Йошкар-Ола.*
- VNGy 2 = MUNKÁCSI 1892–1921.
- VNGy 2/2 = MUNKÁCSI – KÁLMÁN 1952.
- VNySz = MUNKÁCSI 1896.
- DE VRIES, JAN (1987), *Nederlands etymologisch woordenboek. E. J. Brill, Leiden.*
- WICHMANN GYÖRGY [= YRJÖ] (1908), *A moldvai csángó mássalhangzók történetéből. Magyar Nyelv 4: 394–400.*
- WICHMANN, YRJÖ (1897), *Suomen vaski sanan vastineet permiläisissä kielissä (votjakissa ja syrjäänissä). Virittäjä 1: 23–25.*
- WICHMANN, YRJÖ (1899), *Die Verwandten des finn. vaski (Kupfer) in den permischen Sprachen (Syrjänischen und Wotjakischen). Journal de la Société Finno-Ougrienne 16/3: 5–8.*
- WICHMANN, YRJÖ (1954), *Wotjakische Chrestomathie mit Glossar. Anhang: Grammatikalischer Abriß von D. R. FUCHS. Apuneuvoja suomalais-ugrilainen kielten opintoja varten II. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.*
- WICHMANN, YRJÖ – UOTILA, T. E. (1942), *Syrjänischer Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. = SWSch.*
- WICHMANN, YRJÖ – UOTILA, T. E. – KORHONEN, MIKKO (1987), *Wotjakischer Wortschatz. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. = WWSch.*

- WITSEN, N. (1975), *Berichte über die uralischen Völker. Aus dem Niederländischen übersetzt von Tibor Mikola (mit einem Anhang). Studia Uralo-Altaica 7.* JATE, Szeged. (Eredeti kiadása: Amsterdam, 1692.)
- WWSch = WICHMANN ET AL. 1987.
- ZSILKA JÁNOS (1987), *Tautologikus egységek a nyelvben.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ZSIRAI MIKLÓS (1944), *Osztják hősénekek.* Reguly A. és Pápay J. hagyatéka. I. kötet. Közzéteszi Zs. M. Reguly-könyvtár 1. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- ZSIRAI MIKLÓS (1951), *Osztják (chanti) hősénekek.* Reguly A. és Pápay J. hagyatéka. II. kötet. Közzéteszi Zs. M. Reguly-könyvtár 2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ZSIRAI MIKLÓS (1930/1985), *Jugria. Finnugor népvégek I.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 174. Hornyánszky Viktor R.-T. – M. Kir. Udv. Könyvnyomda / Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- ŽUGRA, A. V. – ŠARAPOVA, L. V. [ЖУГРА, А. В. – ШАРАПОВА, Л. В.] (2000), *Албанский язык.* In: JARCEVA, V. N. (szerk.) [ЯРЦЕВА, В. Н. (ред.)], *Языки Российской федерации и соседних государств. Энциклопедия в трех томах. I.* А–И. Наука, Москва. 63–71.

